

การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา

การแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์

ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

The participation study of community on cultural administration : cast study,

Manorah performance in homestay group

Tambon Leeled, Suratthani Province

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๑

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริการจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานีในครั้งนี้ เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด และเพื่อศึกษาและพัฒนาแนวทางการนำสื่อมโนราห์มาใช้เพื่อส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวโฮมสเตย์ การดำเนินการวิจัยสำเร็จลุล่วงได้ด้วยความตั้งใจ และความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องของชุมชนลิเล็ด กรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี กรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมอำเภอพุนพินที่ให้ข้อมูลและให้ความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เป็นอย่างดี โดยเฉพาะ กำนันประเสริฐ ชัญญุกรณ์ คณะผู้วิจัยจึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ได้จัดสรรทุนสนับสนุนในการทำวิจัย ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิ ท่านอาจารย์ ผศ.ดร. ภัทวดี นิตเกษตรสุนทร ซึ่งเป็นที่ปรึกษาให้ข้อเสนอแนะให้แก่คณะทำงานวิจัย หวังว่างานวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยว และเกิดการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนต่อไป

คณะผู้วิจัย

กันยายน ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี : การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (The participation study of community on cultural administration : cast study, Manorah performance in homestay group Tambon Leeled, Suratthani Province) อาจารย์ที่ปรึกษา ผศ.ดร.ภัสวดี นิตเกษรสุนทร จำนวน ๑๐๑ หน้า

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) ศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด (๒) เพื่อศึกษาและพัฒนาแนวทางการนำสื่อมโนราห์มาใช้เพื่อส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวโฮมสเตย์ กลุ่มตัวอย่าง คือ ผู้นำชุมชน ประธานกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ สมาชิกกลุ่มชุมชนลิเล็ดเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ นักท่องเที่ยว ผู้แทนองค์กรภาครัฐ นักแสดงมโนราห์ และประธานกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนลิเล็ด การจัดเก็บข้อมูลใช้วิธีการสังเกต สัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้กระบวนการระดมความคิดเห็นจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเน้นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

๑. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด คณะวิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ พร้อมทั้งใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชนลิเล็ด และพบว่ารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ เป็นความร่วมมือของชาวบ้านในพื้นที่อาศัยชุมชนเป็นฐาน และกระบวนการมีส่วนร่วม เนื่องจากชุมชนมีทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นศักยภาพสำคัญในการจัดการท่องเที่ยว โดยชุมชนได้จัดทำแผนแม่บท โดยมีการวางแผนร่วมกัน ดำเนินการร่วมกัน รับผิดชอบร่วมกัน และรับผิดชอบร่วมกัน โดยที่โครงการ CHARM ได้เข้ามาสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีการกำหนดแผนงาน โดยชุมชน หลอมความคิดของบุคลากรแกนนำในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน มีการประชุมและกำหนดกรอบแนวทางการพัฒนา ๕ แผน ซึ่งประกอบด้วยแผนจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ แผนส่งเสริมอาชีพคนในชุมชน แผนพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน แผนการกำจัดขยะแบบบูรณาการ และแผนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสภาที่ปรึกษาชุมชนมีการจัดการผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม มีการคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อทำหน้าที่บริหารกลุ่ม ทุกคนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ การตัดสินใจใช้ระบบกลุ่ม ซึ่งมีคณะกรรมการดำรงตำแหน่งวาระ ๑ ปี ใช้การบริหารแบบแนวราบ การตัดสินใจใช้กรรมการกลุ่ม

๒. สภาพปัญหาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนลิเล็ด นำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์และสังเกตกับผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลในเรื่องของสภาพปัญหาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว พบว่า มีปัญหาในเรื่องของผู้แสดงขาดความรู้ ความชำนาญด้านการแสดงมโนราห์ เนื่องจากพื้นที่ตำบลลิเล็ดไม่มีคณะมโนราห์อยู่ใน

พื้นที่ ดังนั้นจึงไม่มีผู้ที่มีความรู้ ความสามารถด้านการแสดงมโนราห์ ปัญหาด้านความเชื่อของผู้ปกครอง และญาติของผู้แสดง ซึ่งเชื่อว่าการแสดงมโนราห์เป็นการแสดงที่มีครู ผู้ใดจะแสดงต้องมีการครอบครู จึงทำให้เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว ส่วนปัญหา ด้านการสนับสนุนของผู้เกี่ยวข้อง เห็นว่าการแสดงมโนราห์ไม่สามารถพัฒนาไปสู่การแสดงอย่างจริงจังได้ ไม่มีผู้สอน ไม่มีชุดใส่ที่สวยงาม ซึ่งเมื่อเติบโตก็จะไปเรียนที่อื่นแล้วเลิกแสดงไปในที่สุด การฝึกหัดเป็น ช่วงเวลาสั้น ๆ ไม่สามารถพัฒนาสู่ความเป็นเลิศได้ ปัจจัยเหล่านี้ จึงเป็นส่วนสำคัญที่ผู้เกี่ยวข้องไม่ได้ให้การ สนับสนุนคณะเยาวชนที่แสดงมโนราห์ในพื้นที่ตำบลลิเล็ดอย่างจริงจัง และปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่ผู้วิจัยได้พบ คือปัญหาในเรื่องของงบประมาณในการจัดหาเครื่องแต่งกายให้ผู้แสดงใช้สวมใส่

๓. การกำหนดรูปแบบแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว คณะวิจัยได้ใช้กระบวนการระดมความคิดเห็นแบบกลุ่มย่อย (Focus group) ทั้งนี้ได้กำหนด แนวทางในการแก้ปัญหา โดยทำความเข้าใจเรื่องความเชื่อในเรื่องการครอบครู ให้แก่พ่อแม่ ผู้ปกครอง นักเรียนได้รับทราบ เพื่อปรับเปลี่ยนความเชื่อเหล่านั้น จากนั้น กำหนดให้มีการถ่ายทอดการรำมโนราห์ ท่ามาตรฐาน ๑๒ ท่า โดยเชิญผู้มีความรู้ ความสามารถในการนำมาสอนให้แก่ผู้แสดง โดยการจัดหาชุด ฝึกซ้อมมโนราห์ที่สามารถสวมใส่เวลาฝึก ซึ่งมีความสวยงามระดับหนึ่งและให้ผู้แสดงได้มีโอกาสแสดงให้ คณะนักท่องเที่ยวที่มาพักโฮมสเตย์และในงานเทศกาลต่าง ๆ ในชุมชนให้ประชาชนได้รับชมตามโอกาส อันควร

๔. การพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว คณะวิจัยได้ใช้วิธีการ สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง พบว่า แนวทางการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชน ลิเล็ด ที่สามารถดำเนินการได้ทันที คือ การสร้างความรู้และเพิ่มทักษะพื้นฐานการแสดง ทั้งนี้ได้ดำเนินการ จัดหาชุดสำหรับซ้อม และใช้ใส่ในการแสดงให้กับนักท่องเที่ยวได้ชม คณะวิจัยได้จัดฝึกอบรมให้ความรู้ โดยถ่ายทอดการรำมโนราห์ให้แก่เยาวชนผู้ที่สนใจ และที่มีความสามารถในการรำมโนราห์อยู่แล้ว เพื่อให้ มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น พัฒนาคณะนักแสดงให้เป็นคณะมโนราห์เต็มรูปแบบ โดยมีลูกหมู่ มโนราห์ สามารถ เล่นสด และร้องมโนราห์บ่ท่างาย โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงความคิดเห็นแก่ผู้มาเยือนชมตำบลลิเล็ด เพื่อสร้างสีสัน และความตื่นตาตื่นใจ

๕. การทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรม และ ชุมชนลิเล็ด คณะวิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งสภาวัฒนธรรม และชุมชน ทุกฝ่ายในทุกขั้นตอน ประกอบด้วย กระบวนการร่วมวางแผน โดยได้อาศัยกระบวนการคิดและวางแผน ร่วมกันของทุกฝ่าย ทั้งตัวแทนของสภาวัฒนธรรมจังหวัด และสภาวัฒนธรรมอำเภอ องค์กรภาครัฐ กลุ่มผู้นำชุมชน สมาชิกกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ตลอดจนกลุ่มนักแสดง เพื่อร่วมกันวางแผน ในการที่จะนำการแสดงมโนราห์มาใช้ในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดเพื่อการ อนุรักษ์ ส่งผลให้เกิดการยอมรับในกระบวนการ และร่วมกันดำเนินการตามแผนที่กำหนด และกระบวนการ

การร่วมกันดำเนินการ โดยทุกฝ่ายได้ร่วมกันให้การสนับสนุนการดำเนินการตามแผนที่กำหนด ส่งผลให้การจัดกิจกรรมตามแผนเป็นไปโดยได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ถึงแม้ว่าการดำเนินการในระยะเวลาที่ผ่านมาจะดำเนินการได้เพียงส่วนหนึ่งของแผนที่กำหนด แต่ก่อให้เกิดความตระหนักร่วมกันที่จะร่วมกันผลักดันให้การดำเนินการพัฒนาการแสดงผลของโครงการของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ เป็นไปตามแผนที่กำหนด รวมทั้งการใช้กระบวนการร่วมกันรับผิดชอบ จากการที่ทุกฝ่ายได้ร่วมกันวางแผนและร่วมกันดำเนินการตามแผนที่กำหนด ส่งผลให้คณะมนตรีที่ทุกฝ่ายได้ร่วมกันพัฒนามีความพร้อมในการแสดงมากขึ้น มีความสามารถในการแสดงมากขึ้น นอกจากนี้แล้วสิ่งสำคัญที่สุดคือความตระหนักที่จะต้องร่วมกันผลักดันให้ลูกหลานชาวดาบลิเล็ดได้สืบทอดศิลปะการแสดงซึ่งเป็นมรดกที่สำคัญของบรรพชนให้สืบทอดต่อไป

หัวหน้าโครงการ นายไพโรจน์ แก้วจันทินิ

ลายมือชื่อหัวหน้าโครงการ.....

ประเภทสื่อ สื่อการแสดง

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ปีงบประมาณ ๒๕๕๑

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

Abstract

Suratthani Provincial Culture Office : Participation study of community on cultural administration : case study of Manorah performance in homestay group, Tambon Leeled, Phun Phin District, Suratthani Province Advisors : Asst. Dr. Phassawalee Nitikasertsunthon amount ๑๐๑ page

This research has the objectives to (๑) study tourism management formation with Participation process of Leeled Community (๒) to study and develop the ways of taking Media of Manorah to use to promote homestay tourism management. The sample groups are community leaders, the chairman of Leeled Community group for tour guide for conservation, members of Leeled Community group for tour guide for conservation, tourists, representatives of public organization, Manorah actors and chairman of other groups in Leeled Community. Data collection use methods of observation, interview, data analysis, using opinion mobilization proccss from every relative sectors that emphasise qualitative research process.

The research results can conclude as follow :

๑. Tourism management form with participation process of Leeled Community, the researchers group go to the area to study data from various documents including using deep interview method from related people in Leeled Community and found that tourism management form of Tour – Guide Leeled Community for Conservation is cooperative of villagers in are a depending on community as base and participation process. Due to the community has social cost and cultural cost that is significient potential in tourism management with community has made model plan by cooperative planning, cooperative operation, cooperative benefit and cooperative responsibility that Charm project support the tourism management by community. There is plan assignment by community, fusing the the same direction. There are meeting and assigning the frame of means of & plans development consisting of natural resource conservation management plan, plan of career promotion in community, plant of tourism development by community, plan of integrative west removal and plan of strength supplement of Community Advisory Council that has equitable interests management. There is committee selection. To be responsible for group management. Everybody can fully perform the opinion. The decision use group system that have committees possessing position for one year, using horizontal management. The decision use group committee.

๑. The problem condition of using Manorah media to promote tourism management of Tour – Guide Community for Conservation. The researcher use interview and observation methods with related people in community providing data on the problem condition using Manorah media to promote for tourism management found that there is the problem about the actors lacking of knowledge and skill on Manorah performance due to area of Tambon Leeled has no Manorah group in area, so there is not the person who has knowledge and skill Manorah performance, problem of the belief of parents and relatives of actors that believe that Manorah performance is show having teacher. Anyone who will perform, it has to have teacher covering so it make to be significant obstacle on development of taking Manorah the support of people who are related to, seen that Manorah performance, have no instructors, have no beautiful dress that when they grow, they will study at the other and finally discontinue to show. The practice is short time range, These factors are significant part that related people do not promote truly the youth group showing Manorah in Tambon Leeled and another problem is on budget problem in providing the dress for actors.

๒. Form assignment of means in developing of taking Manorah media using for Tourism management promotion, researchers group use opinion mobilization process as focus group, so it is assigned problem means by making understanding about teacher covering to parents, guardians of students in order to adjusting those beliefs and then assigning Manorah transmission for 12 standard manners by inviting the experts on teaching to actors with beautiful practical suits of Manorah in one level for tourists group who stay in homestay and various festivals in community.

๓. The development on taking media of Manorah using for tourism promotion, the researchers group use related people interview method found that development guideline for taking media of Manorah using for tourism promotion of Leeled Community that can operate immediately is knowledge creation and increasing basic skill of performance, so we provide practical suits and wearing in performance for tourists. The researchers group set up the training for knowledge with transmitting Manorah dancing to interested youth and having much more wealthiness and developing the actors being full form of Manorah group with having Manorah chorus can perform live and singing easy poem of Manorah with underlying the contents about the pleasure for visitors at Tambon Leeled for creating and amusing.

๔. Participatory working between Provincial Culture Office, Council of Culture and LeeLed Community, the researchers used Participation Process of all relative Persons both Council of Culture and all parts in every step that consist of Co-planning process with depending

on the process of co-thinking and planning of all parts, namely the representative of Council of Provincial Culture and Council of District Culture, public organization, groups of Community leader, members of LeeLed community group guide for conservation including The sectors group in order to plan for Menorah performance using to promote tourism preparation of LeeLed community group for conservation and resulting for acceptance in the process and co-operation as fixed plan and make activities preparation as plan being co-operated from all parts. Although the operation before it will operate partly of fixed plan but generate the recognition altogether pushing Menorah performance being as the fixed plan including using participation process. Thus, all parts that co-operate to plan and co-operating as fixed plan, it will result for more readiness, having more ability in performance. Besides that, the most important thing is the awareness that will have to co-operate to push for the children of Tambon LeeLed taking over performance arts that have been significant heritage of ancestors for maintenance next.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	(ก)
บทคัดย่อ	(ข)
สารบัญ	(ฅ)
สารบัญภาพ	(ฉ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตในการศึกษา	๕
๑.๔ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ การทบทวนวรรณกรรม	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	๘
๒.๒ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม	๓๑
๒.๓ บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนลีเล็ด	๔๐
๒.๔ ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับมโนราห์	๔๓
๒.๕ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	๕๓
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖๐
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีการวิจัย	๖๕
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๖๕
๓.๒ ประชากรที่ศึกษา/กลุ่มตัวอย่าง	๖๗
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา	๖๗
๓.๔ วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล	๖๕
บทที่ ๔ ผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	๗๐
๔.๑ ผลการศึกษาที่ได้	๗๑
๔.๒ ข้อเสนอสรุป	๑๐๐
๔.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๐๑

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

ภาคผนวก ๑ ภาพถ่ายการลงพื้นที่

ภาคผนวก ๒ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ภาคผนวก ๓ สำเนาหนังสือที่ออกจากหน่วยงาน

ภาคผนวก ๔ ตารางแสดงการมีส่วนร่วมของการวิจัย

ประวัติผู้วิจัย

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ ๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน นักพัฒนา และนักวิจัยก่อนและหลัง PAR	๕๗
ภาพที่ ๒ แสดงกระบวนการและขั้นตอนของกระบวนการ AIC	๕๕
ภาพที่ ๓ แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	๖๘
ภาพที่ ๔ คณะวิจัยลงพื้นที่สอบถามข้อมูลจากประธานกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์	๗๐
ภาพที่ ๕ แผนที่แสดงสภาพพื้นที่ของตำบลลีเล็ด	๗๑
ภาพที่ ๖ การทำไร่ข้าวแบบดั้งเดิมของชาวตำบลลีเล็ด	๗๒
ภาพที่ ๗ การจัดทำแผนแม่บทชุมชนของกลุ่มแกนนำ	๗๖
ภาพที่ ๘ ที่ทำการกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์	๗๖
ภาพที่ ๙ สภาพลำบางในตำบลลีเล็ด	๗๗
ภาพที่ ๑๐ การทำประมงแบบพื้นบ้านในการจับสัตว์น้ำ	๗๗
ภาพที่ ๑๑ บ้านพักโฮมสเตย์และป้ายรับรองมาตรฐาน	๘๒
ภาพที่ ๑๒ นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวในตำบลลีเล็ด	๘๔
ภาพที่ ๑๓ กลุ่มผู้ศึกษาดูงานจากชุมชนอื่น	๘๔
ภาพที่ ๑๔ เส้นทางการศึกษาธรรมชาติที่ได้รับงบประมาณสนับสนุน	๘๖
ภาพที่ ๑๕ การจัดอบรมเยาวชนในพื้นที่ของกลุ่มลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์	๘๗
ภาพที่ ๑๖ การแสดงและฝึกหัดมโนราห์และลิเกป่าของเยาวชนตำบลลีเล็ด	๘๘
ภาพที่ ๑๗ การสอบถามปัญหาจากคณะนักแสดง	๘๕
ภาพที่ ๑๘ การแสดงของคณะนักแสดงก่อนการพัฒนา	๕๑
ภาพที่ ๑๙ คณะวิจัยร่วมหารือกับผู้เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนา	๕๒
ภาพที่ ๒๐ เครื่องแต่งกายที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานีให้การสนับสนุน	๕๕
ภาพที่ ๒๑ ผู้ปกครองและผู้เกี่ยวข้องที่มาร่วมการจัดกิจกรรม	๕๖
ภาพที่ ๒๒ วิद्यากรที่เชิญมาให้ความรู้	๕๗
ภาพที่ ๒๓ การฝึกมโนราห์ก่อนเสร็จสิ้นการอบรม	๕๘

บทที่ ๑

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศไทยในระยะที่ผ่านมา มุ่งเน้นการสร้างอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักโดยขาดความตระหนักถึงข้อจำกัดทางทรัพยากรธรรมชาติ และผลกระทบต่อคน สังคม และสิ่งแวดล้อม ความสำเร็จในการพัฒนาจึงถูกจำกัดอยู่แค่การทำให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มสูงขึ้น ได้รับบริการพื้นฐานทั่วถึงมากขึ้น ประชาชนมีอายุยืนยาวขึ้นเนื่องจากการบริการทางสาธารณสุขทั่วถึงมากขึ้น การใช้ชีวิตมีความสะดวกมากขึ้น การรับรู้ข่าวสารรวดเร็ว และกว้างขวางไร้ขีดจำกัดตามกระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้มีการหลั่งไหลของวัฒนธรรมต่างชาติ เข้าครอบงำความเป็นไทยที่ถ่ายทอดและแอบแฝงไว้ในตัวของอนุชน การได้มาซึ่งความสะดวกสบายต่าง ๆ มีเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการส่งผลให้สังคมไทยต้องตกอยู่ใต้กระแสวัตถุนิยม และบริโภคนิยม ซึ่งเป็นกระแสสังคมแบบชาวตะวันตก กระแสการพัฒนาดังกล่าวได้นำมาซึ่งปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด ความขัดแย้งแย่งชิงของคนในสังคม ความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม ความไม่เพียงพอของทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคม และปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย พร้อมกับการล่มสลายของสังคมเครือญาติแบบสังคมไทยดั้งเดิม สิ่งที่สุดสูญเสียไปกับการพัฒนาสังคมไทย มีอยู่หลายประการด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการหลงลืมทอดทิ้งภูมิปัญญา และวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๕๖ : ๔) วิถีชีวิตที่เรียบง่ายแบบสังคมเครือญาติ ที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขของสังคมได้ตลอดมา ปัญหาเหล่านี้ได้ขยายไปทั่วทุกแห่งหนของสังคมไทย มิได้จำกัดอยู่แค่สังคมเมืองเท่านั้น แต่ได้แพร่ขยายไปในทุกชุมชนของสังคมไทย

ตำบลลิเล็ด เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๑๑,๐๐๐ ไร่ แบ่งเขตการปกครองเป็น ๘ หมู่บ้าน มีประชากรประมาณ ๔,๒๕๐ คน ลักษณะพื้นที่ของตำบลลิเล็ดเป็นที่ราบลุ่มต่ำติดทะเลบริเวณอ่าวบ้านดอน มีลำคลอง และลำบางสายเล็กน้อยไหลผ่านพื้นที่ของตำบลลิเล็ดอยู่มากมาย โดยเฉพาะคลองพุนพิน ส่งผลให้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง เนื่องจากมีการไหลของตะกอนดินจากพื้นที่สูงมาสะสมบริเวณปากอ่าว และมีน้ำในลำคลอง และลำบางต่าง ๆ ไหลตลอดปี ส่งผลให้มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทั้งป่าชายเลน ทรัพยากรสัตว์น้ำ ประชาชนในพื้นที่โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร เช่น สวนมะพร้าว สวนผลไม้ ปาล์มน้ำมัน เลี้ยงสัตว์ เช่น ฟาร์มกุ้ง เป็ดไข่ และอาชีพการประมงชายฝั่ง การตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของประชาชนในพื้นที่จะอยู่บริเวณริมคลอง ทั้งที่เป็นแม่น้ำขนาดใหญ่จนถึง

ริมลำบางเล็ก ๆ มีการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยกันมาหลายชั่วอายุคน ประชากรใช้ชีวิตอย่างพอเพียงแบบชนบทโดยทั่วไปอย่างมีความสุข

กระแสการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ได้ขยายเข้าสู่พื้นที่ตำบลลิเล็ดโดยทางราชการได้ตัดถนนผ่านเข้าพื้นที่ตำบลลิเล็ด เพื่อให้ประชาชนสามารถเดินทางติดต่อกับสังคมภายนอกได้สะดวกมากขึ้น ส่งผลให้ชุมชนลิเล็ดเป็นสังคมที่เปิดรับการพัฒนาจากสังคมภายนอกได้ง่ายขึ้น จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๘ อาชีพทำนาทุ่งเริ่มเข้ามาสู่ตำบลลิเล็ด ด้วยสภาพสิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีป่าชายเลนที่มีความสมบูรณ์ มีลำคลองจำนวนมากที่ส่งน้ำจากพื้นที่ต้นน้ำลงมาระบายน้ำเลี้ยวออกสู่ทะเล เพื่อรับน้ำทะเลใหม่ที่หมุนเวียนนำปัจจัยที่สนับสนุนให้การเลี้ยงกุ้งประสบความสำเร็จกลับเข้ามาใหม่ อาชีพการทำนาทุ่งจึงสามารถสร้างรายได้เป็นอย่างดีให้กับชาวบ้าน ส่งผลให้อาชีพการทำนาทุ่งได้แพร่หลายในพื้นที่ตำบลลิเล็ดอย่างรวดเร็ว การขยายพื้นที่การเลี้ยงกุ้งจึงขยายตัวไปยังพื้นที่ซึ่งเคยเป็นที่ทำไร่ สวนมะพร้าว นาข้าว และพื้นที่ป่าชายเลนบางส่วน เมื่อมีการทำนาทุ่งมากขึ้นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ก็ค่อยลดลงสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของสัตว์น้ำลดลง ปัญหาด้านมลพิษที่ทำให้คุณภาพน้ำไม่ดี ส่งผลให้การเลี้ยงกุ้งประสบปัญหาต่าง ๆ เช่น กุ้งไม่เจริญเติบโต การเกิดโรคของกุ้ง ประกอบกับปัญหาหาค่ากุ้งตกต่ำ ต้นทุนสูง โรคต่าง ๆ มากขึ้น ส่งผลให้การเลี้ยงกุ้งไม่ประสบความสำเร็จ ผู้เลี้ยงกุ้งรายย่อยต้องเลิกอาชีพการเลี้ยงกุ้งสิ่งที่คงเหลือไว้คือหนี้สินที่เกิดจากการเลี้ยงกุ้งไม่ประสบความสำเร็จ และสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายลง ส่งผลให้เกิดปัญหาโดยภาพรวมของชาวชุมชนลิเล็ด เนื่องจากสัตว์น้ำตามธรรมชาติซึ่งเคยจับเป็นอาหาร และสร้างรายได้กับชาวบ้านลดน้อยลง สวนมะพร้าว ไร่ข้าวที่มีอยู่เดิมถูกแปรสภาพเป็นนาทุ่งที่รกร้างด้วยเครื่องยนต์เก่า และร่องรอยแห่งความล้มเหลวในการเลี้ยงกุ้ง ปัญหาในการดำรงชีพของชาวบ้านจึงเกิดขึ้นในตำบลลิเล็ด

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากความล้มเหลวในการเลี้ยงกุ้ง ได้สร้างความตระหนักให้ชาวตำบลลิเล็ดได้กลับมาทบทวนแนวทางการพัฒนาชุมชนของตนเอง จึงได้รวมกลุ่มกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ เป็นกลุ่มของชาวบ้านตำบลลิเล็ดที่รวมตัวกันโดยใช้กระบวนการจัดการชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากชาวบ้าน และหน่วยงานต่าง ๆ ภายนอกชุมชน มีเป้าหมายสูงสุดคือการอนุรักษ์สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนให้คงอยู่ เพื่อเป็นโรงงานในการผลิตอาหาร ยารักษาโรค และรักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ กระบวนการที่สามารถสร้างความยอมรับและการให้ความร่วมมือจากคนในชุมชน คือการที่คนในชุมชนได้ร่วมกันดำเนินการและกิจกรรมที่ทำร่วมกันสามารถสร้างรายได้ให้กระจายไปในทุกกลุ่มอาชีพภายในชุมชน กระบวนการจัดทำแผนชุมชนจึงได้เกิดขึ้น โดยการให้การสนับสนุนขององค์กร CHARM (Coastal Habitats and Resources Management) ซึ่งเป็นองค์กรของประเทศกลุ่มสหภาพยุโรป (EU) มีบทบาทในการดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องการอนุรักษ์

ทรัพยากรชายฝั่งทั่วโลก ซึ่งได้เข้ามาร่วมดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยได้จัดกระบวนการดำเนินการเริ่มตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อค้นหาศักยภาพของชุมชนที่สามารถพัฒนาไปสู่ปัจจัยในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยวได้ โดยที่คนในชุมชนค้นพบว่าสิ่งที่เป็นจุดเด่นสำคัญ ในการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทางมาท่องเที่ยวในชุมชนได้ ประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๒ ประการ คือ

(ก) ทิวทางระบบนิเวศน์ เนื่องจากชุมชนลีเล็ดเป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำรอบอ่าวบ้านดอน บริเวณพื้นที่จึงเต็มไปด้วยลำคลอง ลำบาง ที่คดเคี้ยวสวยงาม มีป่าชายเลน ที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดของอ่าวบ้านดอน มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิดที่สร้างความตื่นตาตื่นใจให้กับนักท่องเที่ยว เช่น ลิงหางยาว นกชนิดต่าง ๆ หิ่งห้อย เหี้ย ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่หาดูได้ยากในยุคปัจจุบัน

(ข) ทิวทางวัฒนธรรม จากการที่มีบุคคลภายนอกได้เดินทางเข้ามาในพื้นที่ตำบลลีเล็ด สิ่งที่เป็นที่สนใจของบุคคลภายนอก ปรากฏว่าสิ่งที่ผู้คนชื่นชมคือสิ่งที่มีในชุมชนมีอยู่แล้ว นั่นคือ ทิวทางวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย

- อธิษาศัยไมตรีของชาวตำบลลีเล็ด ซึ่งชาวตำบลลีเล็ดจะมีความเป็นมิตรกับผู้มาเยือนมีความไว้วางใจ ไม่ระแวงระวังคนแปลกหน้า เนื่องจากว่าในอดีตตำบลลีเล็ดเป็นตำบลที่มีประชาชนอาศัยมายาวนานการเป็นอยู่จะมีลักษณะสังคมเครือญาติ มีการเดินทางด้วยเรือพายหรือเรือแจว ซึ่งต้องมีการแวะพักระหว่างทางอยู่บ่อย ๆ ดังนั้น การรับแขกที่มาเยือนของชาวตำบลลีเล็ดจึงเป็นไปด้วยความปกติ

- สภาพบ้านเรือนริมน้ำที่มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ คือเป็นลักษณะบ้านไม้มีใต้ถุนสูง บ้านหลังขนาดใหญ่เนื่องจากในอดีต ชาวตำบลลีเล็ดจะมีลักษณะครอบครัวแบบครอบครัวชาย

- อาหารพื้นเมืองซึ่งประกอบด้วยสิ่งที่หาได้จากในพื้นที่ เช่น ปลากระบอก ต้มน้ำส้มจาก น้ำพริกนกกจาก แกงส้มปลาคลอง ฯลฯ

- การประกอบอาชีพของชาวตำบลลีเล็ด ซึ่งเป็นวิถีชีวิตปกติของคนในชุมชน เช่น การแจวเรือทอดแห วางอวน วางเบ็ดราว วางลอบปู ตกกุ้ง รั้งบาง การถีบกระดานหาหอย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่สร้างความสนใจให้แก่ผู้พบเห็น นอกจากนั้นยังมีกลุ่มอาชีพซึ่งเป็นอาชีพเฉพาะของคนในพื้นที่บริเวณรอบอ่าวตาปี เช่น การทำใบจาก เย็บจาก ทำกะปิ การจักสานด้วยก้านมะพร้าว ฯลฯ

- ประเพณี ชาวตำบลลีเล็ดยังคงรักษาประเพณีดั้งเดิมของชาวตำบลลีเล็ดไว้อย่างเหนียวแน่น โดยแฝงไว้ด้วยความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

- การแสดงพื้นบ้าน โดยเฉพาะลิเกป่า มโนราห์ ซึ่งเป็นการละเล่นเพื่อความบันเทิงของคนในชุมชน และถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงคนในยุคปัจจุบัน

จากการร่วมกันวิเคราะห์ของคนในชุมชน ด้วยวิธีการประชาคม ชาวตำบลลิเล็ด จึงได้ร่วมกันนำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยว โดยใช้กระบวนการจัดการร่วมกัน โดยผ่านการวางแผน การจัดการอย่างมีระบบ ส่งผลให้กลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว และชุมชนต่าง ๆ ที่เดินทางเข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ขึ้นในจังหวัด ก่อให้เกิดรายได้ให้แก่ในชุมชนเป็นจำนวนมากในแต่ละปี

การดำเนินการของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ จึงถือเป็นการดำเนินการ ที่ได้นำเอาทุนทางระบบนิเวศน์ ทุนทางวัฒนธรรม ที่มีอยู่แต่เดิม มาใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเพื่อ สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน โดยไม่มีการทำลายแต่เป็นการอนุรักษ์ และพัฒนาสิ่งแวดล้อม และ ชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น ควรแก่การสนับสนุนให้เป็นชุมชนต้นแบบแก่ชุมชนอื่น ๆ แต่หลังจาก ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ องค์กร CHARM ซึ่งได้เข้ามาเป็นที่เล็งในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ได้หมด ระยะเวลาดำเนินการในพื้นที่ การจัดการท่องเที่ยวทั้งหมดจึงต้องเป็นบทบาทของคนในชุมชน เพียงฝ่ายเดียว ทั้งนี้ การดำเนินการจัดการท่องเที่ยวก็ยังคงต้องดำเนินต่อไป ซึ่งต้องได้รับการ สนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงาน และผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย การพัฒนาสังคมไทยมีความจำเป็นต้อง พัฒนาในหลายด้านเพื่อให้เกิดความสมดุล เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของประเทศชาติ

กระบวนการพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งจำเป็นต้องเริ่มต้น จากหน่วยเล็กคือชุมชนเพื่อ ผลิตกำลังเป็นความเข้มแข็งในภาพรวมของสังคม ซึ่งกระบวนการพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการ มีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย ทั้งสมาชิกในชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและภาคเอกชน การที่ ชุมชนได้ให้ความสำคัญในการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเอง เป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งที่หน่วยงานต่าง ๆ ควรมีส่วนร่วมในการให้การสนับสนุนตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง เพื่อเสริมสร้างกำลังใจ และเป็น พลังหนึ่งในการขับเคลื่อนชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

กลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ เป็นกลุ่มหนึ่งในหลายกลุ่มของตำบลลิเล็ด ที่มีความพยายามนำทุนในชุมชน ทั้งที่เป็นทุนที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และทุนทางวัฒนธรรมของ ชุมชน มาเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดกิจกรรมร่วมกันในชุมชน เพื่อก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีของคนใน ชุมชน ตลอดจนก่อให้เกิดรายได้แก่คนในชุมชนเพื่อสนองความต้องการตามภาวะความเป็นจริงใน ปัจจุบัน การดำเนินการของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือ จากทุกฝ่ายเพื่อนำพาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งตามที่ตั้งเป้าหมายไว้

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี พิจารณาเห็นว่าควรเป็นส่วนหนึ่งที่จะได้ ร่วมกับชาวตำบลลิเล็ดในการให้การสนับสนุนการสร้างสังคมให้เข้มแข็ง ตามขอบเขตและบทบาท หน้าที่ที่รับผิดชอบ โดยเฉพาะในบทบาทของผู้ให้การสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมในพื้นที่ จึงใช้โอกาสที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้สนับสนุนงบประมาณเพื่อการวิจัยในครั้งนี้

เข้าไปศึกษาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยว และการนำทุนทางวัฒนธรรมในส่วนของศิลปะการแสดงพื้นบ้านมโนราห์ มาเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดมูลค่าในการจัดการท่องเที่ยว เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ และกำหนดแนวทางร่วมกันในลักษณะของกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด เพื่อร่วมกันรังสรรค์จรรโลงให้กิจกรรมทางวัฒนธรรมเป็นสัญลักษณ์สำคัญอันหนึ่งของการท่องเที่ยวในตำบลลิเล็ดต่อไป

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในฐานะหน่วยงานที่รับผิดชอบด้านการส่งเสริมศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม พิจารณาเห็นว่าควรได้มีส่วนร่วมในบทบาทของผู้สนับสนุนการนำทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน มาพัฒนาเพื่อส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ให้คงอยู่อย่างมั่นคงตลอดไป โดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกองค์กร ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ร่วมกันผลักดันให้การขับเคลื่อนการทำงานให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการพัฒนาศิลปะการแสดงพื้นบ้านมโนราห์ที่มีอยู่ในพื้นที่ มาเป็นปัจจัยสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ย่อมเป็นการที่รักษาไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมอันดีงาม และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสิ่งดีงามที่บรรพบุรุษได้ถ่ายทอดไว้ ทั้งยังเป็นปัจจัยสำคัญในการเตือนใจให้กับคนทั้งที่เป็นผู้ใหญ่ และเยาวชน ในสังคมได้ระลึกอยู่ถึงพื้นฐานทางวัฒนธรรมของตนเองต่อไปจึงได้จัดทำงานวิจัยเรื่องนี้ขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

๑. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด
  ๒. เพื่อศึกษาและพัฒนาแนวทางการนำมโนราห์มาใช้เพื่อส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว
- โฮมสเตย์

ขอบเขตในการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) ลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) การวิจัยประกอบด้วย ๔ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด โดยการลงพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูลการจัดการท่องเที่ยว

ขั้นที่ ๒ เป็นขั้นตอนการศึกษาสภาพปัญหาการนำการแสดงพื้นบ้าน เฉพาะการแสดงมโนราห์ซึ่งกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ นำมาใช้เป็นกิจกรรมในการสร้างความประทับใจให้กับผู้มาท่องเที่ยว

ขั้นที่ ๓ เป็นขั้นตอนการกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลิเล็ด

ขั้นที่ ๔ เป็นขั้นตอนการพัฒนาตามแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนดโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ขอบเขตด้านประชากร ประชากรในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มผู้นำ และสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวของชาวตำบลลิเล็ด ตลอดจนนักท่องเที่ยวซึ่งเข้ามาท่องเที่ยวในตำบลลิเล็ด

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหาในการศึกษา (Research) การวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาในการจัดตั้งกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

๒.๒ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด

๒.๓ สภาพปัญหาในการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

๓. ขอบเขตการพัฒนา (Development) การวิจัยในขั้นตอนการพัฒนากำหนดขอบเขตในการดำเนินการ ดังนี้

๓.๒ การกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากผู้เกี่ยวข้อง

๓.๓ การดำเนินการพัฒนาตามแนวทางที่กำหนด

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ชุมชนลิเล็ดเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงานร่วมกัน โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนได้นำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนและสร้างมูลค่าให้เกิดขึ้นในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่เข้ามาร่วมดำเนินการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเอง

๒. ก่อให้เกิดรายได้แก่คนในชุมชน โดยที่ชุมชนได้รับการส่งเสริมในเรื่องของการให้ความรู้ในเรื่องของการแสดงมโนราห์ ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรม และทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยแสดงให้เห็นแก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาพักยังโฮมสเตย์ได้รับชม อันส่งผลให้เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น ความเป็นอยู่ของคนในชุมชนก็ยิ่งดีขึ้นด้วย

บทที่ ๒

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบและประเด็นศึกษา ทั้งนี้ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑. แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
๒. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม
๓. บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนลิเล็ด
๔. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับมโนราห์
๕. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
๖. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๑.๑ ความสำคัญของวัฒนธรรม

ชาติไทยเป็นชาติที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติหลายประการ ที่ตกทอดจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาติ เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม อันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนาและความมั่นคง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศชาติ ฉะนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ทุกคนในชาติควรได้ร่วมมือกันทำนุ บำรุงรักษา ส่งเสริมและเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔ : ๑) เพื่อให้วัฒนธรรมของชาติได้คงอยู่สืบไปอีกนานเท่านาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาทไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปะและวัฒนธรรม นั้น เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญาและทางจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นทุนและองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่นทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ๒๕๓๔ : ๕๑) ในแนวทางในการศึกษาส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ.๒๕๓๕ ตามนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติได้กล่าวถึง ความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ ๓ ลักษณะ คือ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕ : ๕ - ๖)

(๑) วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐานและเครื่องมือสำหรับสร้างเสริมความสามัคคีกลมเกลียว และความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน วัฒนธรรมจะช่วยชักนำให้คนประพฤติดี ปฏิบัติธรรม และพร้อมที่จะเผชิญชีวิตร่วมกันบนผืนแผ่นดินเดียวกันทั้งในยามสุขและยามทุกข์

(๒) วัฒนธรรมเป็นกรอบและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จึงถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกของสังคม ซึ่งอาจจะช่วยป้องกันและแก้ไขปัญหา ตลอดจนตอบสนองความต้องการของสมาชิกและของสังคมได้

(๓) วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะเด่นประจำชาติ หรือประจำหมู่คณะ ซึ่งมีส่วนช่วยให้ชนในชาติมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อันจะทำให้บังเกิดความรักสามัคคีกัน และจะส่งผลต่อการรวมพลังของหมู่คณะและธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชดำรัสเนื่องในพิธีเปิดวันรณรงค์วัฒนธรรมไทย เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๓๖ (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๕ : ๓๐)

ชาติไทยเรามีความเจริญด้วยศิลปกรรม และศิลปวัฒนธรรมอันครบถ้วนทุกสาขาที่สืบทอดต่อเนื่องมาแต่บรรพกาล สิ่งเหล่านี้ เป็นสมบัติล้ำค่าเป็นนิมิตหมายสำคัญที่แสดงให้เห็นความเป็นชาติไทย คนไทย ซึ่งแตกต่างจากชาติอื่น คนอื่น จึงเป็นสิ่งที่คนไทยพึงศึกษาให้เห็นแจ้งถึงคุณค่าและพยายามถนอมรักษาไว้ด้วยความรู้ ความสามารถ และความฉลาดรอบคอบ เพื่อมิให้ต้อง สูญหายและแปรสภาพไปในทางเสื่อม ในการนี้ทุกคนจะต้องหมั่นใส่ใจและตระหนักว่าการศึกษาและรักษาวัฒนธรรมไทยแท้จริง คือ การจรรโลงรักษาอิสรภาพและความเป็นไทยและคนไทยแต่ละคนไว้นั่นเอง

จากพระราชดำรัส ทรงต้องการให้คนไทยรักษาและเรียนรู้วัฒนธรรมของตนความ สำคัญของวัฒนธรรมนั้นถึงกับมีผู้กล่าวว่า "การรักษาวัฒนธรรมคือการรักษาชาติ " เพราะเอกลักษณ์ที่แสดงความเป็นตนเองนั้น บ่งบอกถึงรากเหง้าพื้นฐานของความเป็นชาติที่สืบเนื่องถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษแต่อดีตกาลและประพฤติปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้สังคม โลกรู้ว่า ใครเป็นใคร มีศักดิ์ศรีมากน้อยเพียงใด แต่อย่างไรก็ตาม ข้อเท็จจริงในวัฒนธรรมประจำชาติของแต่ละชาติ ยังแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นภาค - เขต (zone) และเป็นเผ่าพันธุ์ (ethnic) ซึ่งล้วนแต่ต้องรักษาไว้ทั้งสิ้น (ก่อ สวัสดิพิบูลย์ อ่างถึงใน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๕ : ๓๐)

การแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรมระดับชาติและระดับท้องถิ่น บางช่วงเวลาที่ผ่านมารัฐไทยโดยผู้ปกครองใช้วัฒนธรรมส่วนกลางและการพัฒนาเข้าครอบงำชนบทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เพื่อให้เกิดการผสมกลมกลืนด้วยเหตุผลทางการเมืองเพื่อสร้างเอกภาพภายในชาติ ซึ่งทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นถูกรอบงำและสูญหายไปจำนวนมาก ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมไทยก็ถูกรุกรานด้วยวัฒนธรรมภายนอกอีกที ประสบการณ์การพัฒนาที่ล้มเหลวในหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยด้วยนั้น ทำให้กระบวนการพัฒนาเปลี่ยนไป นั่นคือ การพัฒนาปัจจุบันต้องการให้ใช้ศักยภาพของชุมชนทุกด้าน โดยเฉพาะการรื้อฟื้นวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้เป็นเครื่องมือ เพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ซึ่งเป็นการสานต่อภูมิปัญญาของท้องถิ่นแต่ดั้งเดิม เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ การพัฒนาแบบ

ทุนนิยมที่มีอาวุธคือ เทคโนโลยีต่าง ๆ โดยเฉพาะเทคโนโลยีด้านการสื่อสาร ได้ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่น เมื่ออยู่ในถิ่นทุรกันดารห่างไกล เช่น วัฒนธรรมชาวเขา ต่างถูกรอบงำทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจอยู่ตลอดเวลา

สรุป วัฒนธรรมมีลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง ต้องมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาตลอด หากวัฒนธรรมใดหยุดนิ่งไม่พัฒนาวัฒนธรรมนั้นก็ตาย ในขณะที่เดียวกัน วัฒนธรรมของชาติใดชาติหนึ่งหรือเผ่าใดเผ่าหนึ่งก็ไม่ถือว่ามีความบริสุทธิ์ โดยไม่มีการผสมผสานกับวัฒนธรรมอื่นเลย แต่จะมีวิธีการสืบทอด รักษา และปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมอย่างไร ไม่ให้กระทบต่ออัตลักษณ์ของตนเอง ดังนั้น ความสำคัญของวัฒนธรรมจึงไม่ได้อยู่ที่ว่ามีอายุยืนยาวหรือบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ แต่ความสำคัญของวัฒนธรรมมีนัยสำคัญอยู่ที่ว่าเมื่อผู้คนในสังคมนำมาปฏิบัติสืบทอดและส่งผลให้ผู้คนในสังคมนั้นมีวิถีชีวิตร่วมกันอย่างสงบสุข บนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยกันตามทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม

๑.๒ ความหมายของวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๔ : ๓ - ๗) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่ามนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์แห่งการดำรงชีวิตและการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ในเมื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องที่กว้างใหญ่และมีแง่มุมต่าง ๆ ให้พิจารณาอย่างซับซ้อน เรื่องของวัฒนธรรม จึงพลอยมองได้หลายแง่มุมไปด้วยดังจะเห็นได้ว่าทุกวันนี้มีผู้ให้ความหมายคำว่า

วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความจริงของงามที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้

วัฒนธรรม คือ ผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะและพุทธปัญญาทุกแขนง

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีค่าแสดงรสนิยมของผู้ดีหรือชนชั้นสูงที่มีการศึกษาและฐานะดี

ในเอกสารหลักที่พิมพ์เผยแพร่โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติก็แสดงความหมายของวัฒนธรรมไว้ต่างกัน เช่น

วัฒนธรรม เป็นวิธีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติกติและการแสดงออก ซึ่งความรู้สึกรู้จักคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจและซาบซึ้งร่วมกัน (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๘ : ๔)

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระ และรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการโครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔ : ๑)

วัฒนธรรม หมายถึง วิธีชีวิตของคนในชุมชนและในสังคมโดยส่วนรวม ซึ่งกินความรวมถึงทั้งสังคมวัฒนธรรมและศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมมิใช่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงมีพลวัตตลอดเวลา โดยวัฒนธรรมมุ่งความอยู่ดี มีสุข ของคนและสังคมโดยส่วนรวม วัฒนธรรมจึงต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพในอดีต ผู้ปัจจุบันและผู้อนาคต ต้องเชื่อมโยงระหว่างคนในสังคมซึ่งมีวัยต่างกัน ต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพตนเองต่อครอบครัว ชุมชน สังคมและสภาพรอบโลก ต้องเชื่อมโยงระหว่างความรู้ด้านต่าง ๆ ทั้งมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์และต้องเชื่อมโยงระหว่างคนกับธรรมชาติ วัฒนธรรมจะพัฒนาออกมาได้ ต้องอาศัยความเชื่อมโยงและความเข้าใจในความหลากหลาย ความแตกต่าง และจุดร่วมของวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมของชาติ และวัฒนธรรมของโลก ซึ่งมีวิวัฒนาการและมีความเปลี่ยนแปลง มีพลวัตที่ไม่หยุดนิ่ง การประสาน เชื่อมโยงและ ถักทอ วิธีชีวิตของคนและชุมชนต่าง ๆ รอบโลก และกับธรรมชาติเท่านั้นที่จะทำให้การพัฒนายั่งยืนได้ (ลีปพนนท์ เกตุทัต, ๒๕๔๒)

ควรตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ๒๕๓๘ : ๕๒ - ๕๓) เมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ ๑๐๐ ปี พระยานุমানราชชน เรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ก็ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมไว้เป็นหลายนัยอย่างน่าพิจารณา ดังนี้

วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

วัฒนธรรม เป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้

วัฒนธรรม คือผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นการเจริญงอกงาม ที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้

วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมาและเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะเป็พื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไป ตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้น ๆ

ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวมาแสดงไว้ข้างต้น แม้จะดูแตกต่างกันบ้าง น้อยบ้าง ก็ล้วนมีคุณค่าในตัวเองในการชี้ให้เห็นแง่มุมต่าง ๆ ของวัฒนธรรม จึงยังคงมีผู้ใช้อยู่ทุกความหมาย ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้จึงมิได้อยู่ที่การหาข้อยุติเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรม เพราะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะกระทำได้และไม่จำเป็นต้องกระทำ ดังที่ศาสตราจารย์ ดร.พิทยา สายหู ก็เคยตั้งข้อสังเกตไว้แล้วว่า “สภาพการใช้ความหมายที่ต่างกันของคำว่า “วัฒนธรรม” มีทั้งในภาษาไทย และภาษาต่างประเทศทุกแห่งหน และทุกวงการ” สิ่งที่ยังกระทำก็คือ ต้องศึกษาและทำความเข้าใจความหมาย

อันหลากหลายของวัฒนธรรมอย่างรอบคอบกับต้องสามารถจับสาระสำคัญของวัฒนธรรมให้จงได้ ซึ่งศาสตราจารย์เฮนรี่ จามริก ก็ได้กรุณาสรุปนำทางไว้ให้แล้วว่า "ไม่ว่าเราจะนิยามวัฒนธรรมกันอย่างไร วิจิตรพิศดารหรือลึกซึ้งอย่างไรก็ตาม แก่นสารจริง ๆ ของเรื่องทั้งหมดก็คือชีวิตคนนั่นเอง พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปญฺโญ) ดังได้ยกมาแสดงไว้แล้วข้างต้น ผวนกเข้ากับทัศนะอันลุ่มลึกของศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ที่ว่า "วัฒนธรรมคือวิถีดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นความเจริญงอกงามของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นการแสดงออก และการสื่อความหมายของความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคล หรือกลุ่มชน เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงสร้างสรรค์ ที่เห็นได้ทั้งในรูปธรรมและนามธรรม และแน่นอนที่สุด วัฒนธรรมเป็นผล แห่งพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ และ เทคโนโลยีที่ปวง" (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔ : ๕)

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการ โครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น (สำนักงาน คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๔ : ๑)

จากความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวมา สรุปได้ว่า วัฒนธรรมหมายถึง สรรพสิ่ง ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งในส่วนที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุที่เกิดขึ้นในคนรุ่นหนึ่ง แล้วถ่ายทอดไปยังอีกรุ่นหนึ่ง โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตามยุคสมัยให้สอดคล้องกับ วิถีชีวิตและบริบทของสังคมของกลุ่มชนนั้น ๆ ทั้งนี้ เพื่อความอยู่รอดของชีวิต ซึ่งต้องดำเนินไปตาม ทฤษฎีนิเวศทางวัฒนธรรมและ โครงสร้างหน้าที่นั่นเอง

๑.๓ ประเภทของทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

โดยทั่วไปนิยมจะมีจัดแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. วัฒนธรรมทางวัตถุ หรือวัฒนธรรมที่จับต้องได้

๒. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ หรือวัฒนธรรมที่ไม่อาจจับต้องได้

๑) วัฒนธรรมทางวัตถุ ที่เห็นได้ชัดก็คือ อุปกรณ์และสิ่งของเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ดังนี้

๑.๑) อาหาร คนไทยจะกินข้าวเป็นหลัก ผู้ที่อยู่ทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กินข้าวเหนียวเป็นของคาวและใช้ข้าวเหนียวและข้าวเจ้าทำขนมหวาน คนไทยภาคกลางและภาคใต้นิยมกิน ข้าวเจ้าเป็นของคาว และจะใช้ข้าวเหนียวทำขนมหวานชนิดต่าง ๆ มากพอ ๆ ที่กับข้าวเจ้า การกิน ข้าวเจ้าส่วนใหญ่จะใช้วิธีหุงและวิธีนี้ จะกินข้าวต้มก็แต่เฉพาะเวลาป่วยไข้ เชื้อเพลิงใช้หุงต้มมีทั้งฟืน และถ่าน เวลาปิ้งหรือย่างอาหารจะใช้ถ่านมากกว่าฟืน ทั้งนี้ เพื่อให้ไม่ให้อาหารเหม็นควันไฟมากนัก

อีกทั้งการใช้ถ่านยังสามารถควบคุมอุณหภูมิความร้อนได้ดีกว่าฟืน การหุงหาอาหารด้วยฟืนจะใช้เตาก่อนเส้าหรืออย่างที่เราเรียกว่า สามเส้า การใช้ฟืนกับเตาเชิงกรานก็เป็นที่แพร่หลายเช่นกัน ส่วนเชื้อเพลิงประเภทถ่านนั้นดูเหมือนว่าจะเป็นของที่มีมาภายหลังจากการใช้ฟืน กล่าวกันว่าชาวไทยได้แบบอย่างของเตาอั้งโล่เพื่อการหุงต้มด้วยถ่านมาจากชาวจีน เตาอั้งโล่ทำจากการใช้ดินปั้นผสมขี้เถ้าเคลือบในระยะแรก ๆ เตาอั้งโล่จึงเป็นของที่มีใช้กันในชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำมากกว่าหมู่บ้านตามป่าเขาในที่สูง ผู้คนโดยทั่วไปจะกินอาหาร ๓ มื้อ มื้อเช้าเริ่มราว ๆ เวลา ๗ นาฬิกา มื้อกลางวันอาจเริ่มตั้งแต่หลังเวลาเพล (๑๑.๐๐ น.) เป็นต้นต้น ราวประมาณ ๕ - ๖ โมงเย็นเป็นเวลาของอาหารค่ำ ในครอบครัวเล็ก ๆ ที่มีเพียงพ่อแม่และลูก ๆ จะกินอาหารพร้อมกัน แต่ถ้าเป็นครอบครัวใหญ่ก็จะจัดสำรับให้เด็ก ๆ กินก่อน จากนั้นจึงถึงคราวของผู้ใหญ่จะร่วมวงกัน บางครอบครัวก็ให้ตั้งวงอาหารของเด็กและวงของผู้ใหญ่พร้อมกันทีเดียว

สำหรับส่วนที่เป็น “กับ” ที่จะกินคู่ไปกับข้าวนั้นมีทั้งส่วนที่เป็นผักและปลาปกติจะกินผักกันมากกว่าเนื้อ ไม่ว่าจะเป็นการปรุงแต่งในรูปของการต้ม ผัดหรือแกง ก็จะใส่ผักมากกว่าเนื้อ จะกินกับข้าวที่เป็นเนื้อมากเป็นพิเศษก็เฉพาะในโอกาสที่มีการทำอาหารเนื่องในงานบุญตามวาระต่าง ๆ หรือในคราวที่มีการเช่นไหว้ผีสงเคราะห์ดาในบรรดาอาหารประเภทเนื้อที่รับประทานกันบ่อย ๆ ก็คือ ปลาซึ่งมีอยู่ทั่วไปในแหล่งน้ำตามธรรมชาติ โดยเฉพาะชุมชนที่ตั้งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำจะมีปลาให้บริโภคกันตลอดปี ตอนที่กำลังเก็บเกี่ยวผลผลิตบางทีก็ต้มแกงเปิดไก่เลี้ยงแขกที่มาเอาแรงช่วยเกี่ยวข้าวและนวดข้าว ในตระกูลที่มีฐานะดีบางทีก็ฆ่าวัว ควาย หรือหมู เพื่อปลา ย่า ลาบ ลู่ หรือต้มแกงเลี้ยงผู้ที่มาร่วมงานแต่งงานบุตรหลานของตน ผู้ที่อยู่ใกล้ป่าเขาอาจได้มีโอกาสล่าจับสัตว์ป่า เช่น กระรอก กระแต นก หนู งู เข้ และกบเขี่ยมาทำอาหารได้บ่อย ๆ คนที่อยู่ในถิ่นทุรกันดาร อย่างเช่น แถบอีสานอาจต้องออกหาจับแมลงประเภทต่าง ๆ เช่น แมงกูดจี้ ตั๊กแตน แมงเม่า จักจั่น แมงกะซอน ตัวด้วง และไข่มดแดง มาคั่ว ทอด หมก และลาบเป็นอาหารจานโปรดได้เช่นกัน

อาหารประเภทผักนั้นมีหลากหลายร้อยชนิด คนไทยรู้วิธีที่จะดัดแปลงส่วนต่าง ๆ ของพืชผักตั้งแต่ยอดอ่อน กิ่ง ก้าน ใบ ดอก ผล ผัก ราก เหง้า หัว หน่อ และเมล็ด เพื่อปรุงแต่งเป็นอาหารได้ทั้งของคาวและของหวาน ในส่วนที่เป็นของคาวถ้าจะให้ง่ายได้กินเร็วก็เพียงแค่ตัดหั่นเป็นท่อน ๆ แล้วกินดิบหรือต้ม ผักต้มจะกินกับเครื่องจิ้มชนิดต่าง ๆ เช่น แจ่ว น้ำพริก และปลาร้าหวาน เป็นต้น ในหมู่บ้านชาวไร่แล้วแทบทุกมือมักจะขาดผักต้มไม่ได้ วิธีการผัดอาจช่วยให้ผักที่มีรสชาติเปรี้ยวเค็ม หวาน ได้อย่างทั่วถึง กระนั้นก็ไม่ค่อยจะกินผัดผักกันบ่อยนัก เพราะคนไทยไม่มีใครชอบอาหารที่มีไขมันมาก ๆ ฉะนั้น เวลาต้มหรือแกงด้วยกะทิจึงนิยมที่จะใส่เครื่องเทศสมุนไพรให้อาหารมีรสเผ็ดเพื่อจะได้ลดความเลี่ยนมันของต้มแกง การนำพืชผลไม้บางอย่างมาต้มกับน้ำตาลดูจะเป็นของหวาน

ที่พบได้อยู่ทั่วไป สำหรับชาวบ้านแล้วการปลูกเผือก มัน พักทอง และถั่วชนิดต่าง ๆ ฯลฯ ไว้ใกล้ ๆ บ้านก็นับว่าเป็นการสะดวกที่จะนำพืชผลเหล่านั้นมาทำขนม หากจะให้ขนมมีทั้งความหวานและความมันก็ต้องใส่กะทิคั้นแทนน้ำเปล่าหรืออย่างที่เราเรียกตามแบบชาวบ้านว่า “แกงบวด” นอกจากนี้การทำอาหารประเภทแป้ง เช่น ข้าวเหนียว ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และสาธุมเปียกปนกับน้ำตาลก็เป็นของหวานที่ชอบทำกันค่อนข้างมาก การเชื่อม กวน อบ นึ่ง ปิ้ง ผิง และย่างก็เป็นวิธีทำของหวานของคนไทยเช่นกัน ในส่วนของผลไม้ก็มีอยู่หลากหลาย เช่น กล้วยสุก มะละกอสุก น้อยหน้า พุทรา เล็บเหยี่ยว ลูกไข่เน่า ลูกนมวัว มะขวิด มะตูม ลำไย มะเฟือง มะไฟ ส้มโอ มะม่วง มะปราง กระท้อน มะหาด (มีมากทางภาคเหนือ) ลูกหว้า ชำมะเรียง มะหาด ลูกหวาย ละมุด ส้ม มะขุน ขนุน สับปะรด ตลอดจนเงาะ ทุเรียน และลำสาด ซึ่งมีอยู่มากทางภาคใต้ นอกจากนี้ผลไม้ตามฤดูกาลอย่างที่เราเรียกว่ามาแล้วคนไทยยังชอบขบเคี้ยวของกินเล่นอีกด้วยที่แพร่หลายมากที่สุดคือ หมากพลู นับว่าเป็นของที่ขาดไม่ได้เลยสำหรับผู้มีเหย้าเรือน โดยเฉพาะผู้สูงอายุรุ่นเก่า สมัยหนึ่งผู้ชายก็นิยมขบเคี้ยวหมากพลูพอ ๆ กับผู้หญิง มาระยะหลัง ๆ ผู้ชายได้ลดการกินหมากพลูลงไปแต่ก็ยังคงชื่นชอบการสูบบุหรี่ บุหรี่ที่ทำจากยาเส้นและมวนห่อด้วยใบตองกล้วยเป็นของว่างที่บรรดาผู้ชายทั้งหนุ่มและแก่จะพกติดตัวอยู่เสมอ ทั้งหมากพลูและบุหรือนั้นเป็นของที่ใช้รับแขกเช่นเดียวกับน้ำฝนที่ตักใส่ขันมาบริการแขกหรือ

๑.๒) บ้านเรือน บ้านเรือนที่อยู่อาศัยนอกจากจะสร้างให้สัมพันธ์กับวิถีธรรมชาติ เช่น ให้อากาศถ่ายเทตามตะวัน โดยหันข้างเรือนไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ เพราะเหตุผลเรื่องแสง ความร้อนและการถ่ายเทของอากาศ ไม่หันหัวนอนไปทางทิศตะวันตก เพราะเชื่อว่าเป็นทิศแห่งความตกต่ำและความตาย ผู้คนบางท้องถิ่นจะไม่นอนขวางชื่อเชื่อว่าผีจะอำ (เพราะผีจะโหนชื่อห้อยหัวลงมารบกวนได้) จึงนอนตามยาวของตัวเรือน ปลูกบ้านยกได้สูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ว่างใต้ถุนเรือน และให้อากาศบนตัวเรือนถ่ายเทได้สะดวก บ้านโคกบ้านให้มีจำนวนชั้นเป็นเลขคี่ถือว่าชั้นคู่เป็นบันไดของภูตผี จะมีพิธีกรรมอันใดต้องเช่นไหว้เทวดาทั้ง ๔ ทิศ และวงสายลิตยจันรอบตัวบ้านเพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้อยู่อาศัย ขณะอยู่บนบ้านต้องไม่ส่งเสียงอึกทักเพราะบ้านมีผีบ้าน ผีเรือนและผีปู่ย่าตายายอยู่ด้วย การเดินลงบันไดถือว่าไม่เคารพผีบรรพบุรุษ เชื่อว่าเงินทองโชคลาภจะอันตรายาน ด้านหน้าบ้านและหลังบ้านปลูกไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น มะยม ทุเรียน ขนุน ใบเงิน ใบทอง ใบนาค และใบหนาด เป็นต้น

๑.๓) เครื่องนุ่งห่ม การนุ่งห่มด้วยอาภรณ์แปรพรรณที่ทำจากเส้นใยธรรมชาติ เช่น ฝ้ายและไหม ซึ่งมีคุณสมบัติดูดซับดี น้ำหนักเบา และง่ายต่อการดูแลรักษา นับเป็นการกระทำที่สอดคล้องกับเงื่อนไขอิทธิพลของมรสุม ที่มีอากาศร้อนชื้นตลอดปี และการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล แต่ละฤดูไม่แตกต่างกันมากเหมือนประเทศที่อบอุ่น สตรีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ชื่อว่าเป็นผู้เข้าใจ

วิถีธรรมชาติที่สุด การปลูกฝ้ายและปลูกหม่อนเลี้ยงไหม เพื่อนำเส้นไหมมาใช้ประโยชน์เป็นงานที่ละเอียดอ่อนที่ต้องได้รับการฝึกฝนและมีความวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมาก นอกจากจะให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายแล้ว เสื้อผ้ายังเป็นสิ่งที่บ่งบอกเอกลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ แต่ละกลุ่มสังคมมักมีรูปแบบลวดลาย สี สัน และการใช้สอยเครื่องนุ่งห่มแตกต่างกันออกไป ในบริบทบาทสังคมแล้วความแตกต่างของเพศและวัย สังเกตได้จากรูปแบบ ลวดลาย และสี สันของอาภรณ์ที่ประดับกาย ช่วงทอผ้าบางพื้นที่ อาจส่งสารสื่อสัญลักษณ์ผ่านลวดลายที่ปรากฏบนพื้นผ้า เช่น ลายช้าง หมายถึง พละกำลัง ลายพญานาค หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ และลายหงส์สะท้อนถึงความดีงาม เสื้อผ้าอาภรณ์มีความเกี่ยวข้องกับวัฏจักรของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น จะไม่ใช้ผ้าชิ้นทำผ้าอ้อม ระหว่างตั้งครรภ์จะไม่เย็บหมอน ที่นอน ฟูก หากจะต้องเตรียมของใช้เหล่านี้ก็จะไหว้วานคนอื่นเป็นผู้เย็บปิดปากหมอน ที่นอน ฟูก หากผ้าฝืนจะทำให้หลุดลุยกยาก เช่นเดียวกับการเย็บผ้าขาม้าจะไม่ปิดชายผ้าทั้งสองข้าง แต่จะเว้นเย็บชายผ้าไม้เล็กน้อย เพื่อเป็นเคล็ดในการทำมหากิน งานแต่งงานต้องมีผ้าสำหรับไหว้ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย เสื้อผ้าที่ใช้ในโอกาสนี้จะสะท้อนความเป็นแม่บ้านของฝ่ายหญิง ผ้าชิ้นใหม่ มัดหมี่ หรือผ้าชิ้นดินจกเป็นสิ่งที่ทำได้ยากจะนุ่งห่มเฉพาะโอกาสสำคัญ ๆ เวลานุ่งจะมีผ้าผืนเก่าซ้อนอยู่เสมือนผ้าซับใน ใช้เสร็จก็พลิกกลับด้านในออกและนำผืนลม นานปีจึงจะนำมาซักทำความสะอาดทั้งนี้เพื่อให้มีอายุใช้งานอยู่ได้นานและสวยงามอยู่เสมอ ขณะที่พิธีสะเดาะเคราะห์และสืบชะตาก็มีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของผู้ป่วยอยู่ด้วย วันพระและวันที่มีคนใกล้เคียงเสียชีวิตห้ามทอผ้าเชื่อว่าจะเป็นลางร้าย อย่างเช่น ที่ชาวอีสานอธิบายผ่านนิทานพื้นบ้าน เรื่อง “ย่ากับปลิง” ผู้คนแถบล้านนาจะปักตุ้ง (ธง) สีแดงหาง ๒ แฉก ตรงบริเวณที่ผู้ตายเสียชีวิตและที่เชิงตะกอน เชื่อว่าเพื่อให้วิญญาณจะได้เกาะชายตุ้งขึ้นสวรรค์ ผู้หญิงเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้น้อยและยากกว่าผู้ชาย ตลอดชีวิตจึงเพียรพยายามทำบุญทำทานในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะการทานตุ้งรูปปราสาทในเทศกาลสงกรานต์ เชื่อว่าเกิดชาติหน้าจะได้สุขสบายเหมือนเช่นผู้ที่อยู่ปราสาทราชวัง

๑.๔ ยารักษาโรค ความรู้เกี่ยวกับยารักษาโรคเป็นภูมิปัญญาที่บอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับความเข้าใจในธรรมชาติแวดล้อมอย่างลึกลับ สมุนไพรมี ๓ ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทพืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ พืชวัตถุแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) ลำต้น ๒) เถาหรือเครือ ๓) หัวหรือเหง้า รวมทั้งผักและหญ้านานาชนิด ประเภทสัตว์วัตถุอาจใช้ส่วนของเขา นอ เขี้ยว งา ฟัน กราม ดี หัว กีบ กระดูก เลือด เอ็น น้ำมัน เนื้อ ฯลฯ ส่วนประกอบของธาตุวัตถุ ได้แก่ ธาตุต่าง ๆ ที่นำมาปรุงยารักษาโรค เช่น กำมะถันแดง กำมะถันเหลือง ดินประสิ่ว น้ำประสานทอง พรอท สารส้ม ดิเกลือ น้ำปูนใส น้ำส้มสายชู เกลือดินเผา ทองคำ หินฟันม้า เป็นต้น เฉพาะพืชนั้นอาจกล่าวได้ว่า หมอกกลางบ้านรู้จักพืชพรรณนับร้อยชนิดที่มีคุณสมบัติเป็นยารักษาความป่วยไข้ได้ ในบรรดา

พืชพันธุ์เหล่านั้นส่วนหนึ่งชาวบ้านจะกินเป็นอาหารเป็นปกติอยู่แล้ว จึงมีภูมิต้านทานกับโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้ระดับหนึ่ง ความรู้เกี่ยวกับยารักษาโรคเป็นสิ่งที่เกิดจากการลองผิดลองถูก ใช้สมุนไพรอย่างนี้แล้ว อาการป่วยไข้ยังไม่หายก็เปลี่ยนไปใช้สมุนไพรอย่างอื่น นอกจากนี้ การรักษาโรคแบบพื้นบ้านยังอยู่ในลักษณะของ “นางเนื้อชอบกลางยา” คือ โรคอย่างเดียวกันรักษาด้วยยาชนิดนั้นชนิดนี้กับคนหนึ่งหาย แต่รักษาอีกคนหนึ่งไม่ได้ผล จึงต้องเลือกยาชนิดใหม่มารักษา โรคแต่ละชนิดจึงมียาที่จะรักษาอยู่หลายขนาน

๒) วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ จากพัฒนาการของสังคมวัฒนธรรมไทยที่ผ่านมาอาจกล่าวได้ว่าโดยภาพรวมแล้วสังคมวัฒนธรรมไทยประกอบด้วย ๒ ส่วน คือ

๒.๑) ส่วนที่เรียกว่าประเพณีหลวง ประเพณีหลวง คือ แบบแผนความเป็นอยู่ของชนชั้นผู้นำ เจ้านาย และขุนนาง ปัจจุบันประเพณีหลวงบางอย่างยังคงถือปฏิบัติอยู่ แต่ส่วนใหญ่ก็คลายความเข้มข้นลง เนื่องจากทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการท่องเที่ยวเป็นเรื่องราวประเพณีของสามัญชน จึงละเว้นที่จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของประเพณีหลวงในที่นี้

๒.๒) ส่วนที่เป็นประเพณีราษฎร์ ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยเกิดจากการผสมผสานระหว่างอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดีย จีน เขมร และลักษณะสังคมที่มีมาแต่ดั้งเดิมพิจารณาจากแง่มุมของการผลิตและรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว อาจกล่าวได้ว่า สังคมและวัฒนธรรมไทยในอดีตเป็นวิถีชีวิตแบบชานชาลาไร้ เมื่อครั้งที่ยังไม่ค่อยได้ติดต่อกับสังคมภายนอกมากนัก ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบการเกษตรกรรมแบบพออยู่พอกิน ควบคู่กันไปกับการหาอาหารจากป่าด้วยการล่าจับสัตว์และสิ่งของอื่น ๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ คนไทยจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ที่ดิน น้ำและแร่ธาตุ เป็นต้น เพียงเพื่อสนองความต้องการจำเป็นของชีวิตในด้านปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค ที่กล่าวมาข้างต้น แต่ละชุมชนต่างก็พอสามารถสร้างสิ่งจำเป็นในชีวิตเหล่านั้นได้เอง การค้าขายแลกเปลี่ยนจึงอยู่ในขอบเขตอันจำกัดและมักเป็นการนำเอาสิ่งที่มีมากเกินความต้องการของสมาชิก ในครอบครัวไปแลกเปลี่ยนกับของกินของใช้ที่ยังขาดแคลนจากคนอื่น ๆ

พัฒนาการในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้หล่อหลอมสังคมและวัฒนธรรมไทยให้ปรับเปลี่ยนตัวเองอย่างสัมพันธ์กับภาวะต่าง ๆ ที่แวดล้อมอยู่ หลักฐานการจัดระเบียบทางการสังคมด้านต่าง ๆ และลักษณะทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุล้วนแต่สะท้อนให้เห็นความกลมกลืนกันของสังคมและวัฒนธรรมกับดินฟ้าอากาศและสรรพสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในระบบนิเวศของภูมิภาคแถบนี้ ทั้งนี้คงจะเห็นได้จากความนิยมอยู่อาศัยกันในครอบครัวหลายคน และการแลกเปลี่ยนแรงงานกับญาติพี่น้องและเพื่อนพ้อง นับว่าช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในการทำนาทำไร่ได้อย่างเป็นอย่างดี ผู้คนในสังคมมักสร้างสรรคงานศิลปะและหัตถกรรมตลอดจนถึงคติข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินอยู่เสมอ ลัทธิธรรมนิยมและพิธีประเพณีพื้นบ้าน อีกทั้งความเลื่อมใส

ในพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านและความเชื่อในผีसाงเทวดา เหล่านี้ นับว่าเป็นผลพวงแห่งวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยความเมตตาจากธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดเป็นสำคัญ แบบแผนของพิธีประเพณีและเทศกาลต่าง ๆ ที่จะกล่าวในตอนต่อไป คือ เรื่องราวของประเพณีราษฎร์เกือบทั้งสิ้น

ประเพณีราษฎร์ ประกอบด้วย

๑. ประเพณีและเทศกาลที่เกี่ยวกับศาสนาและวิถีชีวิต มีดังนี้

๑.๑ ประเพณีตามเทศกาล วิถีชีวิตของชาวไทยจะผูกพันอยู่กับการร่วมประกอบกิจกรรมในเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในช่วงต่าง ๆ ระหว่างปี พิธีกรรมที่ประกอบในเทศกาลส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินเป็นสำคัญ กล่าวคือ บางเทศกาลก็มีขึ้นเพื่อขอร้องวิงวอนอำนาจเหนือธรรมชาติและผีसाงเทวดาเพื่อบันดาลความอุดมสมบูรณ์ในพืชพันธุ์ธัญญาหาร และคุ้มครองป้องกันผู้คนและสัตว์เลี้ยงให้ปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง หลายพิธีกรรมจะจัดกันเพื่อเฉลิมฉลองความโชคดียุคสมัยที่ได้สิ่งต่าง ๆ ตามที่คาดหวัง ในบางเดือนจะมีพิธีกรรมเพื่อให้ทุกคนได้พักผ่อนชั่วคราว ภายหลังจากที่ได้ตรากตรำกับการงานมาตั้งแต่ต้นฤดูเพาะปลูก การสิ้นสุดของปีเก่าและย่างเข้าปีใหม่ ก็เป็นช่วงโอกาสที่จะได้ปรับผันชีวิตให้ดีขึ้นจากความซ้ำซากจำเจ จึงได้มีการจัดพิธีกันอย่างโหฬาร ดังเป็นที่ทราบกันว่า ความเชื่อในพุทธศาสนาตามแบบชาวบ้าน คตินิยมตามแบบศาสนาพราหมณ์ บางประการและความเลื่อมใสในอำนาจของผีसाงเทวดาเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและการกระทำของชาวไทย การประกอบพิธีประเพณีในเทศกาลต่าง ๆ จึงมักปรากฏให้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อในลักษณะข้างต้น บางพิธีก็มีพระสงฆ์เป็นผู้นำประกอบพิธีกรรมตั้งแต่ต้นจนจบ หลายพิธีก็มีทั้งพระสงฆ์และฆราวาสซึ่งอาจทำหน้าที่เป็นหมอผี อาจารย์ คนทรง ฯลฯ ดำเนินการด้วยกัน ปกติพิธีกรรมทางสงฆ์จะเริ่มต้นก่อนและปิดท้ายด้วยพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ หรือการกระทำเนื่องด้วยความเชื่อในผีसाงเทวดา กระนั้นก็ยังมิมีพิธีกรรมอีกหลายโอกาสที่พระสงฆ์ไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้อง คงปล่อยให้เป็นที่ธุระของครู อาจารย์ หรือผู้ชำนาญการที่รู้เวทมนตร์คาถาติดต่อกุศผีและเทวดากันตามลำพัง ซึ่งแต่ละภูมิภาคแต่ละท้องถิ่นมีรายละเอียดของพิธีประเพณีในเทศกาลแตกต่างกันออกไป

๑.๒ ประเพณีตามวัฒนธรรมย่อย เมื่อพิจารณาจากวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในประเทศไทยก็จะพบว่า แต่ละกลุ่มมีข้อปลีกย่อยของประเพณีพิธีกรรมทั้งที่คล้ายกับส่วนใหญ่ และส่วนที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

พิจารณาข้อมูลจากตัวอย่างข้างต้นทั้งหมดจะสังเกตได้ว่า เป็นเรื่องราวของประเพณีทางเทศกาลงานบุญที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นเป็นประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา เช่น การแรกนา คู่ขวัญข้าว คู่ขวัญยุ่ง แต่ละท้องถิ่นจะระบุไว้อย่างคร่าว ๆ ว่าจะจัดพิธีกรรมอันเนื่องด้วยชีวิตในเดือนใดได้บ้าง บางกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ชาววนบ้านท้องฝาย จังหวัดเชียงใหม่หรือชาวพวน

บ้านหาดเลี้ยว จังหวัดสุโขทัยและลาวครั้งจังหวัดสุโขทัยอาจมีพิธีเช่นไหว้ผีในเดือนต่าง ๆ ตามธรรมเนียมที่เคยยึดถือกันมา อย่างไรก็ตาม พิธีประเพณีต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยจะมีทั้งส่วนที่ผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนประกอบการร่วมกัน และพิธีกรรมที่จัดขึ้นเป็นเอกเทศเฉพาะบุคคล พิธีประเพณีที่สมาชิกของชุมชนจัดทำด้วยกันจะมีกำหนดแน่นอนว่าจะจัดขึ้นในเดือนใด เนื่องจากชาวไทยถือความสำคัญในการนับเวลาตามแบบของจันทรคติ ซึ่งเชื่อกันว่า ระยะเวลาที่พระจันทร์เต็มดวงหรืออย่างที่เราเรียกกันว่า ขึ้น ๑๕ ค่ำ จะเป็นเวลาแห่งฤกษ์ยามยามดีประกอบกิจอันใดก็สดีไสสมหวังประดุจดังดวงเดือนที่ส่องแสงสว่างประกายอันแผ่ไพศาลด้วยความอบอุ่นและเอื้ออารี จึงเป็นธรรมดาที่จะจัดพิธีประเพณีกันตอนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ พิธีประเพณีส่วนใหญ่จะจัดขึ้นที่วัด ทางวัดจะมีอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในการประกอบกิจพิธี นอกจากนี้ข้าวของเครื่องใช้ของพระภิกษุโดยตรงแล้วเครื่องครัวโดยเฉพาะจาน ชาม หม้อ ไห และอุปกรณ์ทำครัวอย่างอื่นก็เป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน

๑.๓ ขั้นตอนการจัดพิธีกรรม ถ้าจะพิจารณาเพื่อแยกขั้นตอนในการจัดพิธีกรรมดูแล้วก็พอจะเห็นได้ง่าย ๆ ว่าประกอบด้วย ๒ ส่วนคือ

ส่วนที่หนึ่ง เป็นนามธรรม อันได้แก่ พิธีการซึ่งจะรวมไปถึงการสวด การเทศน์ และการให้ศีลให้พร

ส่วนที่สอง เป็นรูปธรรม เช่น อาหารการกิน

นับเป็นความเข้าใจกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติสถานที่หนึ่งที่ชาวพุทธในประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับข้าวปลาอาหารซึ่งเป็นปัจจัยหลักซึ่งจะช่วยให้ชีวิตทั้งหลายดำรงอยู่ได้เท่าที่สังขารยังคงอำนวย โดยเฉพาะอาหารที่จะถวายพระนั้นจะต้องเป็นของที่ดีที่สุดที่จะจัดหามาได้ ในเทศกาลงานพิธีต่าง ๆ จะต้องแบ่งอาหารให้พระก่อนคนอื่น แม้ว่าจะนำมาบริโภครักกันเองได้ ส่วนมากจะรอให้พระฉันภัตตาหารเรียบร้อยแล้ว จากนั้นฆราวาสจึงจะกินอาหารกันได้ เชื่อกันว่า อาหารส่วนที่ถวายพระนั้นเป็นเรื่องของการทำบุญซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องสร้างสะสม สำหรับอาหารส่วนที่นำไปเลี้ยงผู้คนตลอดจนส่วนที่โปรยให้หมู หมา กา ไก่ และผีเปรตกินนั้นถือว่าเป็นเรื่องของการทำทานซึ่งจะคอยซ่อมเสริมบุญบารมีให้สูงส่งยิ่งขึ้น

๑.๔ การประกอบพิธีกรรมตามเทศกาลของชุมชน วิเคราะห์บริบททางสังคมของการประกอบพิธีตามเทศกาลต่าง ๆ ที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นอาจกล่าวได้ว่าการที่ทุกคนพร้อมใจกันตกแต่งสถานที่และมีข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงกันเป็นการแสดงความเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อผลประโยชน์ที่จะมีด้วยกันในวันข้างหน้า แต่ครั้งที่ทีมงานเทศกาลก็มักจะมีการสร้างทำถาวรวัตถุอย่างหนึ่งอย่างใด เช่น สร้างโบสถ์วิหาร พระพุทธรูป กองฟอน สำหรับเผาศพหรือศาลาพักร้อนริมทาง เป็นต้น การบริจาคทรัพย์และแรงกายรังสรรค์สิ่งเหล่านี้ขึ้นมาย่อมเป็นศักดิ์ศรี ที่สร้างชื่อเสียงให้กับท้องถิ่นที่มีความสมัครสมานสามัคคีเพียงไร ขณะเดียวกันการมาร่วมงานในเทศกาลก็เท่ากับเป็นการพักผ่อนที่มีคุณค่าตามธรรมเนียมเดิมชาวบ้านจะหยุดการทำงานในไฉนตอนวัน โคนและวันพระ ซึ่งจะเป็วันขึ้นหรือ

แรม ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ บางเทศกาลอย่างเช่น สงกรานต์ อาจมีงานฉลองนับสิบวัน จึงมีเวลาพักผ่อนได้นานเป็นพิเศษ การว่างเว้นจากภาระประจำก็ช่วยให้ผ่อนคลายความตึงเครียดที่ต้องตรากตรำทำงานกลางแดดกลางฝนตลอดมา ได้พักผ่อนและได้ไปทำอะไรที่เป็นเรื่องส่วนระยะหนึ่ง ก็ช่วยให้สดใส และมีกำลังใจที่จะต่อสู้กับความยากลำบากที่จะต้องเผชิญต่อไปในภายภาคหน้า หลายคนถือเอาตอนหยุดงานเนื่องในเทศกาลเพื่อ ไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องและเพื่อนพ้องที่อยู่ในและนอกชุมชน ในช่วงเทศกาลได้มีโอกาสพบปะผู้คนจำนวนมาก จึงมักได้รู้ว่าคราวความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์บ้านเมืองหรือเรื่องส่วนบุคคลที่เล่าขานกันปากต่อปากอย่างไร้จบ ระหว่างที่หยุดงานสัตว์เลี้ยง เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ซึ่งต้องลากเข็นสัมภาระและไถคราดนาไร่อยู่กับคนก็จะได้พักผ่อนด้วยเหมือนกัน เป็นที่รู้โดยทั่วกันว่า การเมตตาปราณีต่อสัตว์ที่มีคุณอนันต์เหล่านั้นเป็นศีลธรรมประจำใจที่ทุกคนพึงมี จึงมักพบว่าในคราวเทศกาลงานบุญนอกจากจะไม่ใช้งานสัตว์เลี้ยงแล้ว ยังจะไม่ฆ่าสัตว์อื่นใดทั้งสิ้น การหยุดหาของป่า และไม่ล่าสัตว์ในวาระของเทศกาลเท่ากับปล่อยให้สรรพสิ่งมีชีวิตได้มีเวลาพักผ่อน และแพร่พันธุ์ให้หลากหลายยิ่งขึ้น

๒. ประเพณีเนื่องด้วยชีวิต มีดังนี้

๒.๑ วัฏจักรของชีวิตของแต่ละบุคคล นอกจากประเพณีพิธีกรรมอันเนื่องด้วยการทำมาหากิน พุทธศาสนา และความเชื่อในผีสางเทวดาที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับชีวิตที่ควรให้ความสนใจด้วยเช่นกัน ธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นคนกลุ่มน้อยหรือคนกลุ่มใหญ่ คนไทย คนจีน หรือจะเป็นชนชาติใด ๆ ก็ตามต่างก็ต้องผ่านวัฏจักรของชีวิตที่อธิบายถึงสภาพของบุคคลในระดับต่าง ๆ เท่าที่นักมานุษยวิทยาได้ศึกษาสังคมหลายแห่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พบว่า โดยทั่วไปแล้ว มีวงจรชีวิตอย่างน้อย ๔ ขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของแต่ละบุคคลโดยเริ่มต้นจากการเกิด บวชเรียน แต่งงานและตาย อาการของการเกิดและการตายเป็นภาวะวิสัยเงื่อนงำทางชีวภาพก็จริงอยู่ แต่การเกิดเพื่อจะมีชีวิตรอดและได้พัฒนาการเติบโตไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การตายซึ่งมีความหมายต่อผู้คนในหมู่เหล่าของตน ตลอดจนการอบรมบ่มนิสัยและการมีคู่ครอง ล้วนเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมทั้งสิ้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้รับการถือปฏิบัติต่อกันมานานจนกลายเป็นแบบแผนประเพณีที่มีอาจบอกถึงจุดเริ่มต้นได้ เมื่อพิจารณาอย่างเปรียบเทียบระหว่างประเพณีอันเนื่องด้วยวิถีชีวิตกับเทศกาลในรอบปีที่ผ่านมาแล้วก็พอจะเห็นได้ว่า ประเพณีในรอบปีที่เกิดขึ้นในเวลาที่น่าจะเดือนไหนจะมีเทศกาลงานอะไรบ้าง ผู้คนในชุมชนต่างก็รับรู้และมาร่วมงานด้วยความคุ้นเคยโดยมิต้องมีการนัดหมาย แต่พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่ไม่อาจบอกได้อย่างแน่ชัดว่าจัดให้พิธีแต่ละอย่างเมื่อไร การเกิดและการบวชเรียนอาจจะพอรู้อย่างคร่าว ๆ ได้บ้างเพราะมีจุดเริ่มต้นแห่งอายุขัยของแต่ละคนเป็นเสมือนเครื่องชี้เวลาให้เตรียมรับสภาวะดังกล่าว โดยเฉพาะการบวชนั้นเป็นธรรมเนียมที่นิยมจะให้ผู้ชายในวันอันสมควรเข้าสู่สภาวะดังกล่าว การจัดพิธีกรรมที่เนื่องด้วยการแต่งงานอาจจะดูชัดเจนกว่าพิธีกรรมชีวิตขั้นตอนอื่น ๆ แม้ว่าจะตาม

ประเพณีนิยมจะเคยรับรู้กันว่าเมื่อใดเป็นหนุ่มสาวแล้วก็จะมิเหี่ยวเรือนกระนั้นก็ไม่มีความกำหนดได้อย่างแน่นอนว่าจะแต่งงานเมื่ออายุเท่าไรเท่าไร บางคนอาจจะเข้าสู่ภาวะนี้ก่อนหรือหลังคนส่วนใหญ่ บางที่อายุชั้ยก็พร้อมที่จะผ่านพิธีประเพณีชีวิตในขั้นตอนของการบวชและแต่งงานได้ แต่บังเอิญยังไม่พร้อม เพราะขาดแคลนทุนทรัพย์ก็จำเป็นต้องเลื่อนกำหนดการนั้นออกไป ในส่วนของการตายนั้นเป็นสิ่งไม่มีใครล่วงรู้ได้เลยว่าวันเวลาใดของปีไหนคนจึงจะได้มีโอกาสพบกับวาระสุดท้ายของชีวิต

มนุษย์ทุกคนต่างก็มีวงจรของชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามวัยต่าง ๆ ของอายุ ตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตใหญ่และตายจากโลกไป การเปลี่ยนแปลงขั้นตอนของชีวิตจากวัยหนึ่งสู่อีกวัยหนึ่งเป็นช่วงวิกฤตในชีวิตของแต่ละบุคคล เพราะเป็นการปรับเปลี่ยนสถานภาพซึ่งไม่รู้ว่าจะร้ายดีประการใด เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความกังวลและความไม่มั่นใจในตนเอง ดังนั้น การที่จะบรรเทาความเดือดร้อนใจก็คือ การทำให้เป็นที่รับทราบกันในหมู่คนที่อยู่ร่วมกันในสังคมกับการขอความช่วยเหลือจากอำนาจนอกเหนือธรรมชาติบันดาลให้เกิดความเป็นสิริมงคล ประเพณีและพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงจากวัยหนึ่ง ไปสู่อีกวัยหนึ่งจึงเป็นเสมือนกลไกพิเศษที่จะคอยช่วยผ่อนคลายความวิตกกังวลทั้งหลาย ขณะเดียวกันก็ให้กำลังใจแก่บุคคลให้มีความเข้มแข็งและมั่นใจที่จะดำเนินชีวิตร่วมกับคนอื่นต่อไปได้ การที่คนในกลุ่มยอมรับว่าผู้เข้าพิธีกรรมมีความเหมาะสมกับสถานภาพและบทบาทใหม่เท่ากับเป็นการตอบรับความเป็นสมาชิกใหม่ของคนที่เข้าสู่วัยนั้น ปัจเจกบุคคลก็จะกระทำการต่าง ๆ ตามความคาดหวังของผู้คนที่แวดล้อมตนอยู่

๒.๒ การจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ในการจัดพิธีที่เกี่ยวกับชีวิตตั้งแต่เดิมมานั้นถือว่าเป็นภาระที่ฆราวาสจะจัดการกันเอง โดยมีพ่อมด หมอผี หมอขวัญ หมอคำแยก หมอกลางบ้าน และอาจารย์เป็นผู้นำทำพิธี การประกอบพิธีกรรมชีวิตในปัจจุบันตามถิ่นทุรกันดารที่ห่างไกลจากวัดคือหลักฐานยืนยันว่าพระสงฆ์เพียงจะเข้ามามีบทบาทในการนำประกอบพิธีชีวิตเมื่อบรรดาผู้ชำนาญการบางตำแหน่งอย่างพ่อมด หมอผีล้มตายไปและไม่มีผู้สืบทอดวิชาความรู้เฉพาะกิจเหล่านั้น ระหว่างประกอบพิธีเพื่อชีวิตค่อนข้างจะเคร่งครัดในเรื่องฤกษ์ยาม ความถูกต้องของขั้นตอนและอุปกรณ์เครื่องใช้ในพิธี ก่อนจะบวชหรือแต่งงานจะต้องให้หมอดูหรืออาจารย์ผู้ชำนาญทางโหราศาสตร์หาวันเวลาที่เป็นมงคลเพื่อจัดพิธีกรรม ผู้ดูโชคชะตาราศีให้กับการประกอบพิธีกรรมอาจจะชี้แนะว่า จะต้องหันหน้าไปทำพิธีหรือเริ่มขบวนแห่แห่นอกจากบ้านไปทางทิศใด เวลาใดจึงจะหลบพ้นเคราะห์ภัยที่อาจจะมิมา ผู้รู้บางรายก็คอยกำหนดคนเข้าพิธีให้ไหว้ผีสงเทวดาและพระภูมิเจ้าที่ก่อนจะเข้าพิธีการบนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือเพื่อขอให้พิธีดำเนินไปด้วยสวัสดิภาพเป็นที่นิยมนกันอย่างแพร่หลาย บางทีระหว่างงานและฝนตั้งเค้ามฆครึ้มก็อาจจะหาดันตะไคร้เอามากลั่นหมาใจปักดิน โดยให้ทางปลายใบฝังอยู่ในดินและรากโคนชี้ขึ้นฟ้าเพื่อให้ฝนไปตกที่อื่น แต่ถ้าบังเอิญมีลมแรงกรร โขกหอบเอาฝนตกลงกลบบริเวณงานก็จะหยิบมีดโต้เสียบลงไปในเรื่องกระดานพื้นบ้าน ๓ ครั้ง ระหว่างที่เสียบมีดลงในร่องกระดานบ้านแต่ละหนก็จะกลั่นลมหายใจเข้า - ออก ทำเช่นนี้ แล้วเชื่อว่าลมจะหยุดพัดในบริเวณนั้น

ผู้ชำนาญพิธีกรรมจะบอกเตือนเสมอที่จะทำพิธีแต่ละอย่างตามขั้นตอนที่เคยถือปฏิบัติมาโดยมิให้มีการผิดพลาดหรือลัดขั้นตอนแต่อย่างใด สำหรับกรณีของการตายนั้นดูเหมือนจะเคร่งครัดเรื่องของวันที่จะนำศพไปเผาย่อมมาก กล่าวคือ คนไทยจะไม่เผาศพในวันพระและวันสุกัรเชื่อว่าเป็นวันที่มีผีเปรตถูกปล่อยให้ออกหากินอย่างอิสระได้ ๑ วัน หากเผาผีในวันนั้นจะกลายเป็นเปรตที่ดุร้ายเที่ยวพเนจรไปไม่ได้ผูกไม่ได้เกิด

๒.๓ ข้อห้ามและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับชีวิต พัฒนาการของชีวิตเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน เพราะอยู่ภายใต้เงื่อนงำของปัจจัยทางชีวิตที่กำหนดความเป็นและความตายไว้เท่า ๆ กัน จึงมีข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติมากมายที่จะป้องกันภัยอันตรายไม่ให้เกิดขึ้นกับชีวิต เวลาจะเข้าผ่านภาวะวิกฤตตอนเกิด บวช แต่งงาน และตายจึงต้องมีกฎเกณฑ์ที่เคร่งครัดมากกว่าในยามปกติ ข้อห้ามและข้อควรกระทำเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่ไม่อาจหาเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายได้ว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น รู้แต่เพียงว่าเมื่อได้ปฏิบัติตามประเพณีโบราณแล้วก็ยังเกิดความอบอุ่นใจ แม้บางครั้งจะมีความหวาดกลัวแอบแฝงอยู่ในความคิดคำนึงบ้างก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่ากฎระเบียบต่าง ๆ ในพิธีกรรมอันเนื่องด้วยชีวิตมักจะมีเกี่ยวข้องกับคตินิยมของพื้นบ้านเป็นสำคัญ ระเบียบปฏิบัติบางอย่างก็อิงอยู่ความเชื่อในภูตผีและวิญญาณซึ่งดูเหมือนจะเพิ่มความขลังให้กับความเลื่อมใสในข้อระเบียบเหล่านั้นยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีความเข้มงวดในแบบแผนประเพณีแต่ก็อดไม่ได้ที่จะมีพลาดพลั้งเกิดขึ้นได้บ้างในบางครั้งบางคราว กรณีเช่นนี้จำเป็นต้องนำเอาวิธีการแก้ไขมาช่วยเพื่อผ่อนคลายความผิดพลาดดังกล่าว การแก้ไขข้อบกพร่องอาจกระทำได้ด้วยการใช้ยารักษาโรค อาศัยคาถาอาคมเข้าช่วยและพึ่งพาคุณพระรัตนตรัย ทั้งนี้อาจเริ่มต้นแก้ไขปัญหาคด้วยวิธีการข้างต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง และถ้าเห็นว่าการแก้ไขด้วยวิธีการนั้นยังไม่ค่อยได้ผลก็อาจจะระดมวิธีการอื่น ๆ ที่ยังเหลืออยู่เข้าต่อสู้กับความยุ่งยากที่กำลังเผชิญ เรื่องราวของพิธีกรรมอันเนื่องด้วยชีวิตจะสะท้อนให้เห็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมและสังคมไทยที่มีความยืดหยุ่นของขนบธรรมเนียมประเพณีอยู่ใน “การผูกและการแก้” นับเป็นวิธีการที่ผู้คนในท้องถิ่นได้ใช้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตมานานแล้ว สังคมได้กำหนดกฎประเพณีไว้อย่างเคร่งครัด ในเวลาเดียวกันก็เสนอทางออกอย่างอื่นไว้ให้เพื่อว่าไม่อาจจะทำได้ตามที่มาตรฐานกำหนด ผู้คนในสังคมและวัฒนธรรมไทยต่างได้รับการปลูกฝังในระบบค่านิยมที่สนับสนุนการสร้างความกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับจักรวาล อีกทั้งความเชื่อทางศาสนาก็สอนให้คนรับรู้ถึงการเวียนว่ายตายเกิดในโลกนี้และโลกหน้า จึงให้ความพิถีพิถันกับพิธีกรรมอันเนื่องด้วยชีวิตเป็นพิเศษ

๒.๔ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

องค์การสหประชาชาติและองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรม จึงได้ประกาศให้ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ – ๒๕๔๐ เป็น “ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม” (WORLD DECADE FOR CULTURAL DEVELOPMENT) โดยได้ขอให้รัฐสมาชิกร่วมกันจัดกิจกรรม เพื่อบรรลุเป้าหมายของทศวรรษโลก เพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม

๔ ประการ คือ ๑) เน้นการใช้มิติวัฒนธรรมในกระบวนการพัฒนา ๒) เสริมสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ๓) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนการดำเนินงานวัฒนธรรม ๔) ส่งเสริมความร่วมมือทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๓๘ : ๘๓ - ๘๘) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเน้นความสำคัญของมิติวัฒนธรรมในการพัฒนาเช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการตื่นตัวครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วไปในช่วงนี้ของโลก โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้มองเห็นความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมาว่าถึงแม้จะประสบความสำเร็จที่มีคุณค่าประโยชน์ แก้ปัญหาให้แก่มนุษยชาติได้มากมายก็จริง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่มุ่งความเจริญทางวัตถุ การขยายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเรื่องนำ จนกระทั่งทำให้รู้สึกกันว่าความเจริญนั้น ได้มาถึงจุดติดตันแล้ว ถ้าขึ้นดำเนินต่อไปในทิศทางนั้น มนุษยชาติอาจจะถึงกับประสบความพินาศสูญสิ้นไปก็ได้

นักวิชาการและนักพัฒนาจำนวนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนาที่มุ่งเน้นอยู่แต่การบริโภคมากกว่าการสร้างสรรค์สังคมอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานของต้นทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญา ที่มีอยู่แล้ว ผลที่ตามมาก็คือ วัฒนธรรมต้องสูญเสียพลังและไม่สามารถเป็นตัวกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อไปได้ ในขณะที่เดียวกันการให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้กว้าง ๆ มักจะไม่เกิดประโยชน์ใดๆ เพราะทำให้ขาดความชัดเจน เลื่อนลอย และไร้พลังที่จะมีต่อสังคม ดังนั้น จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมให้ถ่องแท้และชัดเจนเสียก่อน

ศรีศักร์ วัลลิโภดม (๒๕๓๔ : ๑๔ - ๒๖) ได้ชี้ให้เห็นว่าคนส่วนใหญ่มักจะเข้าใจวัฒนธรรมในความหมายของ "ศิลปวัฒนธรรม" คือ มองวัฒนธรรมว่าเป็นเพียงรูปแบบของศิลปะและประเพณี ปัญหาสำคัญของการให้ความหมายของวัฒนธรรมในทำนองนี้ คือทำให้มองเห็นวัฒนธรรมในลักษณะหยุดนิ่ง ล่องลอย และไร้ชีวิตชีวา เพราะขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชนผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมนั้น ซึ่งมักมีพัฒนาการที่เคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้น น่าจะต้องหันมามองวัฒนธรรมในอีกลักษณะหนึ่งซึ่งเรียกว่า "สังคมวัฒนธรรม" หรือ "ชีวิตวัฒนธรรม" เพราะการมองวัฒนธรรมในลักษณะนี้จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจ วิเคราะห์สังคมและชีวิตของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กับการทำความเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมที่ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อมอยู่เสมอ เพราะไม่มีวัฒนธรรมใดอยู่โดดเดี่ยวแต่ต้องสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนหลายชั้น ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับโลก

หากจะพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่าและอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรม จึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะ และวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งจะมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๓๘ : ๕ - ๘) ได้เสนอว่า วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมนั้น ประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย ๓ ระบบซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันคือ

๑. ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึง คีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนาและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

๒. ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานะแวดล้อม นอกจากนั้น ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม

๓. ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรี และสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนั้น อุดมการณ์อำนาจนี้ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชนเพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนี้เป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นชุมชน ท้องถิ่น เพศ หรือชาติพันธุ์ ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

เมื่อพูดถึงมิติทางวัฒนธรรม มักจะหมายรวมถึง มุมมองที่มีองค์ประกอบ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวไปแล้วข้างต้น ระบบคิดทางวัฒนธรรมและกระบวนการทางวัฒนธรรม

๑. ความหมายของวัฒนธรรม หมายถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ จารีตกฎเกณฑ์ที่หลากหลายและอำนาจของชุมชนท้องถิ่น

๒. ระบบคิดทางวัฒนธรรม หมายถึง วิธีคิดแบบองค์รวม ที่มองความเชื่อมโยงอย่างมีบริบทและเงื่อนไขโดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อการวิเคราะห์และค้นหาหลักการที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจของชุมชนที่เป็นพลังสำคัญของชุมชนในการสร้างสรรค์และผลิตใหม่

๓. กระบวนการทางวัฒนธรรม หมายถึง การเคลื่อนไหวเพื่อเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ในขณะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชุมชนต้องคิดค้นและแสวงหาทิศทางพัฒนาที่หลากหลาย เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และ

การเคารพหลักการของวัฒนธรรมอื่น กระบวนการทางวัฒนธรรมนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา

ด้วยเหตุนี้ กระบวนการทางวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาอย่างมาก เพราะช่วยให้เข้าใจลักษณะที่เคลื่อนไหวของวัฒนธรรม ในความพยายามที่จะสืบทอดคุณค่าของความเป็นมนุษย์และอำนาจหรือศักดิ์ศรีของชุมชน ดังจะเห็นได้จากกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัวของชุมชน ซึ่งจะต้องมีการศึกษาเป็นกรณี ๆ ไป เพื่อจะเข้าใจถึงศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนระดับต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา อาจถือได้ว่า มิติทางวัฒนธรรมมีฐานะเป็นพลังที่สร้างสรรค์ต่อการพัฒนาในด้านหลัก ๆ อย่างน้อย ๓ ด้าน คือ

๑. ด้านเป้าหมายการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรม จะช่วยกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาให้ชัดเจนตามความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งสามารถจำแนกออกได้ ๓ เป้าหมายที่เชื่อมโยงกัน คือ การเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ การเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคม และความยั่งยืน ของธรรมชาติแวดล้อม

๒. ด้านทิศทางการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นทิศทางการพัฒนาที่หลากหลายแนวทางมากขึ้น แทนที่จะจำกัดอยู่เพียงแนวทางเดียว เพราะระบบคิดทางวัฒนธรรมจะให้ความสำคัญกับการคิดอย่างมีบริบทซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกรณี และยังช่วยในการศึกษาปัญหาของการพัฒนาอีกด้วย ทำให้เกิดทางเลือกในการพัฒนาและการแลกเปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาระหว่างชุมชนแทนการครอบงำทิศทางการพัฒนา

๓. ด้านกระบวนการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นความสำคัญของศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาตนเอง เพราะสามารถเข้าใจว่ากระบวนการทางวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้น เริ่มต้นได้ในชุมชนเอง ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัว ซึ่งจะผลักดันให้การพัฒนาสอดคล้องกับบริบททางสังคม และธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนมากที่สุด ตลอดจนการแลกเปลี่ยน และความร่วมมือกับสังคมภายนอกในระดับต่าง ๆ

ในมิติทางวัฒนธรรม การพัฒนาจึงไม่ใช่มีความหมายเพียงแค่การเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นเท่านั้น ซึ่งในการมองอย่างกว้าง ๆ ในด้านบวกทิศทางเดียว แต่การพัฒนาหมายถึง การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสิทธิที่ให้ทุกส่วนของสังคมสามารถกำหนดวิถีชีวิตในความเป็นมนุษย์ของตนเองได้อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๓๘ : ๓๒ - ๓๓) ได้เสนอว่าแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาแท้ที่จริงแล้วไม่ได้ขาดมิติวัฒนธรรม หากแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดทางวัฒนธรรมแบบหยุดนิ่งและตายตัว จึงทำให้มองการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกันเท่านั้น ซึ่งผิดทั้งข้อเท็จจริงและธรรมชาติของสังคมมนุษย์ อีกทั้งยังแสดงนัยของการครอบงำอยู่อย่างเต็มเปี่ยม ดังนั้น จำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีคิดและ

กระบวนการทัศน์ ด้วยการหันมามิติวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวและมีชีวิตแทนที่ เพื่อที่จะได้เข้าใจทางเลือกในการพัฒนาให้มีทิศทางที่หลากหลายมากขึ้น และสามารถกำหนดทางเลือกในการพัฒนาได้สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรม

ตามนัยดังกล่าวการลงทุนพัฒนาใด ๆ จำต้องมีการลงทุนทางวัฒนธรรม ความคิดควบคู่ไปด้วยหากการพัฒนาที่หมายถึงการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตของความเป็นมนุษย์ เพราะการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนั้นประกอบไปด้วยกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่การเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัวเกี่ยวกับระบบคุณค่าอุดมการณ์ ระบบภูมิปัญญา และระบบสิทธิอำนาจ ซึ่งต้องปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง ด้วยการลงทุนลงแรง ในทำนองเดียวกับการลงทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง และด้านการศึกษา

ในการลงทุนพัฒนาทางวัฒนธรรมความคิด เพื่อให้มิติวัฒนธรรมแบบองค์รวมสามารถเป็นพลังชี้นำแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางการเมืองได้นั้นคงต้อง เริ่มจากความเข้าใจก่อนว่า ทุกสังคมมีต้นทุนทางวัฒนธรรมสะสมอยู่ก่อนแล้วทั้งสิ้น ในรูปแบบที่หลากหลาย ตั้งแต่ศีลธรรม ศิลปะ และภูมิปัญญา การสูญเสียต้นทุนทางวัฒนธรรมเหล่านั้นไป ก็จะทำให้สังคมนั้นล้มละลายทั้งทางศีลธรรมและด้านอื่น ๆ ตามมา ไม่แตกต่างมากนักกับการล้มละลายทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ดังนั้น ประเด็นสำคัญในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาในมิติวัฒนธรรมจึงไม่ใช่เพียงการทำให้ทันโลกทันสมัยเท่านั้น หากแต่อยู่ที่กระบวนการต่าง ๆ ๔ ประการ คือ

๑. การเสริมสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม มนุษย์ทุกคนต้องการแสดงออกอย่างเท่าเทียมกัน และสามารถแสดงออกได้ดีที่สุดในเวลาที่เรียกว่า พื้นที่ทางวัฒนธรรม เพราะพื้นที่นี้ถือเป็นสมบัติร่วมกันของทุกคน ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภูมิปัญญาความรู้ อุดมการณ์ คุณค่าทางศีลธรรม และทรัพยากรของส่วนรวม ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของการรวมหมู่ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และเกิดความต้องการทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ร่วมกัน ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมนี้ มนุษย์จะสามารถเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวได้ ด้วยเหตุนี้เองจึงเปรียบได้กับต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นเสมือนพลังของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง

๒. การเสริมสร้างประชาสังคม ซึ่งเป็นการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะแสดงถึงความสามารถในการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมที่ดึงให้ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้อย่างแท้จริง ด้วยการเข้ามามีส่วนในการวางกฎเกณฑ์และกติกาของสังคมเพื่อให้ทุกคนมีส่วนรับผิดชอบ ตรวจสอบ และได้ประโยชน์จากสังคมอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งจะช่วยผลักดันให้การพัฒนาในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองก้าวหน้าไปได้พร้อม ๆ กัน เพราะทุกคนจะรู้สึกว่าได้รับความเป็นธรรมอย่างเสมอกัน ชุมชนท้องถิ่นก็สามารถปกป้องสิทธิพื้นฐานของตนได้ ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

๓. การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน กระบวนการสร้างประชาสังคมจะเป็นจริงได้นั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญ คือ องค์กรชุมชนต้องเข้มแข็ง เพื่อจะได้ทำหน้าที่ที่ตรวจสอบ และปกป้องสิทธิของท้องถิ่นได้เต็มที่ นอกจากนี้ ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนยังมีส่วนช่วยเสริมให้ท้องถิ่นมีศักยภาพมากขึ้น ในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง และการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา ตลอดจนเป็นกำลังพื้นฐานของระบบประชาธิปไตยแบบประชาสังคมในระดับรากหญ้าต่อไป

๔. การเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม มิติวัฒนธรรมนั้น มีลักษณะเด่นอยู่ที่การแสดงออกถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์และการเคารพสิทธิชุมชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาไปสู่ความเป็นพหุสังคมที่ผู้คนแตกต่างกันทั้งในด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิต วิถีชีวิต และชาติพันธุ์ ดังเช่นสังคมไทยในปัจจุบัน ยิ่งสังคมมีความหลากหลายมากขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องเน้นในระบบคุณค่าที่เห็นคนเป็นคน และเน้นความคิดที่เคารพสิทธิของกันและกันมากยิ่งขึ้น

ประเวศ วะสี (๒๕๔๑ : ๑๓ - ๒๐) ได้ชี้ให้เห็นว่าถ้าเข้าใจความหมายของวัฒนธรรม ในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้วจะสามารถสรุปคุณลักษณะของวัฒนธรรมได้ ๘ ประการ คือ

๑. มีความหลากหลาย กระจายอำนาจ จึงส่งเสริมการเมืองระบบประชาธิปไตย วัฒนธรรมจะมีลักษณะหลากหลายไปตามชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมก็ต้องส่งเสริมความเป็นตัวเองทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ก็เท่ากับเป็นการกระจายอำนาจ และส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย การเห็นคุณค่าและส่งเสริมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการพัฒนาประชาธิปไตย

๒. กระจายรายได้และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จุดแข็งของไทยที่คนอื่นไม่มีคือ วัฒนธรรมไทย ควรคิดเรื่องเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมให้เชื่อมต่อกัน เพราะเศรษฐกิจในรูปแบบปัจจุบันมีลักษณะกระจุกรายได้สูง วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการกระจายรายได้

๓. ส่งเสริมศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่น วัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีรากย้อนไปไกล ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นย่อมมีศักดิ์ศรี ถ้าชุมชนท้องถิ่นมีศักดิ์ศรี คนทั้งประเทศก็จะมีเกียรติ มีความสุข เป็นการเปิดทางเลือกกว้างขวางอยู่ให้ผู้คนลดความเครียดและความขัดแย้งในสังคมลง

๔. ความเป็นบูรณาการ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อมโยงอย่างเป็นบูรณาการทุกมิติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของคนทั้งหมดในชุมชนหรือสังคม ที่มีความเชื่อและระบบคุณค่าและการปฏิบัติร่วมกัน เป็นทั้งเรื่องของเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไปหมดเป็นเรื่องเดียวกัน

๕. สร้างความประสานสอดคล้อง (HARMONY) และความสมดุลยั่งยืน เพราะความเป็นบูรณาการและความที่มีรากลึกยาวนาน วัฒนธรรมจึงมีลักษณะผสานหรือมีความบรรสานสอดคล้องระหว่างมนุษย์ทั้งกายและใจกับสังคมและกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายที่ปวงตามธรรมชาติ

๖. มีการพัฒนาจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง การพัฒนาทางวัตถุไม่คำนึงถึงคุณค่าทางจิตใจ และจิตวิญญาณ วัฒนธรรมคำนึงถึงเรื่องจิตใจ และจิตวิญญาณอันลึกซึ้งสุนทรียกรรมให้ความสุขทางจิตใจ

๗. ส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม ต้องส่งเสริมให้สังคมเข้มแข็งจึงจะถ่วงดุลอำนาจและฟื้นฟูบูรณะศีลธรรมได้ วัฒนธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม เพราะวัฒนธรรมต้องมีความเป็นชุมชน ความเป็นชุมชนต้องมียุทธศาสตร์ชุมชน การมียุทธศาสตร์ชุมชนทำให้ชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง

๘. เป็นการผดุงศีลธรรมของสังคม เมื่อวัฒนธรรมมีลักษณะทั้ง ๗ ประการดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นการผดุงศีลธรรม

ประเวศ วะสี (๒๕๔๑ : ๒๓ - ๒๖) ได้เสนอยุทธศาสตร์เพื่อเป็นแนวทางใหญ่ ๆ สำหรับ ส่งเสริมเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาไว้ ๗ ประการดังนี้

๑. การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง ให้ทั่วทั้งสังคมว่าวัฒนธรรมคืออะไร และวัฒนธรรมสำคัญสำหรับการพัฒนาอย่างไร เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุด เพราะเมื่อเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว สังคมก็จะปฏิบัติถูกต้องได้เอง

๒. การสนับสนุนเวทีทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น ควรสนับสนุนเวทีวัฒนธรรมในรูปแบบที่หลากหลายในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ริเริ่มโดยชุมชนท้องถิ่น

๓. ส่งเสริมสถาบันครอบครัว ไทยเคยมีวัฒนธรรมครอบครัวที่อบอุ่น แต่บัดนี้สถาบันครอบครัวได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการพัฒนาแบบทันสมัย

๔. ส่งเสริมองค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน ชุมชนที่เข้มแข็งคือ ผู้ปฏิบัติวัฒนธรรม และชุมชนที่เข้มแข็งจะก่อให้เกิดการพัฒนาทุกด้าน

๕. ปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย การศึกษาของไทยในปัจจุบันตัดขาดจากรากทางวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งเป็นเหตุสำคัญของความเสื่อมสูญทางวัฒนธรรมและเกิดปัญหาต่าง ๆ จากความขาดแคลนทางวัฒนธรรม ควรปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการปฏิบัติและการซึมซับ ถ้าการศึกษาเอาความเป็นจริงเป็นตัวตั้ง การศึกษาก็จะสัมผัสกับวัฒนธรรม

๖. วัฒนธรรมกับเศรษฐกิจ เนื่องจากวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ และการรักษาสภาพแวดล้อมดังกล่าวแล้ว ควรร่วมมือกันสร้างความเข้าใจเรื่องนี้ให้ชัดเจน และกำหนดยุทธศาสตร์ในการนำมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจ

๗. กองทุนและการบริหารงานวัฒนธรรม ในการส่งเสริมวัฒนธรรมกับการพัฒนาต้องการเงินทุนและการบริหารจัดการที่คล่องตัวและมีประสิทธิภาพ ควรมีการเพิ่มเงินกองทุนวัฒนธรรมให้มีจำนวนมากพอ

ฟองพันธุ มณีรัตน์ (๒๕๒๑ : ๑๔) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวบ้านหรือจารีต กฎหมาย ศาสนา สิ่งประดิษฐ์ และอื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยม การที่วัฒนธรรมเน้นความเชื่อที่อยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ และกระตุ้นให้มนุษย์นั้นแสดงพฤติกรรมออกมา สรุปได้ว่าพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมส่วนมากเกิดจากการประดิษฐ์ และการกระจายผลต่าง ๆ ที่เกิดจากการนำสิ่งประดิษฐ์หลายอย่างมาใช้ไม่ว่าผลนั้น จะมากหรือน้อย รวมทั้งการแพร่กระจายความคิดและการปฏิบัติต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

ผจงจิตต์ อธิคมน์นทะ (๒๕๓๓ : ๑๕ – ๒๑) การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมหนึ่ง ๆ นั้น วัฒนธรรมจะมีลักษณะที่ไม่อยู่หนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ในการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม หากเป็นไปอย่างช้า ๆ เรียกว่า “Static” ถ้าเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เรียกว่า “Dynamic” การเปลี่ยนแปลงในด้านนี้ เช่น ภาษา การมีการคิดค้นคำใหม่ ๆ ในภาษา การเปลี่ยนแปลงแนวความคิด กฎเกณฑ์ ศิลธรรมจรรยา รูปแบบของคนตรี ศิลปะ ความเสมอภาคของชายและหญิง การเปลี่ยนแปลงด้านการแต่งกายการรับประทานอาหาร บ้านที่อยู่อาศัย ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับ การเลือกปฏิบัติของคนในสังคม ความแตกต่างระหว่างพฤติกรรมในอุดมคติ และที่ปฏิบัติกันจริง ๆ ย่อมปรากฏให้เห็นได้อย่างเด่นชัด ในการเลือกปฏิบัติของ คนในสังคม แต่โดยที่การปฏิบัติจริงกลับมีแนวโน้มที่จะรับเอาวัตถุนิยมหรือเฟื่องเล็งค่านิยมในทางเศรษฐกิจมากกว่า เมื่อการปฏิบัติมีแนวโน้มที่แยกออกจากด้านอุดมคติมากขึ้นวัฒนธรรมยิ่งเปลี่ยนแปลงมากขึ้นไปอีก เพราะการเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจหรือทางอุดมคติ แม้จะเป็นเรื่องที่ไม่เห็นได้ชัด แต่ก็ยังมีผลลึกซึ้งต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมาก เพราะเมื่อใดก็ตามที่ความคิดของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป เมื่อนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมที่แท้จริงนั้นเป็นการเลือกปฏิบัติของคนในสังคม วัฒนธรรมจึงไม่สามารถ

อยู่คงที่ได้ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ ถ้ายังยึดมั่นอยู่ในสิ่งเดิม โดยไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ก็จะไม่มีความสามารถในการริเริ่มสร้างความก้าวหน้าให้แก่วัฒนธรรม เพราะสิ่งใดก็ตาม ถ้าอยู่คงที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงนานมากเกินไป สิ่งนั้นจะรัดตัวแข็งกระด้างและเข้าไม่ได้กับเหตุการณ์หรือสิ่งแวดล้อมใหม่ ก็จะสลายตัวลงถ้าด้านเหตุการณ์ใหม่ไม่อยู่ การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้วัฒนธรรมในสังคมนั้นยังคงมีอยู่ได้ แต่ถ้าการเปลี่ยนแปลงนั้นทำไปโดยรวดเร็วก็จะเปลี่ยนบุคลิกลักษณะของวัฒนธรรมนั้นจนหมดเอกลักษณ์ของตัวเองการที่วัฒนธรรมจะมีความองงามได้นั้น ต้องมีหลักในการเปลี่ยนแปลง คือ ต้องมีการเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีเสถียรภาพอยู่ด้วย ไม่เช่นนั้นความเจริญก้าวหน้าของวัฒนธรรมก็จะมีขึ้นไม่ได้

ยศ ตันตสมบัติ (๒๕๓๗) : ๑๒ – ๑๓ , ๒๔๕) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีสาเหตุหลายประการ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงอาจเป็นผลมาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ความคิดและค่านิยมที่มาจากวัฒนธรรมอื่น และมีอิทธิพลก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการยอมรับในวัฒนธรรมนั้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมยังเกิดจากทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งเป็นความพยายามของมนุษย์ในการควบคุมธรรมชาติ และใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อเทคโนโลยีทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมเป็น การเคลื่อนไหวปรับตัวอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ บางครั้งการเปลี่ยนแปลงก็อาจจะเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน เช่น การเกิดภัยธรรมชาติ สงคราม หรือการถูกบังคับให้โยกย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย ซึ่งอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและแบบรัฐ เช่น การปรับเปลี่ยนระบบสาธารณสุขมูลฐาน การส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น

ณรงค์ เสียงประชา (๒๕๓๘ : ๕๒ – ๕๓) กล่าวว่าวัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สาเหตุหลักเนื่องมาจากปัญหาที่มนุษย์ประสบ ประกอบความต้องการของมนุษย์ และอาจจำแนกสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมสามารถแบ่งออกเป็นข้อย่อย ๆ ได้ ดังนี้

๑) เนื่องจากการทำนุบำรุงส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อปรุงแต่งวัฒนธรรมสังคมของตนให้เจริญงอกงามขึ้น มีการคิดค้นวัฒนธรรมใหม่ มีการปรับปรุงดัดแปลงวัฒนธรรมเดิมให้เหมาะสมกับสังคม ปัจจุบัน ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

๒) การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ สภาพดินฟ้าอากาศซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เช่น ความเสื่อมคุณภาพของเนื้อดิน น้ำท่วม ลมพายุ ความแห้งแล้งและความหนาวจัด การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติดังกล่าวกระตุ้นให้มนุษย์ประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ เพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น ผลิตปุ๋ย เพื่อทำให้เนื้อดินอุดมสมบูรณ์ ประดิษฐ์เครื่องปรับอากาศ เพื่อจัดความร้อนอบอ้าวของอากาศ อันทำให้วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป

๓) การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ โดยเหตุที่มนุษย์มีเชาว์ปัญญาสูง ความนึกคิดของมนุษย์จึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง กล่าวกันว่ามนุษย์เป็นทวนของความนึกคิดของตนเองอยู่ตลอดเวลา และความนึกคิดนี้ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในความต้องการของมนุษย์ ฉะนั้น มนุษย์จำเป็นต้องแสวงหาสิ่งตอบสนองความต้องการของตนที่เพิ่มขึ้น โดยลำดับ เช่น คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ และวิธีการใหม่ ๆ ขึ้นมา อันเป็นผลให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

๔) การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม สังคมมนุษย์ย่อมไม่อยู่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ตลอดเวลา เช่น จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้มีการแข่งขันกันสูงขึ้น ตลอดจนการขัดแย้งระหว่างชนชั้นเพิ่มมากขึ้น อันเป็นปัญหามนุษย์จึงต้องหาวิธีการและสร้างระเบียบปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาย่างยากดังกล่าว ดังนั้น วัฒนธรรมของมนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

๕) การแลกหยิบยืมวัฒนธรรม มนุษย์ในสังคมต่าง ๆ มีการติดต่อสื่อสารอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปัจจุบันนี้ การคมนาคมติดต่อถึงกันไปอย่างสะดวกรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนหยิบยืมทางวัฒนธรรมจึงเป็นไปอย่างกว้างขวาง

๖) วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้จากพัฒนาการของความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สังคมกำหนดขึ้นเอง เช่น จากการศึกษาที่ผู้คนมีความรู้มากขึ้น ทำให้การเปลี่ยนทัศนคติและความเชื่อเดิม

๗) วัฒนธรรมอาจเปลี่ยนแปลงได้เนื่องจากความประสงค์ของผู้มีอำนาจในสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีของไทยในช่วงประมาณ พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗

๘) เนื่องจากการมองเห็นผลประโยชน์และความจำเป็นของสิ่งนั้น ๆ ทำให้ผู้คนรับเอาวัฒนธรรมนั้น ๆ มาใช้ในการดำเนินชีวิต เช่น เมื่อมีประชากรมากขึ้นก็จำเป็นต้องอาศัยการผลิตอุตสาหกรรม การใช้เครื่องมือเครื่องจักรช่วยในการผลิต การผลิตระบบโรงงาน

นิยพวรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ (๒๕๔๐ : ๒๗๔ – ๒๗๗) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม คือ การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตและพฤติกรรมที่บุคคลในสังคมได้เคยประพฤติปฏิบัติติดต่อกันเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ไปสู่แบบแผนใหม่ที่ยังไม่เคยชินมาก่อน การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องของขบวนการของพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากการทำงาน โดยอัตโนมัติของระบบจิตใจของมนุษย์ ซึ่งรับเอาความคิดใหม่ ๆ เข้ามาโดยไม่ระลึกรู้ การเปลี่ยนแปลงเป็นการเคลื่อนไหวซึ่งผู้ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงก็คือ ผู้ที่หวังให้เกิดการเคลื่อนไหวแล้วมีผลดีขึ้นกว่าสภาพเดิมที่ตนประสพอยู่ แต่ก็ไม่แน่นอนเสมอไปว่า การเปลี่ยนแปลงจะได้ผลในทิศทางที่ดีขึ้นอย่างเดียว เมื่อเปลี่ยนแปลงไปแล้วอาจจะอยู่ที่เดิมหรือเปลี่ยนแปลงแล้วอาจเลวลงก็ได้ โดยปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแบ่งออกเป็นข้อย่อย ๆ ได้ ดังนี้

๑) ขบวนการทางจิตวิทยา การรับรู้แบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ การรับรู้โดยไม่รู้ตัว ได้แก่ การที่คนเรารับความรู้สึกที่คล้ายกัน และแสดงพฤติกรรมที่ใกล้เคียงกัน โดยไม่รู้ตัว เช่น การแสดงออกบนใบหน้าที่แสดงถึงความสนใจ ความโกรธ เกลียด ฯลฯ ถ้าเข้าในสังคมและวิถีชีวิตของคนในสังคม ก็จะเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมพื้นฐานได้โดยอัตโนมัติ การเปลี่ยนแปลงนี้มีสาเหตุมาจากภายนอกเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมและเป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคม อีกประเภทหนึ่งคือ การรับรู้ที่รู้ตัว ได้แก่ การรับรู้ในสิ่งต่าง ๆ รอบตัวมนุษย์ โดยรู้ตัวว่าจะอะไรเป็นอะไรแต่ไม่แสดงออกเปิดเผยถึงการรับรู้ นั่นทั้งนี้ เป็นเพราะไม่ใส่ใจเท่าใดนัก มีผลทำให้เกิดข้อมูลเพื่อปรับเปลี่ยนในพฤติกรรมต่าง ๆ ได้

๒) ประสบการณ์ที่ผ่านมานานจนลืมไปแล้ว บางครั้งที่เราได้ผ่านประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมานานแล้วจนลืมนึกถึง แต่จะมีผลต่อพฤติกรรมของเรา เมื่อถึงเวลาหนึ่งก็อาจแสดงออกมาโดยคิดว่ามันคือ พฤติกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นที่แท้จริงแล้วเป็นพฤติกรรมที่รับมาจากสถานการณ์ในอดีต

ในบางครั้ง เราก็ลอกเลียนรูปแบบรูปแบบพฤติกรรมทางสังคมมาเป็นของตนเอง และมักลืมไปว่าเป็นส่วนที่รับ ผู้อื่นมา ประสบการณ์ในอดีตที่คิดว่าลืมหล่านี้อาจถูกนำไปเป็นแบบอย่างของพฤติกรรมใหม่ ๆ และการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมและวัฒนธรรม โดยได้มีการนำมาดัดแปลงให้เข้ากับยุคสมัย เพื่อความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์และสภาพแวดล้อม ทำให้เกิดมีพฤติกรรมปรับปรุงมาใช้ในสังคมหลากหลายมากขึ้น

๓) การเรียนรู้ การเรียนรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ และการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์แวดล้อมเป็นมูลเหตุเบื้องต้นที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งอาจจะไม่ตั้งใจที่จะเรียนรู้ รูปแบบของวัฒนธรรมของผู้อื่น แต่ก็มักจะปฏิบัติตามเงื่อนไขของสังคมด้วยการเรียนรู้สิ่งแปลกใหม่ และพฤติกรรมปฏิบัติตาม การปฏิบัติซ้ำ ๆ การสังเกตการณ์ และการเรียนรู้หรือศึกษาโดยตรงเป็นที่มาของการเรียนรู้สังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

๔) การเปลี่ยนแปลงนิสัย กิจวัตร หรือพฤติกรรมโดยอัตโนมัติ มนุษย์จะมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาพฤติกรรม กิจวัตรและนิสัยโดยไม่รู้ตัวอยู่ทุกเวลานาที นั่นคือ ได้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมขึ้นแล้ว บางครั้งบุคคลอาจจะรู้ตัว และจงใจยกเลิกรูปแบบพฤติกรรมเก่า ๆ ก็ได้ ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อความซ้ำซาก และจำเจ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทั้งสองรูปแบบจะเกิดขึ้น โดยธรรมชาติ

๕) การเลียนแบบ มนุษย์จะมีการเลียนแบบกันอย่างไม่ตั้งใจอยู่เสมอ เช่น การเลียนแบบท่าทาง สำนวนการพูด การแต่งกาย ฯลฯ ซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยไม่ได้มีการเรียนรู้แบบอย่างมาก่อนการเลียนแบบเป็นเรื่องของบุคคลและกลุ่มเป็นการยอมรับเอาวัฒนธรรมใหม่มาใช้ เป็นการยอมรับหรือเป็นการสร้างสิ่งใหม่ ๆ หรือเป็นการหยิบยืมวัฒนธรรมที่แพร่กระจายจากต่างถิ่นมาใช้ โดยนำมาดัดแปลงให้เข้ากับวัฒนธรรมของตนจนเกิดเป็นวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ ขึ้น

๖) ความคิดเห็น เป็นข้อสันนิษฐาน หรือขบวนการเสนอความคิดเห็นและการเปรียบเทียบเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ผู้อื่นฟัง การใช้ความรู้สึกส่วนตัวตัดสินเหตุการณ์และผู้อื่นโดยที่ไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้ถึงความจริงและประสบการณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เพียงพอ หรือเป็นการเสนอความคิดเห็นต่อสาธารณะซึ่งทำให้ผู้อื่นติดตามคล้อยตามจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยมของผู้อื่นได้

๗) การโยกย้ายถิ่น เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงได้โดยการโยกย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยไปยังแหล่งใหม่ ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องเข้าได้กับสถานที่ใหม่และกลุ่มคนใหม่ที่บุคคลย้ายเข้าไปอยู่ด้วย การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมจะเกิดขึ้นเพื่อให้คนกลุ่มใหม่ยอมรับ เข้าพวก และจะไปมีผลให้วัฒนธรรมของผู้ที่ย้ายเข้ามาใหม่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย จนเป็นที่สังเกตเห็นได้ในที่สุด

๘) สภาวะจิตไร้สำนึก สภาวะจิตไร้สำนึกจะบงการพฤติกรรมโดยอัตโนมัติ สภาวะการณ์เช่นนี้เกิดจากความเคยชินในกฎระเบียบต่าง ๆ ของสังคมที่ฝังใจมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก จึงมักกระทำ

การใด ๆ โดยอัตโนมัติและไม่รู้ตัว นอกจากนี้ การต้องการการยอมรับจากผู้อื่นจึงต้องเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามผู้อื่น ซึ่งจะเกิดขึ้นในตัวของผู้เองโดยไม่รู้ตัว และเป็นกลไกที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมในเชิงนามธรรม เช่น การเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานและวัฒนธรรมพื้นฐานต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองนี้จะเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับอัตราความแข็งแรงหรือความอ่อนแอของวัฒนธรรมนั้น ๆ ค่านิยมของประชาชนนั้นเปลี่ยนแปลงมากต้องอาศัยระยะเวลายาวนาน เพราะบุคคลได้สั่งสมค่านิยมของตนเองเป็นเวลานานมาก่อน การเปลี่ยนแปลงแบบไม่รู้ตัวเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของบุคคล ซึ่งค่อย ๆ เปลี่ยนไปที่ละน้อย

๕) การสร้างความรู้สึกร่วมและความผูกพันทางสังคม ความรู้สึกร่วมและความผูกพันทางสังคมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นได้ เพราะพฤติกรรมของกลุ่มสังคมที่มีการรับอารมณ์ และแสดงออกทางอารมณ์ร่วมกัน เช่น การเดินขบวนประท้วง เป็นต้น กลุ่มคนที่ร่วมในเหตุการณ์เดียวกัน จะมีการแสดงออกถึงการยอมรับอารมณ์และความรู้สึกของกันและกัน ความรู้สึกร่วมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมได้ง่ายและรวดเร็ว

๒. แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม

ทิวังค์ ศรีบุรี (๒๕๓๕ : ๑๐๐) ได้ระบุว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน กลุ่มประชาชนหรือประชาชน ได้มีโอกาสร่วมรับรู้ข่าวสาร รับฟัง และร่วมแสดงความคิดเห็นในรูปแบบต่าง ๆ ต่อการเตรียมการโครงการหรือกิจกรรมที่จะเกิดขึ้น

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (๒๕๒๗) : ๑๘๓-๑๘๖) ระบุว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and Emotional Involvement) ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group Situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าให้การกระทำ (Contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น ทั้งยังให้เกิดความรู้สึกสึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้นด้วย นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมว่ามีอย่างน้อย ๓ ประการ คือ ๑) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม ๒) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม ๓) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

จากที่กล่าวมา สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรอิสระได้เข้าร่วมในกระบวนการของกิจกรรม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ ตลอดจนได้รับประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้ถือเป็นกลยุทธ์ในการผนึกกำลังร่วมกันระหว่างหน่วยงาน หรือองค์กรทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน อีกทั้งมุ่งหวังให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในการพึ่งตนเองและมีการพัฒนาความสามารถ นอกจากนี้ ยังถือว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานของประชาชน ที่จะเข้ามาแสดงความคิดเห็นในการกำหนดรูปแบบการพัฒนาที่จะเน้นคุณภาพชีวิตของตนเอง ชุมชน และท้องถิ่น

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปความสำคัญของการมีส่วนร่วมเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. ทำให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเองมากขึ้น เพราะได้เห็นถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับและเกิดความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเองมากยิ่งขึ้น ในการรู้จักช่วยเหลือตนเอง

๒. ทำให้ประชาชนรู้และเข้าใจปัญหาของตนเองด้วยตนเอง ตั้งแต่การค้นหา การวิเคราะห์ และจัดลำดับความสำคัญก่อนหลัง

๓. ทำให้ประชาชนกำหนดความต้องการของท้องถิ่นได้ถูกต้อง สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เพราะได้ค้นหาและวิเคราะห์ปัญหาของท้องถิ่นอย่างรอบคอบเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นได้

๔. เป็นการประหยัดงบประมาณและทรัพยากรอื่น ๆ ของทางราชการ เพราะประชาชนท้องถิ่นได้ช่วยกันรับภาระบางส่วนแล้ว

๕. ทำให้ประชาชนเกิดความภูมิใจในผลสำเร็จของการทำงาน และมีความสำนึกในความเป็นเจ้าของ ซึ่งจะทำให้ประชาชนมีความผูกพัน รักหวงแหนและดูแลรักษาเหมือนเป็นทรัพย์สินของตนเอง นอกจากนี้ ขั้นตอนการมีส่วนร่วมสรุปได้ดังนี้

องค์การอนามัยโลก (WHO อ้างใน มาริสสา สุจริตจิตร, ๒๕๓๕ : ๑๘) ได้เสนอว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงประกอบด้วยกระบวนการ ๔ ขั้นตอน คือ

๑. การวางแผน (Planning) ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล

๒. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหาร การใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมทางการเงิน และการบริหาร

๓. การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำกิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

๔. การได้รับประโยชน์ (Obtaining Benefits) ประชาชนต้องได้รับแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งอาจเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวหรือวัตถุก็ได้

รัชฎา คชแสงสันต์ (๒๕๔๓ : ๒๓) การมีส่วนร่วมมีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

๑. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของแต่ละท้องถิ่น เพราะท้องถิ่นจะเข้าใจปัญหาในพื้นที่ของตนเองได้ดีที่สุด

๒. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ เพื่อให้ประชาชนรู้จักคิดตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

๓. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและดำเนินงาน ทำให้ประชาชนเรียนรู้การดำเนินการกิจกรรมได้ด้วยตนเอง รวมถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับด้วย

๔. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงาน เพื่อให้ประชาชนทราบถึงงานที่ดำเนินไปนั้น

ได้รับผลดี ได้รับผลประโยชน์หรือไม่อย่างไร

ชุมชนท้องถิ่นเป็นหัวใจสำคัญที่สุดในการสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ ด้านการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของประชาชนก็เป็นส่วนประกอบสำคัญตามแนวการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งมีพื้นฐานหลักการเช่นเดียวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ดังนั้น ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ (๒๕๓๕ อ้างถึงในรัชฎา กษแสงสันต์, ๒๕๔๓ : ๒๕) จึงกล่าวถึงหลักสำคัญในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการท่องเที่ยว ดังนี้

๑. ต้องมีเงื่อนไขและโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้กระทำ ซึ่งควรให้ท้องถิ่นมีอำนาจปกครองตนเอง รวมทั้งผลักดันให้มีการเสนอข่าวของท้องถิ่นให้คนทั่วไปรู้จักและเข้าใจท้องถิ่นของตนเองมากที่สุด

๒. ชุมชนต้องมีแนวทางที่ชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของท้องถิ่นให้ยั่งยืน โดยการพัฒนาการท่องเที่ยวต้องไม่ทำลายรากฐานชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นเพื่อสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้ รวมทั้งพยายามรักษาสมดุลระหว่างคุณภาพชีวิตที่ดีและรายได้ จากการท่องเที่ยว โดยที่ชุมชนท้องถิ่นต้องปฏิบัติดังนี้

- ไม่ให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวเกินขีดจำกัด โดยมุ่งหวังแต่รายได้จากการท่องเที่ยวจนกลายเป็นการทำลายรากฐานของท้องถิ่น ทั้งด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญหาท้องถิ่น

- ต้องช่วยกันรักษาและพัฒนาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นคนไว้ เช่น เทศกาล ประเพณี วิถีชีวิต อาชีพ สถานที่สำคัญของชุมชน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือ สิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวทั้งสิ้น

- คนในชุมชนต้องมีความรู้เรื่องการจัดการ การทำการตลาด และการประชาสัมพันธ์ เพื่อนำมาพัฒนาการท่องเที่ยวในท้องถิ่นให้ยั่งยืน โดยอาศัยความช่วยเหลือนอกจากท้องถิ่น เช่น สถาบันการศึกษา หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เป็นต้น

นอกจากนี้ การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวยังถือเป็น การแสดงออก เพื่อให้ความสำคัญและให้คุณค่ากับการพัฒนาการท่องเที่ยวนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้บุคคล มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการตีคุณค่าสิ่งใด ๆ โดยการแสดงความสนใจ ความประทับใจหรือการให้ความร่วมมือ และการที่มนุษย์จะให้คุณค่าต่อสิ่งใดนั้นขึ้นอยู่กับความรู้สภาพแวดล้อมและระบบ สัญลักษณ์ของสังคม ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมีส่วนช่วยให้แผนพัฒนาต่าง ๆ มีความสอดคล้องเหมาะสมกับท้องถิ่นอย่างแท้จริงและทำให้ท้องถิ่นได้ใช้ทรัพยากรที่มีได้อย่างยาวนาน

เทคนิคการวางแผนจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วม

สำหรับขั้นตอนการวางแผนจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วมหรือเป็นแกนหลักนั้น ยึดหลักการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (participatory approach) ซึ่งเทคนิคสำคัญ ๆ ในการกระตุ้นให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการดำเนินการวางแผนมีดังนี้

๑. เทคนิคการติดต่อชุมชนครั้งแรก (First Contact Meeting) เป็นการติดต่อชุมชนครั้งแรก เพื่อชี้แจงโครงการต่อผู้นำชุมชนและผู้เกี่ยวข้องว่า กลุ่มนักวางแผนเป็นใครมาจากไหน มีความประสงค์อะไรและต้องการความร่วมมือจากชาวบ้านในชุมชนอย่างไรบ้าง และเพื่อสอบถามความคิดเห็นและความต้องการของชาวบ้าน รวมถึงการยินยอมจากชาวบ้านในการเข้ามาดำเนินโครงการ จัดทำแผนการทองที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

- ๑) เพื่อชี้แจงรายละเอียดโครงการจัดทำแผนร่วมกับชุมชน
- ๒) เพื่อสอบถามความยินยอมจากชาวบ้านในการเข้ามาดำเนินการวางแผนการทองที่เกี่ยวข้องกับชุมชน
- ๓) เพื่อสร้างความคุ้นเคยระหว่างนักวางแผนจากภายนอกและสมาชิกในชุมชนให้เกิดการยอมรับและไว้วางใจ

๒. เทคนิคการค้นหาผู้นำชุมชนและผู้สนใจเข้าร่วมโครงการ โดยวิธีการค้นหาลูกบอล Snowball Sampling (Village Leader and Interest Group Identification) เป็นการค้นหาผู้นำชุมชนทั้งทางธรรมชาติ ผู้นำชุมชนทางการ ผู้ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ และผู้สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการทองที่เกี่ยวข้องของชุมชน และพื้นที่ใกล้เคียงได้ โดยใช้วิธีการค้นหาลูกบอล Snowball Sampling ซึ่งเริ่มต้นจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้ในเบื้องต้นแล้วขยายผลไปหากลุ่มอื่น ๆ ที่ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มแรกแนะนำ

วัตถุประสงค์มีดังนี้

- ๑) เพื่อค้นหาผู้รู้ ผู้สามารถให้ข้อมูล ผู้สนใจ และผู้นำชุมชนทั้งเป็นทางการและทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการทองที่เกี่ยวข้องของชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง
- ๒) เพื่อได้กลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการทองทอง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้อำนวยการความสะดวกหรือที่เสี่ยงในการวางแผนจะเข้าไปติดต่อเพื่อเริ่มต้นการทำงานในระยะแรก

๓. เทคนิคการประชมกลุ่มย่อย (Focus Group Interview) เป็นการสัมภาษณ์ พูดคุยโดยกำหนดกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ มีจำนวนผู้เข้าประชุมไม่มากนัก ประมาณ ๖ – ๑๐ ราย ซึ่งตัวแทนที่มาร่วมประชุมต้องรับฟังและให้ข้อคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ที่กำหนดเป็นกรอบในการประชุมกลุ่ม ซึ่งผู้ดำเนินการเจรจาพูดคุยต้องกระตุ้นให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างทั่วถึง หลักการสำคัญของการประชุมกลุ่มย่อยคือการคัดเลือกกลุ่มและตัวแทนที่จะมาประชุมในกลุ่มต้องมีบทบาทหน้าที่ และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องสูง พร้อมทั้งจะให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมในการประชุมอย่างเต็มที่ นอกจากนั้น กลุ่มต้องมีขนาดเล็กเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมสามารถมีเวลาในการให้ข้อคิดเห็นได้อย่างทั่วถึงทุกคน

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

- ๑) เพื่อชี้แจงข้อมูลเกี่ยวกับ โครงการวางแผนจัดการท่องเที่ยว โดยชุมชนมีส่วนร่วมกับผู้เข้าร่วมประชุมรับทราบ
- ๒) เพื่อรับฟังข้อมูล ความคิดเห็น และความต้องการเข้าร่วมโครงการจากผู้เข้าร่วมประชุม ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มเป้าหมายอย่างทั่วถึง
- ๓) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปรัชญาหรือหรือถกประเด็นอื่น ๆ ที่กำหนดเป็นรอบการประชุม

๔. การระดมสมอง (Brainstorm) เป็นเทคนิคที่ใช้ร่วมกับการประชุมย่อยเพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมสามารถร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้คำตอบสำหรับหัวข้อที่กำหนดให้ เช่น การระดมสมองเพื่อหาข้อดีข้อเสียของการท่องเที่ยวที่มีต่อชุมชน การระดมสมองหาแนวทางปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ของชุมชนเป็นต้น โดยใช้ประสบการณ์และความรู้ของผู้เข้าร่วมประชุมเพื่อระดมสมอง หลักการสำคัญ คือต้องเป็นการระดมสมองจากผู้เข้าประชุมทุกคน ไม่ใช่การระดมสมองจากผู้ใดผู้หนึ่งแต่เพียงคนเดียว

วัตถุประสงค์ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้ใช้ความคิดร่วมกันในการหาแนวทางหรือคำตอบสำหรับประเด็นที่กำหนดขึ้นเป็นหัวข้อของการระดมสมอง

๕. เทคนิคการกระตุ้นความตระหนักของชุมชนต่อผลที่คาดว่าจะได้รับจากการท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน (Cause and Effect Diagram) เป็นวิธีการที่ช่วยกระตุ้นให้ชุมชนคิด พิจารณา และตระหนักถึงสิ่งที่มีโอกาสเกิดขึ้นจากการนำแผนจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนนำไปปฏิบัติ โดยการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านอาจต้องดำเนินการในการจัดการท่องเที่ยวและจินตนาการผลที่จะตามมาจากกิจกรรมเหล่านั้น

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

- ๑) เพื่อกระตุ้นให้ชาวบ้านได้พิจารณาและตระหนักถึงผลที่คาดว่าจะได้รับจากการท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงในชุมชนที่อาจตามมา
- ๒) เพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับชุมชนในการตัดสินใจว่าชุมชนต้องการจะดำเนินการเรื่องการท่องเที่ยวหรือไม่ และถ้าต้องการดำเนินการแล้วจะต้องเผชิญกับปัญหาใดบ้างและถ้าหากจะดำเนินการจัดการท่องเที่ยวให้เกิดสิ่งที่คาดหวังจะมีแนวทางอย่างไร

๖. เทคนิคการสัมภาษณ์ชุมชน โดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire Interview) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีลักษณะเหมือนกันสอบถามเปล่า อาศัยการโต้ตอบทางวาจาเป็นหลัก ใช้ได้ดีสำหรับการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความรู้สึก ความคิดเห็น หรือทัศนคติในเรื่องต่าง ๆ การสัมภาษณ์ชุมชนโดยใช้แบบสอบถาม แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๖.๑ การสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้างแน่นอน เป็นการสัมภาษณ์ที่ไม่มีกำหนดคำถามไว้แน่นอนตายตัว คำถามมีความยืดหยุ่นได้

๖.๒ การสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้างแน่นอน เป็นการสัมภาษณ์ที่ได้กำหนดตัวคำถามและคำตอบไว้เรียบร้อยแล้ว คำตอบมักเป็นแบบเลือกตอบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีเครื่องมือที่ช่วยในการสัมภาษณ์ คือ แบบสอบถาม ผู้ทำการศึกษาสามารถสอบถามบุคคลโดยตรง มีโอกาสสร้างความสนใจ สร้างความเป็นกันเอง และสามารถอธิบายความมุ่งหมายของการตอบแบบสอบถามได้ การสัมภาษณ์เพื่อนำผลมาประมวลทางสถิติจำเป็นต้องมีการสุ่มตัวอย่างสมาชิกในชุมชนตามหลักการทางสถิติเพื่อให้ได้ประชากรตัวอย่างในการตอบแบบสอบถามแบบสอบถามเพื่อสัมภาษณ์ชุมชนมักประกอบด้วยคำถามเพื่อให้ได้รับคำตอบเกี่ยวกับ (๑) ความคิดเห็นและความต้องการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน (๒) ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับประชากรที่ตอบแบบสอบถาม เช่น เพศ อายุ การศึกษา และ (๓) ข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจในการจัดการท่องเที่ยว เป็นต้น

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

เพื่อรวบรวมข้อมูลความต้องการ ความคิดเห็น และลักษณะประชากรของชุมชนด้านการท่องเที่ยวสำหรับนำไปใช้ในการดำเนินการวางแผนให้ตรงกับความต้องการและลักษณะทางสังคมเศรษฐกิจของชุมชนมากที่สุด

๗. เทคนิคการสำรวจและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว (Tourism Resource Assessment) ซึ่งการสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวโดยท้องถิ่นนั้น เป็นการดำเนินการสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวของท้องถิ่นในระดับตำบลหรือหมู่บ้าน โดยองค์กรท้องถิ่น เช่น อบต. หรือคณะกรรมการหมู่บ้าน ข้อมูลที่ต้องการได้จากการสำรวจประกอบด้วย

๗.๑ ประเภทและที่ตั้งของทรัพยากรการท่องเที่ยว เป็นการค้นหาแหล่งท่องเที่ยวหรือทรัพยากรท่องเที่ยวที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์สำหรับการท่องเที่ยวได้ในท้องถิ่น การสำรวจทรัพยากรการท่องเที่ยวจำเป็นต้องสามารถระบุถึงที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยวและประเภทของทรัพยากรการท่องเที่ยว ตลอดจนศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวในการรองรับการท่องเที่ยว การจำแนกประเภทของทรัพยากรการท่องเที่ยว เป็นกิจกรรมหนึ่งในการสำรวจและจัดทำรายงานทรัพยากรการท่องเที่ยวในท้องถิ่น โดยทั่วไป สามารถจำแนกทรัพยากรการท่องเที่ยวออกได้ตามลักษณะของทรัพยากรการท่องเที่ยว ได้แก่ ประเภทธรรมชาติ ประเภทวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา และประเภทประวัติศาสตร์ โบราณคดี ยังสามารถจำแนกให้ละเอียดลงไปได้อีก เช่น แหล่งท่องเที่ยวประเภทถ้ำน้ำตก ป่าไม้ ทะเล เป็นประเภทธรรมชาติ วิถีชีวิตเกษตร วัฒนธรรมอีสาน วัดต่าง ๆ เป็นประเภทวัฒนธรรม เป็นต้น

๗.๒ การประเมินศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว สามารถใช้เป็นข้อมูลเพื่อบ่งชี้ถึงความสามารถของแหล่งท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ ในการรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวและบริการและการพัฒนาพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการในการใช้ประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง ตลอดจนเสริมสร้างประสบการณ์ด้านการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพสำหรับนักท่องเที่ยว ปัจจัยชี้วัดต่าง ๆ ในการประเมินศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวตลอดจนค่ามาตรฐาน อาจมีความแตกต่างกันได้ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์พื้นที่ หรือรูปแบบของกิจกรรมแต่ละประเภทในแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้น ศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวประเมินได้ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑) ความสามารถในการดึงดูดความสนใจให้คนมาท่องเที่ยว ตัวอย่าง ปัจจัยที่ใช้ในการประเมินศักยภาพ ได้แก่ สิ่งดึงดูดความสนใจในระยะสายตาหรือความสวยงามของทรัพยากรการท่องเที่ยว (attraction) สภาพภูมิอากาศ ความอุดมสมบูรณ์ของสังคมพืช ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่า ขนาดเนื้อที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก ความร่มรื่นหรือร่มเงาจากต้นไม้ น้ำใช้ การเข้าถึงมลภาวะจากโรงงานอุตสาหกรรมหรือในครัวเรือน หรือพื้นที่เกษตรกรรม ตอนบน สีของน้ำและความขุ่น เป็นต้น

๒) ความสามารถในการรองรับการใช้ประโยชน์ด้านการท่องเที่ยวโดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพจนไม่สามารถฟื้นฟูทรัพยากรการท่องเที่ยวดังกล่าวให้กลับมาใช้ประโยชน์

ได้อีกด้วยคุณภาพเช่นเดิมได้ ตัวอย่าง ปัจจัยในการประเมินแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เช่น ความคงทนของดินต่อการชะล้างพังทลาย การซึมซับของน้ำลงดิน พืชและสัตว์ที่มีความอ่อนไหวต่อกิจกรรมของมนุษย์ และแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นต้น

๘. เทคนิคการทำแผนที่ท่องเที่ยวของชุมชน (Community – based Tourism Resource Map) เป็นการวาดแผนที่ด้วยมือแบบสังเขป ไม่คำนึงถึงมาตราส่วน เพื่อแสดงที่ตั้งชุมชน และแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ใช้สัญลักษณ์ที่สามารถเข้าใจได้ง่าย โดยให้สมาชิกในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูลเอง พร้อมทั้งระบุประเภทของกิจกรรมในแหล่งท่องเที่ยว กำหนดเส้นทางการเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแหล่งเพื่อใช้เป็นแนวทางจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนต่อไป

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

๑) เพื่อสำรวจที่ตั้งชุมชน และทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวใกล้เคียงทั้งสามารถระบุประเภทของกิจกรรมในแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน

๒) เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนได้ทราบว่าชุมชนนั้นมีแหล่งท่องเที่ยวและทรัพยากรการท่องเที่ยวอะไรบ้าง ตั้งอยู่บริเวณใด และสามารถนำมาจัดการเพื่อรองรับการท่องเที่ยวได้อย่างไรบ้าง

๓) เพื่อบ่งชี้ถึงความสามารถในการรองรับการใช้ประโยชน์จากการท่องเที่ยว

การบริการและการพัฒนาพื้นที่ของแหล่งท่องเที่ยวชุมชน

๔) เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการจัดการพื้นที่ให้ตรงตามความต้องการของพื้นที่

๕. เทคนิคการกำหนดกิจกรรมการท่องเที่ยวและแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของท้องถิ่น (Tourism Activity and Resource Compatibility Matrix) เป็นการระบุประเภทของกิจกรรมที่สอดคล้องกับทรัพยากรการท่องเที่ยวในแต่ละแหล่งของชุมชน และสามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้ตรงตามศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับของกิจกรรมแต่ละประเภท ยกตัวอย่างเช่น แหล่งท่องเที่ยวประเภทน้ำตก กิจกรรมที่นักท่องเที่ยวที่พบส่วนใหญ่ คือ การเล่นน้ำตก การปิกนิก แนวทางการจัดการพื้นที่ เช่น การกำหนดพื้นที่สำหรับเล่นน้ำที่ไม่ก่อให้เกิดอันตราย หรือการจัดหาถังขยะไว้สำหรับทิ้งเศษขยะที่เหลือจากกิจกรรมปิกนิก เป็นต้น

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

๑) เพื่อให้ทราบและสามารถกำหนดกิจกรรมท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับแหล่งท่องเที่ยวแต่ละประเภทได้

๒) เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการที่เหมาะสมในแต่ละแหล่งท่องเที่ยว

๑๐. เทคนิคการกำหนดปฏิทินที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวและเวลาว่างจากอาชีพหลักของชุมชน (Seasonal Calendar) เป็นการสำรวจเวลาว่างจากอาชีพหลักของชุมชน เพื่อให้สามารถดำเนินงานด้านการท่องเที่ยวได้โดยคนในชุมชนโดยไม่ทำให้เสียเวลาจากอาชีพหลัก ผู้ศึกษาสามารถนัดหมายชุมชน ได้ตามระยะเวลาที่ว่างเว้นจากการทำงานของคนในชุมชน และคนในชุมชนมีเวลาให้ความร่วมมือในแต่ละขั้นตอนต่าง ๆ ของการทำงานได้อย่างเต็มที่

วัตถุประสงค์มีดังนี้

๑) เพื่อให้ทราบช่วงเวลาที่ตรงกันระหว่างวันว่างของชุมชน กับช่วงเวลาที่สามารถประกอบกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวได้

๒) เพื่อกำหนดเป็นปฏิทินการท่องเที่ยวได้ในขั้นตอนต่อไป

๑๑. เทคนิคการติดตามและประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ผลกระทบสิ่งแวดล้อมเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทั้งขนาดและทิศทาง จากการกระทำของมนุษย์ และ/หรือธรรมชาติ การติดตามและตรวจสอบผลกระทบที่เกิดขึ้น เป็นการตรวจสอบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวชี้วัดผลกระทบด้านกายภาพว่า มีค่าที่เปลี่ยนแปลงไปจากค่ามาตรฐานที่ควรจะเป็นของตัวชี้วัดผลกระทบแต่ละตัว วิธีการติดตามและประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทำขึ้นเพื่อรักษาคุณภาพพื้นที่ไว้ให้คงเดิม ปัจจัยในเรื่องลักษณะของพื้นที่ ลักษณะของผู้ใช้ประโยชน์และกิจกรรมการใช้ประโยชน์มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการเกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

๑) เพื่อกำหนดตัวชี้วัดที่สามารถนำไปตรวจสอบผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ

ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน

๒) เพื่อให้ชุมชนสามารถตรวจสอบและประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่ได้ด้วยตนเอง

๓) เพื่อหาวิธีการป้องกันและ / หรือแก้ไขผลกระทบด้านกายภาพที่จะเกิดขึ้นในชุมชน

๑๒. เทคนิคการติดตามและประเมินผลกระทบด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน เป็นการติดตามและประเมินผลแผนปฏิบัติการที่คณะผู้วางแผนร่วมกับชุมชนจัดทำขึ้น โดยเน้นผลกระทบด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน หลังจากที่ชุมชนได้ดำเนินการท่องเที่ยวไปแล้วระยะหนึ่ง ซึ่งการติดตามและประเมินผลดังกล่าวจะมีตัวชี้วัดเพื่อบ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนว่าเป็นไปในทางที่ดีขึ้นหรือแย่ลง โดยเปรียบเทียบกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนที่ยังไม่มีการท่องเที่ยวเกิดขึ้น และในระหว่างที่ชุมชนกำลังดำเนินการท่องเที่ยวอยู่ (with and without the project)

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

๑) เพื่อชี้วัดถึงความเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและเศรษฐกิจในชุมชน หลังจากที่มีการดำเนินการด้านการท่องเที่ยวในชุมชน

๒) เพื่อประเมินผลของแผนปฏิบัติการที่คณะผู้วางแผนจัดทำร่วมกับชุมชน

๓) เพื่อปรับปรุงแผนให้ข้อเสนอแนะและหาทางแก้ไขผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้นด้านสังคมและเศรษฐกิจ

๑๓. เทคนิคการสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวโดยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire Interview) เป็นวิธีการหนึ่งที่จะให้ได้มาซึ่งข้อมูลของนักท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวต้องการ โดยเป็นการสอบถามนักท่องเที่ยวด้วยตัวนักวางแผนเอง หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย การสอบถามหรือการสัมภาษณ์จะใช้แบบสอบถามซึ่งเป็นชุดของคำถามที่เขียนออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างมีมาตรฐาน เพื่อให้นักท่องเที่ยวตอบคำถามของนักวางแผนหรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย

วัตถุประสงค์ มีดังนี้

๑) เพื่อชี้แจงรายละเอียดของโครงการให้นักท่องเที่ยวทราบ

๒) เพื่อสอบถามภูมิหลัง ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในชุมชนพื้นที่โครงการ

๓) เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากนักท่องเที่ยวมาวิเคราะห์และวางแผนการท่องเที่ยวในชุมชนพื้นที่โครงการ

๑๔. เทคนิค AIC เพื่อกำหนดและจัดตั้งองค์การจัดการท่องเที่ยวของท้องถิ่น เป็นการประชุมที่มีวิธีการและขั้นตอนที่เปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องประชุมได้มีโอกาสสื่อสาร แลกเปลี่ยน

ความรู้และประสบการณ์ ข้อมูล ข่าวสาร ซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้าใจถึงสภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการ และศักยภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เป็นกระบวนการที่ระดมพลังสมองเพื่อแก้ไข ปัญหาและหาแนวทางในการพัฒนาในเชิงสร้างสรรค์ เมื่อดำเนินการถูกต้องตามขั้นตอน และผล ที่ได้จากการประชุมนี้มาจากความคิดของผู้เข้าร่วมประชุมทุกคน สามารถสรุปเทคนิค AIC เป็น ๓ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ การสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้และ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิด โอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงข้อคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงความคิดเห็น แบ่งเป็น ๒ ช่วง คือ การวิเคราะห์สถานการณ์ในหมู่บ้านในปัจจุบัน และการกำหนดอนาคตของ หมู่บ้านว่าต้องการให้เกิดการพัฒนาหรือจัดตั้งองค์กรด้านการท่องเที่ยวในเทศบาลทางใด

ขั้นตอนที่ ๒ การสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence หรือ I) เป็นขั้นตอนการหา วิธีการที่จะทำให้สามารถพัฒนาหมู่บ้านตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ และเป็นช่วงการหามาตรการหรือวิธี ในการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุม

ขั้นตอนที่ ๓ การสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control หรือ C) คือ การนำเอาโครงการหรือ กิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติ และจัดกลุ่มผู้ดำเนินงานซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรม โดยการทำการแบ่งกลุ่มรับผิดชอบ และตกลงรายละเอียดในการดำเนินงาน

วัตถุประสงค์

๑) เพื่อระดมสมองและแนวคิดจากชุมชน

๒) เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนคิดและศึกษาแนวทางในการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว ของชุมชนเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

๓. บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนลีเล็ด

ประวัติความเป็นมาของชุมชนลีเล็ด

ในสมัยที่มีหัวเมืองไชยาเป็นศูนย์กลางการปกครอง ขึ้นตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา (ก่อน พ.ศ. ๒๔๓๕) พระบาทสมเด็จพระจุลเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ทรงเสด็จไปบ้านดอน (ทางเรือ) ทรงเห็นว่าคลองสายนี้เป็นทางลัดที่ใกล้กว่า จึงทรงเสด็จไปตามคลองสายนี้ จึงได้ชื่อว่า “คลองลัด” ชาวบ้านในคลองลัดซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพทำไร่ข้าว จึงมีชาวจีนล่องเรือมารับซื้อข้าว อยู่เป็นประจำ ชาวจีนจึงเรียก คลองลัด เพี้ยนไปเป็น คลองเล็ด

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ สมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงปฏิรูประบบการปกครองท้องถิ่น โดยรวม อำนาจเข้าส่วนกลาง ทรงริเริ่มระบบการปกครองแบบหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดเป็นครั้งแรก

ที่ปางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จนมาถึงคลองลิเล็ด ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ มีการตั้งเป็นตำบลลิเล็ด มีขุนลิเล็ดลัททกิจ (นาค ธคากุล) เป็นกำนันคนแรก ชาวบ้านในตำบลลิเล็ด จากที่เคยมีอาชีพทำไร่ข้าว กับสวนมะพร้าว เริ่มหันมาทำนา การทำไร่จึงหมดไป ส่วนในคลองชาวบ้านไม่กล้าลงไปหาปลา เพราะมีจระเข้ชุกชุมมาก ชาวบ้านที่อยู่ริมคลองต้องใช้ไม้กั้นเป็นคอกเพื่อลงไปอาบน้ำ ต่อมาไม่นาน พวกแขกมารับซื้อจระเข้ชาวบ้านจับจระเข้ขายจนหมด ในที่สุดก็สูญพันธุ์ เมื่อในคลองไม่มีจระเข้ ชาวบ้านก็เริ่มหันมาทำอาชีพประมงพื้นบ้าน พื้นที่ที่เป็นนาข้าวกลายเป็นสวนมะพร้าว

ตำบลลิเล็ดมีวัดเก่าแก่ คือ วัดบางปลา แต่เดิมชื่อ “วัดแก้วประดิษฐาราม” สมัยนั้น บริเวณวัดมี “ต้นปลา” ชุกชุม ชาวบ้านจึงเรียกว่า “วัดบางปลา” และเรียกติดปากกันมาจนปัจจุบัน สันนิษฐานว่ามีอายุประมาณ ๑๐๐ ปี โบสถ์หลังเก่ามีการฝังลูกนิมิต ๒ ครั้ง ครั้งแรกเกิดเสมาวิบัติ บวชพระไม่เป็นองค์ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงมีการขุดลูกนิมิตขึ้นมาแล้วทำพิธีฝังลงใหม่ ซึ่งมี พ่อท่านกรีนเป็นเจ้าอาวาสในสมัยนั้น องค์เจดีย์มีอายุประมาณ ๑๐๐ ปีกว่าเช่นกัน ชาวจีนชื่อ เซ็ก คายคั้น เป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง

สภาพทั่วไป

ตำบลลิเล็ดเป็นเขตการปกครองของอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประกอบด้วยหมู่บ้าน จำนวน ๘ หมู่บ้าน คือ บ้านบางใหญ่ฝั่งขวา บ้านคลองราง บ้านบางใหญ่ฝั่งซ้าย บ้านบางบุตร บ้านบางปลา บ้านบางโนบ้าน บ้านคลองกอ และบ้านบางทิง ลักษณะภูมิประเทศของตำบลลิเล็ด ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม และบางส่วนติดกับทะเลมีน้ำเค็มท่วมถึง มีแม่น้ำลำคลองไหลผ่าน คือ คลองพุนพิน ฤดูฝนพื้นที่ส่วนใหญ่มีน้ำท่วมถึง มีพื้นที่ติดต่อกับทะเล เหมาะสำหรับการประมง สภาพภูมิอากาศได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งทำให้มีช่วงฤดูฝนยาวนานและมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่าน ฤดูร้อนและฤดูฝนระยะเวลาใกล้เคียงกัน ทำให้ฤดูฝนน้ำมากเกินไป และฤดูร้อนเกิดการขาดแคลนน้ำในการอุปโภคและบริโภค ตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอพุนพิน ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ ๑๗,๒๖๖ ไร่

อาณาเขตตำบล

ทิศเหนือ	ติดต่อ	อ่าวบ้านดอน อำเภอเมืองสุราษฎร์ธานี
ทิศใต้	ติดต่อ	ตำบลศรีวิชัย อำเภอพุนพิน
ทิศตะวันออก	ติดต่อ	คลองพุนพิน
ทิศตะวันตก	ติดต่อ	ตำบลศรีวิชัย อำเภอพุนพิน ตำบลท่าเคย อำเภอท่าฉาง

จำนวนประชากรของตำบล

จำนวนประชากรในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล ๓,๓๘๔ คน และจำนวนหลังคาเรือน ๘๖๔ หลังคาเรือน

สภาพทางเศรษฐกิจ

ประชากรในตำบลลีเล็ดส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการเกษตร ร้อยละ ๕๗.๕๔ ของประชากรทั้งตำบล และร้อยละ ๒.๔๖ ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ค้าขาย และรับราชการ ในเขตพื้นที่ตำบลลีเล็ด

-	บิมน้ำมัน	จำนวน	๑ แห่ง
-	ตลาดนัด	จำนวน	๓ แห่ง
-	ร้านค้าต่าง ๆ ประมาณ	จำนวน	๓๘ แห่ง
-	กลุ่มอาชีพ	จำนวน	๘ กลุ่ม
-	กลุ่มออมทรัพย์	จำนวน	๑ แห่ง
-	กองทุนหมู่บ้าน	จำนวน	๘ แห่ง

การศึกษา

-	โรงเรียนประถมศึกษา	จำนวน	๓ แห่ง
	- โรงเรียนวัดบางปลา		
-	โรงเรียนวัดศรีธาราราม		
-	โรงเรียนข้างคลองราง		
-	ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน	จำนวน	๑ แห่ง
-	ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน	จำนวน	๘ แห่ง

การคมนาคม สาธารณูปโภค

เส้นทางคมนาคม การเดินทางเข้าสู่ตำบลใช้ทางหลวงแผ่นดินสายพุนพิน - ไชยา ถึงบ้านทุ่งโพธิ์แล้วเลี้ยวขวาตามถนนสายทุ่งโพธิ์ - บางปลา ระยะทาง ๑๒ กิโลเมตร

สภาพพื้นที่และระบบสาธารณูปโภค จำนวนครัวเรือนที่มีไฟฟ้าใช้ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล ๘๓๐ ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ ๕๕.๐๐ จำนวนบ้านที่มีโทรศัพท์ จำนวน ๑๕๐ หลังคาเรือน คิดเป็นร้อยละ ๑๗.๐๐ ของ จำนวนหลังคาเรือน

สถาบันและองค์กรทางศาสนา

-	วัด	จำนวน	๔ แห่ง
	๑. วัดบางใหญ่		
	๒. วัดบางปลา		
	๓. วัดคลองกอ		
	๔. วัดบางบุตร		

การสาธารณสุขและองค์กรด้านสุขภาพอนามัย

- สถานีอนามัยประจำตำบล จำนวน ๑ แห่ง
- สถานพยาบาลเอกชน จำนวน ๒ แห่ง
- ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน จำนวน ๘ แห่ง
- กลุ่มออกกำลังกายเพื่อสุขภาพ จำนวน ๑ กลุ่ม
- คณะกรรมการบริหารการกีฬาและอุปกรณ์การกีฬา จำนวน ๘ หมู่บ้าน

๔. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับมโนราห์

ความรู้เรื่องมโนราห์

โนรา หรือ มโนราห์ (เขียนเป็นมโนราและมโนหราก็มี) เป็นการละเล่นพื้นเมืองที่สืบทอดกันมานาน และนิยมกันอย่างแพร่หลายในภาคใต้ เป็นการละเล่นที่มีทั้งการร้อง การรำ บางส่วนเล่นเป็นเรื่อง และบางโอกาสมีบางส่วนแสดงตามคติความเชื่อที่เป็นพิธีกรรม

อาศัยหลักจากตำนานก็ดี จากวรรณกรรมท้องถิ่นก็ดี แม้แต่ในวรรณคดีของภาคกลางที่กล่าวถึงการละเล่นพื้นเมืองชนิดนี้ก็ดี (เช่น บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาในรัชกาลที่ ๒) ปรากฏว่าจนร่วมถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเรียกการละเล่นชนิดว่า “ชาตรี” เมื่อละครชาตรีแพร่หลายสู่ภาคกลาง ชาวภาคกลางเห็นว่ามีลักษณะใกล้เคียงละครจึงเรียกกันว่า “ละครชาตรี” ซึ่งตำนานละครอิเหนาพระนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า ละครชาตรีเล่นในงานมหรสพที่ศรีสุเรนทร์ เรื่องพระบรมศพสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ว่า มีละครชาตรีเล่นในงานมหรสพที่ในกรุงเทพฯ (แต่ในคำโคลงนั้น ยังคงเรียกว่า ชาตรี)

ต่อมาได้มีผู้คิดนำเอาเนื้อเรื่องบางตอนของนิทาน เรื่องพระสุชน (เช่น ตอนพรานบุญจับนางมโนราห์) มาดัดแปลงเล่นเป็นแบบชาตรี ดังที่ปรากฏในบทชาตรี เรื่องนางมโนราห์ (ที่เข้าใจผิดว่าเป็นบทละครเก่าครั้งกรุงเก่า) จนเป็นที่ติดใจของผู้ชม ความชื่นชอบที่มีต่อเนื้อเรื่องก็ดัดรูปร่างลักษณะที่แปลงชวนพิศวงของกนิรีก็ดี ความตื่นเต้นชวนสนุกจากบทบาทของพรานบุญซึ่งเป็นตัวสำคัญตัวหนึ่งก็ดี เป็นเหตุให้ละครชาตรีเกิดการปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกายบางส่วนมีการคิดประดิษฐ์ท่ารำบางท่าให้สอดคล้องกับลีลาของกนิรี และแม้กระทั่งตัวพรานบุญก็ถูกยืมทั้งชื่อ รูปร่าง และลักษณะนิสัยมาใช้เป็นตัวละคร ที่เรียกว่า “พราน” สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของชาตรี ความนิยมเล่าเรื่องนี้บ่อยๆ (โดยเฉพาะเมื่อแสดงในพิธีโกนจุก) สาเหตุเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านพากันขนานชื่อ “มโนราห์” จนติดปากแทนชาตรี แล้วต่อมากำ “มโนราห์” ก็กลายเป็น “โนรา” ตามความนิยมตัดทอนพยัญคำของภาษาถิ่นใต้ในที่สุด คำ “ชาตรี” มีผู้เรียกน้อยลงและสูญหายไป

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานถึงพระองค์เจ้าปัทมราช (ลูกเธอในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓) กล่าวถึง “ละครชาตรี” ของพระองค์เจ้าปัทมราช จากเมืองนครศรีธรรมราช ที่เข้าแสดงในงานพระศพกรมสมเด็จพระเดชาดิศร พระเมรุ ท้องสนามหลวง ความว่า “และละครชาตรีของสมเด็จพระเจ้านั้นกระหม่อมฉันสั่งโรงให้เล่นในการพระศพนั้นด้วย มีคนมาดูมาก เพราะเป็นของนอกแปลกเข้ามากระหม่อมฉันได้ให้เงินโรงวันละสามตำลึงทั้งสิ้น” อันนี้แสดงว่า “ชาตรี” เมืองครที่ไปแสดงนั้น ทางเมืองหลวงเรียกว่า “ละครชาตรี”

พบหลักฐานที่เป็นลายอักษรว่า มีการเรียกชาตรี เป็น “มโนราห์ชาตรี ในวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่อง “มโนหรานิบาดคำกาพย์” ฉบับวัดมัชฌิมาวาสฯ สงขลาซึ่งบ่งว่าเขียนเสร็จปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ในตอนที่กล่าวถึงการมหรสพในพิธีสมโภช พระสุชนางมโนราห์ว่า “มโนราห์ชาตรี ร้องบทเมรี ชมสวน ชวนสมร รำเมื่อกินเหล้า เคล้าคลอชวนนอน ลักยาพาจร เมรีมัวเมา” ซึ่งบ่งชัดว่า แม้จะเล่าเรื่องอื่นที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องนางมโนราห์ ก็เรียกการละเล่นชนิดนี้ว่า “มโนราชาตรี”

จากสาระสำคัญในตำนานชาตรี และบทไหว้ครูโนราที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาประกอบกับชื่อสถานที่ และชื่อบุคคลที่เอ่ยถึงในตำนาน และบทไหว้ครูเหล่านั้นพอที่จะเชื่อได้ว่า “ชาตรี” ของภาคใต้ได้มีการพัฒนาศิลปะชั้นสูงจนกลายเป็นนาฏกรรมของราชสำนัก และของท้าวพระยา มหาภักดิ์ในภาคใต้มาแล้ว ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นอย่างน้อย และโดยเฉพาะชื่อสถานที่ ต่างๆ ที่เคยบ่งบอกว่า จุดที่ก่อให้เกิดการพัฒนาเป็นศิลปะชั้นสูงที่บริเวณเมืองพัทลุงโบราณ ได้แก่ บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทั้งฝั่งตะวันตก (อยู่ในเขตพัทลุงปัจจุบัน) และฝั่งตะวันออก (เมืองพัทลุงโบราณ คือ เขตอำเภอสทิงพระ อำเภอระโนด และอำเภอกระแสดินธุ์ จังหวัดสงขลา) เช่นที่เอ่ยถึง “ขุนศรีทธาท่าแค” (บ้านท่าแคอยู่ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง) เอ่ยถึง “เกาะกะซัง” หรือเกาะสี่ซัง” (คือ แหลมชัน หรือ แหลมกะซัง

ซึ่งส่วนหนึ่งของเกาะใหญ่ อำเภอกระแสดินธุ์ในทะเลสาบสงขลา) นอกจากนี้หลักฐานบ้านพรหมณ์ จันทร์กัณฑ์ พระยาโถม่น้ำ พระยาอุยไฟกัณฑ์ พระพุทธรูปทอง และประเพณีตายาย่านที่วัดท่าคูระ อำเภอสทิงพระกัณฑ์ รูปบูชาเจ้าแม่นวลสำลี (ทวดสำลี) ซึ่งมีอยู่ที่วัดพะโคะ อำเภอสทิงพระกัณฑ์ เครื่องแต่งกายโนราที่เลียนเครื่องทรงภักดิ์กัณฑ์ การที่ตำนานอ้างว่า นางนวลสำลิกินดอกบัวขาวแล้วตั้งครรภ์จนลูกลอยแพกัณฑ์ เหล่านี้ล้วนยืนยันว่าตำนานและบทไหว้ครูเหล่านั้น ได้บันทึกข้อเท็จจริงเชิงประวัติศาสตร์ของชาตรีไว้อย่างแยบยลเท่าที่เสรีภาพของมนุษย์นั้นจะเอื้ออำนวยให้กระทำได้

ในสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นช่วงที่โปรดให้รับทำนุบำรุงนาฏดุริยางค์ เพื่อความครึกครื้นของบ้านเมืองโดยเร็วจนมีการเล่น และเครื่องเล่นเจริญรวดเร็วทันความต้องการของบ้านเมืองนั้น ทางนครหลวงได้อาศัยเมืองนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองเอกของปักษ์ใต้ เป็นแหล่งสอบสวนวัฒนธรรม

ทั้งด้านศาสนา และศิลปะ เพราะไม่ถูกภัยหลายอย่างสงครามพม่าทำลาย จนได้ทิ้งเอกสาร และที่เห็นจากการถือปฏิบัติกลับไปยังนครหลวงหลายอย่าง และต่างฝ่ายต่างสืบถ่ายสิ่งดั้งเดิมซึ่งกันและกัน การปรับประสานระหว่างชาติของภาคใต้กับโขนละครของนครหลวงก็มีเค้าว่า เริ่มขึ้นในช่วงนี้ เช่น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ในตำนานละครอิเหนาว่า ปี่พาทย์ละครชาตรีคงเป็นของเก่าแก่ก่อนปี่พาทย์โขนละคร เพราะเป็นเครื่อง ๕ และมีหลายสิ่งเกือบจะตรงกับคำอธิบายไว้ในลักษณะเบญจดุริยางค์ตามตำราอินเดีย ส่วนปี่พาทย์ละครนั้นก็มีเครื่อง ๕ สิ่งแต่ทว่าแก้ไขห่างจากตำราเครื่องเบญจดุริยางค์ของเดิมออกไป เช่น เปลี่ยนทับเป็นระนาด เปลี่ยนฆ้องคู่เป็นฆ้องวง หรือที่ทรงรวบรวมทำรำละครมโนราห์ชาติ จากคำชี้แจงของนายจงกักดี (ขาว) ผู้เคยเล่นละครมโนราห์ชาติ อยู่ที่ตรังก่อนเข้ารับราชการในกรุงเทพฯ ว่ามี ๑๒ ทำ ซึ่งเรียกว่า “เพลงครู” (เช่น ทำแม่สาย ทำเขาคาย ทำกนิรี ทำลงฉาก ทำเมงมุ่มซึกโย) ก็แตกต่างกับกลอนตำราของพวกละครมโนราห์ชาติที่สืบได้จากนครศรีธรรมราช ซึ่งมีทำพิศดารออกไปและรู้จักกันไม่แพร่หลายเท่าเพลงครู ๑๒ ทำ (เช่น ทำโคมเวียน พระพุทธเจ้าห้ามมาร พระนารายณ์น้ำศร) ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่ามีผู้คิดตำราขึ้นสำหรับหัดละครมโนราห์ในชั้นหลัง หรือถ้าพิจารณาจากพิธีครอบละครชิงภาคกลาง การที่ใช้ขันสาครลายสืบสองนักกษัตริย์ว่าไว้กลางโรงตรงหน้าพระสำหรับให้ผู้จะครอบรองนั่งก็เป็นตามแบบอย่างพิธีครอบโนรา โดยเฉพาะตราสืบสองนักกษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ของหัวเมืองปักษ์ใต้ ที่ขึ้นกับเมืองนครศรีธรรมราชโบราณเหล่านี้คือหลักฐานของ การปรับประสาน

จากเรื่อง “Le Lakhon Nora ou Lakhonchatri Classique Siamois” ของ Rene Nicolas ซึ่งพิมพ์ในวารสารสยามสมาคม เล่มที่ ๑๘ ปี พ.ศ. ๒๔๖๑ (หลังตำราละครอิเหนา ซึ่งพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๔๖๔) กล่าวถึงเครื่องแต่งกายของละครชาตรีเมืองนครศรีธรรมราชว่า มีอินทรรณูและซับทรวง (ทับทรวง) เป็นต้น อันแสดงว่าคล้ายกันกับเครื่องโขนละครของนครหลวง และที่กล่าวถึงเพลงหน้าพาทย์ของละครชาตรีว่ามี ๕ เพลง คือ ละครรำซัด เพลงเร็ว เสมอ ชิด โอด ลงสรง โลม เชิดฉิ่ง และเพลงฉิ่ง เหล่านี้ย่อมแสดงอิทธิพลจากโขน และละครจากภาคกลางที่ซึมแทรกเข้าไปในละครชาตรี เพราะครุละครชาตรีในกรุงเทพฯ เป็นต้นเหตุ

ในการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ “พระภะรดเบิกโรง” ขึ้นสำหรับละครดึกดำบรรพ์เทพลิกก่อนโรงจับเรื่องในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ทรงให้พระภะรดมุนี ละครพื่อนรำถวายเป็นเทพลิกเป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ ได้ทรงไว้ในบทเจรจาของพระภะรดว่า “เราจะรำให้เจ้าจงจำไว้ให้มันรำได้ รำตามกันก็ยิ่งดี เพราะท่าเหล่านี้เป็นท่าละครโบราณ (ลูกขึ้นรำบทตามแบบไหว้ครุมนโนราห์) แล้วรำเพลงชมตลาดตามบทดังนี้

“เทพประนมปฐุมพรหม
 สอดสร้อยมาลาเรียงหมอน
 เพียงไหล่ผาลาข้านางนอน

ภมรเกล้าแขกเต้าเข้ารัง
 กระต่ายชมจันทร์จันทร์ทรงกลด
 พระภะรดทั้งสารมารกลับหลัง
 ชูชายนานุรายเข้าสู่วัง
 มังกรหาแก้วมูจลินท์
 กิณนรร้อนรำเลียบท่า
 องค์พระรามาก่งศิลป์
 มัจฉาลอยล่องฟองวาริน
 หลงไหลได้สิ้นงานโสกา
 สิงโตเล่นหางหวางโยนตัว
 รำยัวเอาแป้งผัดหน้า
 หงส์ท่องล่องลอยในคงคา
 เหราเล่นน้ำสำราญนั้ก
 กรีดกรายย้ายอย่างกว้างเดินดง
 พระนารายณ์ฤทธิรงค์ทรงขว้างจักร
 ช้างสารหวานหญ้านำรัก
 พระลักษมณ์แผลงศรจรรลี
 กิณนรฟ้อนฟุ้งยุงฟ้อนหาง
 ขัดจางนางนางรำสองศรี
 ลมพัดยอดดอทองตัวดี
 สีขอสามสายย้ายเพลงรำ
 รำกระบี่สี่ทำจินสาวไฉ่
 รำชะนีรำไม้เถื่อยถ้ำ
 เมฆลาล้อแก้วดำนำ
 แบบรำตามเขียงโบราณมา ”

บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้มีข้อพิจารณาอย่างน้อย ๒ ประเด็น ประเด็นแรกพระราช
 ประสงค์ในการทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ที่ทรงกำหนดเอาเป็นแบบการรำและท่ารำของมโนราห์
 (ชาตรี) มาเป็นท่ารำพระภะรดครุละครเพื่อรำทิวาลีเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะทรงมั่นพระราชหฤทัย
 ว่า มโนราห์ หรือชาตรีของภาคใต้เป็นแบบแผนของการละครในภาคกลาง และเป็นสิ่งที่นักการ
 ละครทั้งปวงควรรักษาแบบแผนนั้นไว้สืบไป ประเด็นที่ ๒ ท่ารำต่าง ๆ ในบทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้
 ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากคำบอกเล่าของบรรดาชาตรีโบราณภาคใต้เมื่อเสด็จประภาสหัวเมืองปัตตาน์ได้

(เช่นครั้ง ร.ศ. ๑๒๘) ประกอบกับที่ทรงพระปริชาญาณทางนาฏดุริยางค์ของพระองค์เองจึงทรงชำระเรียบเรียงขึ้นเพื่อเป็นแบบแผนที่สมบูรณ์ด้วยพระบารมี ท้ารำเหล่านี้จึงเกิดการถ่ายทอดกลับสู่ภาคใต้ จนคณะโนราชี่คือเป็นแบบฉบับสืบทอดต่อมาจากจนทุกวันนี้ ดังปรากฏอยู่ในตระกูลโนราของ ชุนอุปถัมภ์นรากร (โนราพุ่มเทวา) เป็นต้น ท้ารำบทปฐมของชุนอุปถัมภ์นรากร จึงใกล้เคียงกับบทพระราชนิพนธ์ที่ยกมาเป็นอย่างยิ่ง จะผิดเพี้ยนกันบ้างเฉพาะคำเชื่อมเสริม ระหว่างท่าบางคำหรือชื่อท่าบางท่า เช่น “ขัดจางหยาง” ไซ้และรู้ความหมายกันทั่วไป) เป็นต้น

คณะของมโนราห์

มโนราห์คณะหนึ่ง ๆ มีจำนวนประมาณ ๑๔-๒๐ คน โนราสมัยก่อนมีตัวรำเพียง ๓ ตัว คือ ตัวนายโรงหรือโนราใหญ่ หรือตัวยืนเครื่อง ๑ ตัวนางหรือนางรำ ๑ และตัวตลกหรือ “พราน” อีก ๑ ตัว (ถ้าเล่นเป็นเรื่องก็มักตัดตอนของเรื่องที่มีตัวสำคัญไม่เกิน ๓ ตัวมาเล่นเฉพาะตอนนั้น ๆ โดยใช้ตัวพรานเป็นตัวพระ ตัวนายโรงเป็นตัวนางหรือสลับกัน ถ้ามีตัวตลกด้วยตัวนายโรงเป็นตัวพระตัวนางรำเป็นตัวนาง ตัวตลกก็แสดงบทตลก เป็นต้น) สมัยต่อมาเพิ่มตัวนาง (นางรำ) เป็น ๓ - ๕ คน (นางรำนั้นจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้ แต่เดิมมักเป็นชาย ปัจจุบันมักเป็นผู้หญิงมากกว่า) นอกจากนี้ คณะของโนราจะมีนักดนตรี หรือ “ลูกคู่” ประมาณ ๕-๗ คน มีตัวตลกประจำโรง เรียกว่า “พราน” มีตัวตลกหญิงเรียกว่า “ทาสี” (มักใช้ผู้ชายแสดง และมักทำหน้าที่อื่นด้วย เพราะบททาสีมีน้อย) ทั้งพรานและทาสีจะสวมหน้ากาก นอกจากนี้จะมีหมอประจำโรง (หมอทางไสยศาสตร์) บางคณะอาจมีนางรำรุ่นจิ๋วเรียกว่า “หัวจุกโนรา” และอาจมีผู้สูงอายุที่หลงชอบและติดตามไปกับคณะโนราเป็นประจำ เรียกว่า “ตาเสือโนรา” มักทำหน้าที่ช่วยควบคุมดูแลนางรำและข้าวของ หรือบางคนเกิดหลงชอบ “หัวจุกโนรา” จึงติดตามไป ขอมอาสาปรนนิบัติทุกอย่าง เรียกอาการเช่นนี้ว่า “บ้าหัวจุกโนรา”

อนึ่ง ในการขนย้ายเครื่องโนราไปแสดงไกล ๆ จะมีหีบสำหรับเทริดของโนราและเครื่องใช้บางอย่างที่ถือว่าเป็นของคลัง เช่น หน้าพราน (หัวพราน) เรียกหีบนั้นว่า “ซุม” มักมีผู้ทำหน้าที่แบกหามซุมเป็นประจำโดยเฉพาะ เรียกว่า “คนคอนซุมโนรา”

ชื่อคณะโนรา มักเรียกตามชื่อของนายโรง เช่น โนราวัน (คณะของโนราที่มีนายวันเป็นนายโรง) บางครั้งเอาชื่อบ้านที่อยู่มาประกอบ เช่น โนราเดิมเมืองตรัง โนราเปล่งท่าแค เป็นต้น ถ้านายโรงเป็นพี่น้องกัน ๒ คน มักนำชื่อทั้ง ๒ มาตั้งเป็นชื่อคณะ เช่น โนราพิณพัน (พี่ชื่อพิณ น้องชื่อพัน) โนราหนูวันหนูวาด โนราประดับสังวาลย์ เป็นต้น และบางคณะก็ได้รับคำเติมสร้อย เพราะมีลักษณะเด่นพิเศษ เช่น โนราพุ่มเทวา (ชื่อพุ่ม ร่ายรำอ่อนงามราวกับเทวคาเหาะลอยมา) เป็นต้น

โรงแสดง

โรงโนราเดิมที่ปลูกแบบไม้ยกพื้น ต่อมาเปลี่ยนเป็นยกพื้นสูง โรงแสดงในงานบ้นเทิงทั่วไป แตกต่างกับโรงแสดงที่เป็นพิธีกรรมเล็กน้อย

โอกาสที่แสดง

การจัดให้มีมโนราห์แสดงความบันเทิงนั้น มักมีในงานวัด เพื่อหารายได้บำรุงศาสนางานประเพณีสำคัญตามนักชดถุกษ์งานพิธีเฉลิมฉลองต่าง ๆ ที่ชาวบ้าน วัดรัฐ หรือหน่วยงานราชการจัดขึ้นในโอกาสพิเศษ น้อยครั้งที่แสดงในงานของเอกชนเว้นแต่เอกชนนั้นจะเป็นผู้มีฐานะดี หรือมีบารมีและบริวารมาก หรือเป็นการจัดแสดงเพื่อเก็บเงิน และแสดงในพิธี “ลงครู” ของครอบครัวที่มีเทือกเถาเหล่ากอเป็นโนราโดยตรง เพราะเชื่อว่าถ้ารับ โนรามารำถวายวิญญานของบรรพบุรุษที่เป็นโนราจะทำให้ครอบครัวเจริญก้าวหน้า ในทางตรงกันข้ามถ้าไม่กระทำจะให้โทษนามประการ

ในปัจจุบันมีบ้างที่นักจัดรายการบันเทิงจัดแสดงโนรา เพื่อหาทำไรจากการเก็บค่าผ่านประตู แต่มักมีมหรสพอย่างอื่น ๆ ด้วย

ทำรำ

ทำรำของมโนราห์ที่เป็นท่าแบบหรือท่าหลัก สืบได้ไม่ลงรอยกัน เพราะต่างครูต่างตำรากัน และเนื่องจากสมัยก่อนมีผู้ประดิษฐ์ท่าเพิ่มเติมอยู่เรื่อย ๆ ทำรำของโนราที่ต่างสายตระกูล และต่างสมัยจึงแปลกแตกต่างกัน แม้บางทีที่มีชื่ออย่างเดียวกัน บางครูบางตำราก็กำหนดท่ารำต่างกันไป

ท่ารำที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงรวบรวมไว้จากคำชี้แจงของนายจงภักดิ์ (ขวา) ผู้เคยเล่นละครชาตรีอยู่ที่เมืองตรัง ในบทพระราชนิพนธ์ตำนานละครโอเหินว่ามี ๑๒ ท่า ดังนี้

๑. ท่าแม่ลาย หรือท่าแม่ลายนก
๒. ท่าราหูจับจันทร์ หรือท่าเขาควาง
๓. ท่ากนิษฐ หรือท่ากนิษฐรำ (ท่าชี้หนอน)
๔. ท่าจับระบำ
๕. ท่าลงฉาก
๖. ท่าฉากน้อย
๗. ท่าผาลา (ผาหลา)
๘. ท่าบัวตูม
๙. ท่าบัวบาน
๑๐. ท่าบัวคลี่
๑๑. ท่าบัวแย้ม
๑๒. ท่าเมงมุมซักโย

ท่าเหล่านี้สืบได้ว่าเป็นท่าที่เรียกต่างกันไปก็มีแตกต่างกันออกไปก็มี ออกไปก็มี เช่น ท่าแม่ลอย บางตำราเรียกท่าเทพนม (คือแม่ของลายไทย) แยกต่อเป็นท่าเครือวัลย์บ้าง เป็นท่าพรหมสี่หน้าบ้าง หรือท่าลงฉาก บางครูแยกย่อยเป็นท่าสอดสร้อยเป็นต้น

ท่ารำหลักของโนราห์ยังปรากฏในบทครูสอน บทสอนรำ และบทท่าปฐม ซึ่งบทเหล่านี้จะประกอบด้วยท่าต่าง ๆ แตกต่างกันไป และเมื่อต่างครูต่างประดิษฐ์ท่ารำของชื่อท่านั้น ๆ ก็จะผิดแปลกกัน เช่น ท่าแมงมุมชักชักโย บางครูยื่นรำ ใช้มือเลียนท่าแมงมุมชักชักโย บางครูรำแบบตัวอ่อน แอ่นหลังแล้วมีวนตัวตลอดได้ขา เป็นต้น

องค์ประกอบหลักของการแสดง

องค์ประกอบหลักของการแสดงมโนราห์ ซึ่งเป็นการแสดงเพื่อความบันเทิงโดยตรง มีดังนี้

๑. การรำ โนราแต่ละตัวต้องรำอดความชำนาญและความสามารถเฉพาะตน โดยการรำผสมท่าต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างต่อเนื่องกลมกลืน แต่ละท่ามีความถูกต้องตามแบบฉบับ มีความคล่องแคล่วชำนาญที่จะเปลี่ยนลีลาให้เข้ากับจังหวะดนตรี และต้องรำให้สวยงามอ่อนช้อยหรือกระฉับกระเฉงเหมาะสมแก่กรณี บางคนอาจอดความสามารถในเชิงรำเฉพาะด้าน เช่น การเล่นแขน การทำให้ตัวอ่อน การรำท่าพลิกแพลง เป็นต้น

๒. การร้อง โนราแต่ละตัวจะต้องอดลีลาการร้องขับบทกลอนในลักษณะต่างๆ เช่น เสียงไพเราะดังชัดเจน จังหวะการร้องขับถูกต้องเร้าใจ มีปฏิภาณในการคิดกลอนรวดเร็ว ใฝ่เนื้อหาดี สัมผัสดี มีความสามารถในการร้องโต้ตอบ แก่คำอย่างฉับพลันและคมคาย เป็นต้น

๓. การทำบท เป็นการอดความสามารถในการตีความหมายของบทร้องเป็นท่ารำให้คำร้องและท่ารำสัมพันธ์กันต้องตีทำให้พิสดารหลากหลายและครบถ้วน ตามคำร้องทุกถ้อยคำต้องขับบทร้องและตีท่ารำให้ประสมกลมกลืนกับจังหวะและลีลาของคนตรีอย่างเหมาะสมยิ่ง การทำบทจึงเป็นศิลปะสุดยอดของโนรา

๔. การรำเฉพาะอย่าง นอกจากโนราแต่ละคนจะต้องมีความสามารถในการรำ การร้อง และการทำบทดังกล่าวแล้วยังต้องฝึกการรำเฉพาะอย่าง ให้เกิดความชำนาญเป็นพิเศษด้วยซึ่งการรำเฉพาะอย่างนี้ อาจใช้แสดงเฉพาะโอกาส เช่น รำในพิธีไหว้ครู หรือพิธีแต่งพอกผูกผ้าใหญ่ บางอย่างใช้รำเฉพาะเมื่อมีการประชันโรง บางอย่างใช้ในโอกาสรำลงครูหรือโรงครู หรือรำเก็บน เป็นต้น การรำเฉพาะอย่าง มีดังนี้

๔.๑ รำบทครูสอน

๔.๒ รำบทปฐม

๔.๓ รำเพลงทับเพลงโทน

๔.๔ รำเพลงปี่

๔.๕ รำเพลงโค

๔.๖ รำขอเทริด

๔.๗ รำเขียนพรายและเหยียบลูกนาว (เหยียบมะนาว)

๔.๘ รำแทงเข้

๔.๙ รำคล้องหงส์

๔.๑๐ รำบทสิบสองหรือรำสิบสองบท

๕. การเล่นเป็นเรื่อง โดยปกติโนราไม่เน้นการเล่นเป็นเรื่อง แต่ถ้ามีเวลาแสดงมากพอหลังจากการรอดการรำการร้องและการละเล่นแล้ว อาจแถมการเล่นเป็นเรื่องให้ดู เพื่อความสนุกสนาน โดยเลือกเรื่องที่รู้จักกันแล้วบางตอนมาแสดงเลือกเอาแต่ตอนที่ต้องใช้ตัวแสดงน้อย ๆ (๒ - ๓ คน) ไม่เน้นที่การแต่งตัวตามเรื่อง มักแต่งตามที่แต่งรำอยู่แล้ว แล้วสมมติเอาว่าใครเป็นใคร แต่จะเน้นการตลกและการขับบทกลอนแบบโนราให้ได้เนื้อหาตามท้องเรื่อง

พิธีกรรม

โนราโรงครู โนราโรงครูมี ๒ ชนิด คือ

๑. โรงครูใหญ่ หมายถึงการรำโนราโรงครูอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งจะต้องกระทำต่อเนื่องกัน ๓ วัน ๓ คืนจึงจะจบพิธี โดยจะเริ่มในวันพุธ ไปสิ้นสุดในวันศุกร์ และจะต้องกระทำเป็นประจำทุกปี หรือทุกสามปี ทุกห้าปี ซึ่งต้องใช้เวลาเตรียมการกันนานและใช้ทุนทรัพย์สูง จึงเป็นการยากที่จะทำได้

๒. โรงครูเล็ก หมายถึงการรำโรงครูอย่างย่อ คือใช้เวลาเพียง ๑ วันกับ ๑ คืน โดยปกติจะเริ่มในตอนเย็นวันพุธแล้วไปสิ้นสุดในวันพฤหัสบดี ซึ่งการรำโรงครูไม่ว่าจะเป็นโรงครูใหญ่หรือโรงครูเล็กก็มีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับสภาวะการณ์และความพร้อม การรำโรงครูเล็ก เรียกอีกอย่าง คือ " การค้าครู "

โนราโรงครูท่าแค การจัดพิธีกรรมโนราโรงครูวัดท่าแค เริ่มตั้งแต่การไหว้พระภูมิโรงพิธีพระแล้ว เข้าโรงในวันแรกซึ่งเป็นวันพุธตอนเย็น จากนั้นจึงทำพิธีเบิกโรง ลงโรง กาศครู เชิญครู กราบครู โนราใหญ่รำถวายครู ขับบทตั้งเมือง การรำทั่วไป วันที่สองซึ่งเป็นวันพฤหัสบดี ถือเป็นพิธีใหญ่ เริ่มตั้งแต่ ลงโรง กาศโรง เชิญครู เอาผ้าห่มต้นโพธิ์ที่เชื่อกันว่าเป็นที่เผาศพและฝังกระดูกของขุนศรีศรัทธา เช่น ไหว้ครูหมอตายาโย โนราทั่วไป รำถวายครู การรำสอดเครื่องสอดกำไล ทำพิธีตัดจุก ทำพิธีครอบเทริด หรือผูกผ้าใหญ่ พิธีแก้บนด้วยการรำถวายครูและออกพราน พิธีผูกผ้าปล่อย การรำทั่วไปในเวลากลางคืน ส่วนวันที่สาม เริ่มตั้งแต่ลงโรง กาศครู เชิญครู การรำทั่วไป รำบทสิบสองเพลง สิบสองบท เหยียบเสน ตัดผมผิข่อ รำบทคล้องหงส์ รำบทแทงเข้ เป็นอันเสร็จพิธี

เครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายของมโนราห์ ประกอบด้วยสิ่งสำคัญต่อไปนี้

๑. เทริด เป็นเครื่องประดับ ศิระษะ ของตัวนายโรงหรือโนราใหญ่หรือตัวยืนเครื่อง (โบราณไม่นิยมให้นางรำใช้) ทำเป็นรูปมงกุฎอย่างเตี้ย มีกรอบหน้า มีด้ายมงคลประกอบ

๒. เครื่องรูปปิด เครื่องรูปปิดจะร้อยด้วยลูกบิดสีเป็นลายมีดอกดวง ใช้สำหรับสวม ลำตัวท่อนบนแทนเสื้อ ประกอบด้วยชิ้นสำคัญ ๕ ชิ้น คือ

๒.๑ บ่า สำหรับสวมทับบนบ่าซ้าย - ขวา รวม ๒ ชิ้น

๒.๒ ปิ้งคอ สำหรับสวมห้อยคอหน้า - หลังคล้ายกรองคอหน้า-หลัง รวม ๒ ชิ้น

๒.๓ พานอก ร้อยลูกบิดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ใช้พันรอบตัวตรงระดับอก บางถิ่นเรียกว่า "พานโครง" บางถิ่นเรียกว่า "รอบอก"

เครื่องลูกบิดดังกล่าวนี้ใช้เหมือนกันทั้งตัวยืนเครื่องและตัวนาง (รำ) แต่มีช่วงหนึ่งที คณะชาตรีในมณฑล นครศรีธรรมราช ใช้อินทรธนู ชับทรวง (ทับทรวง) ปีกหนั่ง แทนเครื่องลูกบิด สำหรับตัวยืนเครื่อง

๓. ปีกนกแอ่น หรือ ปีกหนั่ง มักทำด้วยแผ่นเงินเป็นรูปคล้าย นกนางแอ่นกำลังกางปีก ใช้สำหรับโนราใหญ่หรือตัวยืนเครื่อง สวมติดกับสังวาลอยู่ที่ระดับเหนือสะเอวด้านซ้ายและขวา คล้าย ตาบทิศของละคร

๔. ชับทรวง หรือ ทับทรวง หรือ ตาบ สำหรับสวมห้อยไว้ตรงทรวงอก นิยมทำด้วย แผ่นเงิน เป็นรูปคล้าย ขนมหอยกปูน สลักเป็นลวดลาย และอาจฝัง เพชรพลอย เป็นดอกดวงหรืออาจ ร้อยด้วยลูกบิด นิยมใช้เฉพาะตัวโนราใหญ่หรือตัวยืนเครื่อง ตัวนางไม่ใช้ทับทรวง

๕. ปีก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หาง หรือ หางหงส์ นิยมทำด้วยเขาควางหรือโลหะ เป็นรูปคล้ายปีกนก 1 คู่ ซ้าย-ขวาประกบกัน ปลายปีกเจิดงอนขึ้นและผูกรวมกันไว้มีพู่ทำด้วยด้ายสี ติดไว้เหนือปลายปีก ใช้ลูกบิดร้อยห้อยเป็นดอกดวงรายตลอดทั้งข้างซ้ายและขวาให้ดูคล้ายขน ของนก ใช้สำหรับสวมคาดทับผ้านุ่งตรงระดับสะเอว ปล่อยปลายปีกยื่นไปด้านหลังคล้ายหางกิ้งกือ

๖. ผ้านุ่ง เป็นผ้ายาวสี่เหลี่ยมผืนผ้า นุ่งทับชายแล้วรั้งไปเหน็บไว้ข้างหลัง ปล่อยปลาย ชายให้ห้อยลงเช่นเดียวกับหางกระเบน เรียกปลายชายที่พับแล้วห้อยลงนี้ว่า "หางหงส์" (แต่ชาวบ้าน ส่วนมากเรียกว่า หางหงส์) การนุ่งผ้าของโนราจะรั้งสูงและรัดรูปแน่นกว่านุ่งโจมกระเบน

๗. หน้าเพลา เหน็บเพลา หนับเพลา กี่ว่า คือสนับเพลาสสำหรับสวมแล้วนุ่งผ้าทับ ปลายขาใช้ลูกบิดร้อยทับหรือร้อยทาบ ทำเป็นลวดลายดอกดวง เช่น ลายกรวยเชิง รักร้อย

๘. ผ้าห้อย คือ ผ้าสีต่างๆ ที่คาดห้อยคล้ายชายแครงแต่อาจมีมากกว่า โดยปกติจะใช้ผ้า ที่โปร่งผ้าบางสีสด แต่ละผืนจะเหน็บห้อยลงทั้งด้านซ้ายและด้านขวาของหน้าผ้า

๕. หน้าผ้า ลักษณะเดียวกับชายไหว ถ้าเป็นของโนราใหญ่หรือนายโรงมักทำด้วยผ้า แล้วร้อยลูกบิดทาบเป็นลวดลาย ที่ทำเป็นผ้า ๓ แถบคล้ายชายไหวล้อมด้วยชายแครงก็มี ถ้าเป็นของนางรำ อาจใช้ผ้าพื้นสีต่าง ๆ สำหรับคาดห้อยเช่นเดียวกับชายไหว

๑๐. กำไลต้นแขนและปลายแขน กำไลสวมต้นแขน เพื่อขบรัดกล้ามเนื้อให้ดูทะมัดทะแมงและเพิ่มให้สง่างามยิ่งขึ้น

๑๑. กำไล กำไลของโนรามักทำด้วยทองเหลือง ทำเป็นวงแหวน ใช้สวมมือและเท้าข้างละหลาย ๆ วง เช่น แขนแต่ละข้างอาจสวม ๕- ๑๐ วงซ้อนกัน เพื่อเวลาปรับเปลี่ยนท่าจะได้มีเสียงดังเป็นจังหวะเร้าใจยิ่งขึ้น

๑๒. เล็บ เป็นเครื่องสวมนิ้วมือให้โค้งงอคล้ายเล็บกินนร กินรี ทำด้วยทองเหลืองหรือเงิน อาจต่อปลายด้วยหวายที่มีลูกบิดร้อยสอดสีไว้พองาม นิยมสวมมือละ ๔ นิ้ว (ยกเว้นหัวแม่มือ)

๑๓. หน้าพราน เป็นหน้ากากสำหรับตัว "พราน" ซึ่งเป็นตัวตลก ใช้ไม้แกะเป็นรูปใบหน้าไม่มีส่วนที่เป็นคาง ทำมุมขึ้นยาว ปลายมุมงุ้มเล็กน้อย เจาะรูตรงส่วนที่เป็นตาดำ ให้ผู้สวมมองเห็นได้ถนัด ทาสีแดงทั้งหมด เว้นแต่ส่วนที่เป็นฟันทำด้วยโลหะสีขาว หรือทาสีขาว หรืออาจเลี่ยมฟัน (มีเฉพาะฟันบน) ส่วนบนต่อจากหน้าผากใช้ขนเป็ดหรือขนสีขาวติดทาบไว้ต่างผมหงอก

๑๔ หน้าทาสี เป็นหน้ากากของตัวตลกหญิง ทำเป็นหน้าผู้หญิง มักทาสีขาวหรือสีเนื้อ

เครื่องดนตรี

๑. ทับ (โตนหรือทับโนรา) เป็นคู่ เสียงต่างกันเล็กน้อย ใช้คนตีเพียงคนเดียว เป็นเครื่องตีที่สำคัญที่สุด เพราะทำหน้าที่ คุมจังหวะและเป็นตัวนำในการเปลี่ยนจังหวะทำนอง (แต่จะต้องเปลี่ยนตามผู้รำ ไม่ใช่ผู้รำ เปลี่ยน จังหวะลีลาตามดนตรี ผู้ทำหน้าที่ตีทับจึงต้องนั่งเฝ้า มองเห็นผู้รำตลอดเวลา และต้องรู้เชิง ของผู้รำ)

๒. กลอง เป็นกลองทัดขนาดเล็ก (โตกว่ากลองของหนังตะลุงเล็กน้อย) ๑ ใบ ทำหน้าที่เสริมเน้นจังหวะและล่อเสียงทับ

๓. ปี่ เป็นเครื่องเป่าเพียงชิ้นเดียวของวง นิยมใช้ปี่ใน หรือ บางคณะอาจใช้ปี่นอก ใช้เพียง ๑ เล่า ปี่มีวิธีเป่าที่คล้ายคลึงกับขลุ่ย ปี่มี ๗ รู แต่สามารถกำเนิดเสียงได้ ถึง ๒๑ เสียงซึ่งคล้ายคลึงกับเสียงพุดมากที่สุด

๔. โหม่ง คือ ฆ้องคู่ เสียงต่างกันที่เสียงแหลม เรียกว่า "เสียงโหม่ง" ที่เสียงทุ้ม เรียกว่า "เสียงหม่ง" หรือ บางครั้งอาจจะเรียกว่าลูกเอกและลูกทุ้มซึ่งมีเสียงแตกต่างกันเป็น คู่แปด แต่ดั้งเดิมแล้วจะใช้คู่ห้า

๕. ฝรั่ง หล่อด้วยโลหะหนารูปฝ่าขีมีรูตรงกลางสำหรับร้อยเชือก สำหรับหนึ่งมี ๒ อัน เรียกว่า ๑ คู่เป็นเครื่องตีเสริมแต่งและเน้นจังหวะ ซึ่งการตีจะแตกต่างกับการตีฉิ่ง ในการกำกับจังหวะของคนตรีไทย

๖. แตรระ หรือ แกระ คือ กรับ มี ทั้งกรับอันเดียวที่ใช้ตีกระทบกับรางโหม่ง หรือกรับคู่ และมีที่ร้อยเป็นพวงอย่างกรับพวง หรือใช้เรียวไม้หรือลวด เหล็กหลาย ๆ อันมัดเข้าด้วยกันตีให้ปลายนกระทบกัน

๕. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๖.๑ ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

Julian Steward เป็นนักมานุษยวิทยาคนสำคัญของทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม มนุษย์มีความสนใจเกี่ยวกับนิเวศวิทยาหรือสภาพแวดล้อมมานานแล้ว ผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดมาได้โดยอาศัยความเคยชินกับสภาพแวดล้อมในการหาอาหารด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะการหาของป่าและล่าสัตว์ นอกจากนี้ ยังใช้ความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมเพื่อหาที่อยู่อาศัย ซึ่งมักเป็นสิ่งที่มีความชื้น และแหล่งธรรมชาติอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก และหาอาหารตามธรรมชาติ นอกจากนั้น มนุษย์ยังหาวิธีป้องกันภัยจากธรรมชาติอีกด้วยนี่คือตัวอย่างที่ยืนยันได้ว่ามนุษย์ได้พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเพื่อการปรับและดำเนินชีวิต โดยที่มนุษย์ได้สะสมประสบการณ์และถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่มีต่อการดำเนินชีวิตเช่นนี้สืบต่อกันเรื่อยมา จนกลายเป็นความเชื่อที่ว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีบทบาทสำคัญต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ ผู้ที่เลื่อมใสในแนวความคิดนี้ก็เชื่อว่า สภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดบุคลิกภาพ ศีลธรรมจรรยา การเมืองการปกครอง รัฐบาล ศาสนา จึงทำให้วัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นที่มีลักษณะที่แตกต่างกันไป ต่อมาในแนวความคิดว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งเท่านั้นที่ทำให้วัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่าง สิ่งที่กำหนดความแตกต่างนั้นคือ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และยังมีแนวคิดอีกกลุ่มหนึ่งที่คิดว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ต่างเป็นตัวกำหนดซึ่งกันและกัน ซึ่งแนวคิดพื้นฐานทั้งสามแนวคิดนี้กลายเป็นแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมเป็นการดำรงชีวิตของมนุษย์ มีความสำคัญและปรากฏเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศตวรรษที่ ๑๙ ปัญหาสภาพแวดล้อมของมนุษย์กลายเป็นปัญหาใหญ่ที่หลายประเทศให้ความสนใจ โดยได้มีการประชุมร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องสิ่งแวดล้อม และการพัฒนา ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือนิเวศวิทยาไม่เพียงแต่จะมีความสำคัญต่อมนุษย์ในอดีตและในปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังคงมีความสำคัญต่อมนุษยชาติในอนาคตอีกด้วย

คำว่า “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม” เป็นคำศัพท์ที่ได้มาจากการผสมกันระหว่างคำว่านิเวศวิทยากับวัฒนธรรม เป็นนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ซึ่งความหมายของคำศัพท์ได้อธิบายมาแล้ว แต่เมื่อเอา ๒ คำศัพท์มารวมกันเข้ากันแล้วจึงได้ความหมายที่แท้จริงของคำนิเวศวิทยาวัฒนธรรม คำว่า “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม” เป็นศัพท์ที่กำเนิดขึ้นเมื่อไม่นานโดยนักมานุษยวิทยาได้อาศัยความคิดทางนิเวศวิทยาไปใช้อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ นิเวศวิทยาเป็นศาสตร์ที่แพร่หลายในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แต่ส่วนใหญ่จะเน้นเฉพาะการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพืชและสัตว์มากกว่าที่จะพูดถึงมนุษย์ จนถึงช่วงปี พ.ศ. ๒๔๙๓ นักมานุษยวิทยาได้ยืมเอาแนวความคิดนิเวศวิทยามาใช้อธิบายทางมานุษยวิทยา ซึ่งเรียกว่า “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม”

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) เป็นแนวความคิดทางมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม Julian Steward นักมานุษยวิทยาอเมริกาได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัต หรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผล มาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคม และวัฒนธรรม

Steward มอง “วัฒนธรรม” ว่าเป็นเครื่องมือช่วยให้นักมานุษยวิทยาปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ประเด็นสำคัญสำหรับการศึกษามานุษยวิทยาจึงมีอยู่ว่า วัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และมนุษย์มีวิธีการอย่างไรในการใช้เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม แต่ Steward เสนอว่า เราไม่ควรแยกแยะสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญอีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรม

Steward ปฏิเสธแนวความคิดแบบวิวัฒนาการเส้นตรงของนักทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่า ซึ่งเสนอว่าวัฒนธรรมของทุกเผ่าพันธุ์จะมีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกันหมด Steward แย้งว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสาย (Multilinear Evolution) และแต่ละแนวย่อมมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีและโครงสร้างสังคมเป็นหลัก อาจกล่าวได้ว่าแนวความคิดแบบวิวัฒนาการหลายสายนี้ เป็นแนวความคิดใหม่ ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่าแนวความคิดนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมว่ามีความแนบแน่นใกล้ชิด และส่งผลกระทบต่อซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาการด้านเทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จำต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และทำให้สภาพแวดล้อม

มีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรม แต่เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงหรือคัดแปลงสภาพแวดล้อมให้มากขึ้นอิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็ลดลง หากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประสพการณ์ และความเคยชิน ในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวความคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของ Steward นั้น เป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ถึง

๑) ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญ ต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

๒) ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และ

๓) ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม (Steward, ๑๙๕๕ อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๓๗ : ๓๕)

ในผลงานสำคัญของ Steward ที่ว่าด้วยวิธีการของนิเวศวิทยาวัฒนธรรมนั้น Steward ซึ่งให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมนั้นมีความเกี่ยวพันต่อกันและกันอย่างยิ่ง ในความเข้าใจของ (Steward, ๑๙๕๕ อ้างถึงใน ชนัญ วงศ์วิภาค, ม.ป.ป.) หลักของวัฒนธรรม ประกอบด้วยเรื่องราว ที่ว่าด้วยเศรษฐกิจ เหตุนี้ในข้อเขียนของ Steward ที่ว่าด้วย “วิธีการของนิเวศวิทยาวัฒนธรรม” นั้น จึงรวมถึงการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ดังนี้

๑) ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม และทัศนคติที่มนุษย์ใช้ เพื่อหาประโยชน์จากสภาพแวดล้อม

๒) ความสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนพฤติกรรมและเทคนิคที่มนุษย์ใช้หาประโยชน์จากสภาพแวดล้อม

๓) ผลกระทบที่แบบแผนของพฤติกรรมหนึ่งส่งไปถึงส่วนอื่น ๆ ของวัฒนธรรม

๖.๒ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และเทคนิค AIC

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สุภางค์ จันทวานิช (๒๕๔๖ : ๖๗) ได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) ว่าเป็นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการติดตามผล จนถึงขั้นประเมินผลปฏิบัติการ ปฏิบัติการ (action) หมายถึง กิจกรรมที่โครงการวิจัยต้องการจะดำเนินการ ส่วนใหญ่แล้วปฏิบัติการมักเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่ง การมีส่วนร่วม (participation) หมายถึง การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่ร่วมกิจกรรมวิจัยในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจ และการดำเนินการจน

สิ้นสุดการวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การนำแนวคิด ๒ ประการนี้มาผสมผสานกัน
การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research)

โดยปกติแล้วการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) หมายถึง กระบวนการที่ผู้วิจัย
ได้เลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าดี เหมาะสมตามความรู้ความเข้าใจของผู้วิจัยมาดำเนินการ
ปฏิบัติเพื่อทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ ประเมินดูความเหมาะสมในความเป็นจริง ควบคุมแนวทาง
ปฏิบัติการ แล้วนำผลมาปรับปรุงปฏิบัติการเพื่อนำไปทดลองใหม่จนกว่าจะได้ผลเป็นที่น่าพอใจ
นำไปใช้

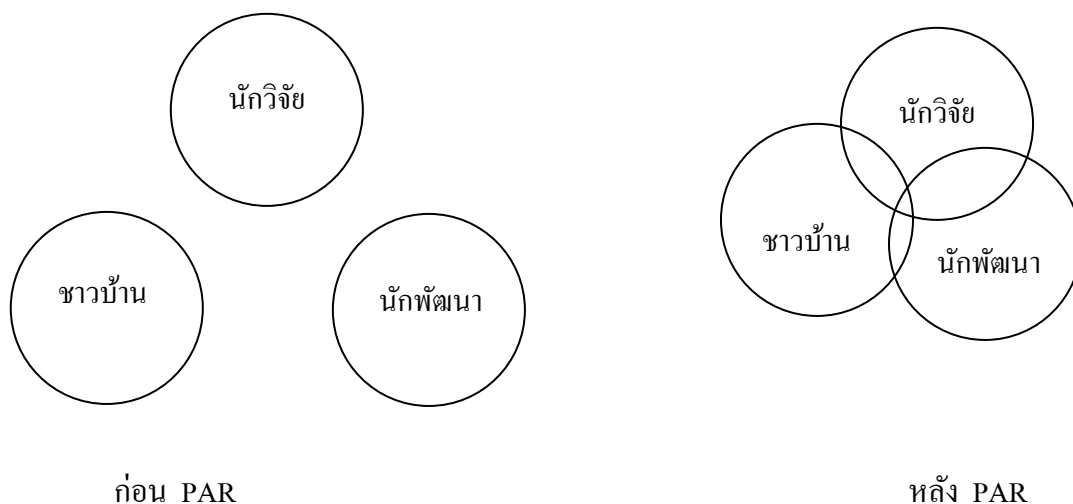
และเผยแพร่ได้ การวิจัยชนิดนี้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงการดำเนินงาน เมื่อผู้วิจัยได้ข้อมูลใหม่เพิ่มขึ้น
ทำให้รูปแบบการวิจัยยืดหยุ่นได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการอาจเป็นแบบมีส่วนร่วมหรือไม่ก็ได้ (สุภางค์
จันทวานิช, ๒๕๔๖ : ๖๘)

ในการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory research) ข้อมูลที่ได้จากการวิจัยทุกขั้นตอน
เป็นสิ่งที่ชุมชน หรือชาวบ้านร่วมรับรู้ และใช้ประโยชน์ด้วย ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของ
ชุมชน และกลุ่มทางแก้ไขปัญหา ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจและยืนยันเจตนาธรรมณ์ที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านั้น
กระบวนการวิจัยดำเนินไปในลักษณะการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย เพื่อให้ได้
ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสังเคราะห์ข้อสรุปมีลักษณะเชิงภาษาวิधि (dialectic)
ชาวบ้านจะค่อย ๆ พัฒนาศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตนเอง
ด้วยวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมนี้ ข้อมูลที่ได้มาจะมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่านของชาวบ้าน
ตลอดจนนิสัยใจคอ ความต้องการและแบบแผนการดำเนินชีวิตของเขา อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเหล่านี้
อาจไม่ได้นำไปสู่ปฏิบัติการโดยตรงก็ได้ (สุภางค์ จันทวานิช ๒๕๔๖ : ๖๘)

(สุภางค์ จันทวานิช ๒๕๔๖ : ๖๘-๗๐) เห็นว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
เป็นแนวทางวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็น
ของชาวบ้านอันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทศนคติ
ของผู้วิจัย

ดังนั้น ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ ผู้วิจัยควรถือว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่
รู้ดีเท่ากับ ๆ กับนักวิจัย หรือนักพัฒนาในการกำหนดปัญหา และเลือกปฏิบัติการใด ๆ ก็ตามที่จะนำ
ไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ปัญหาของการวิจัยจึงเริ่มจากชาวบ้านด้วย ไม่ใช่จากสมมติฐานของผู้วิจัย
หรือนักพัฒนาแต่ฝ่ายเดียว จะเห็นได้ว่าทั้ง ๓ ฝ่าย คือ ชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาต่างก็มีบทบาท
เท่าเทียมกันในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ การวิจัยนี้จะเป็นการผสมผสาน
ระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และ
ความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ ๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน นักพัฒนา และนักวิจัยก่อนและหลัง PAR

ที่มา : (สุภางค์ จันทวานิช(๒๕๔๖ : ๗๐)

จากภาพดังกล่าว วงกลมแต่ละวงคือโลกทัศน์ หรือวิธีมองปัญหาของแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากที่ได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว คนทั้ง ๓ กลุ่ม จะมีโลกทัศน์ร่วมและความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานที่สำคัญยิ่งสำหรับความสำคัญในการพัฒนาความรู้ความเข้าใจจากการวิจัย ซึ่งจะเป็จุดเริ่มต้นของการปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพ องค์กรเอกชน และโครงการขนาดเล็กได้ใช้วิธีการเช่นนี้ได้ผลมาแล้ว

เทคนิค AIC

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research หรือ PAR) ที่เน้นให้ทุกฝ่ายมาคิดร่วมกันในการพัฒนาและดำเนินการร่วมใจกัน มีสิทธิในการเสนอความคิดเห็นการตัดสินใจวางแผนร่วมกัน ต้องอาศัยเทคนิค AIC มาร่วมในขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อค้นหาข้อมูลที่แท้จริง และเป็นแนวทางในการวิจัยต่อไป ฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม (กรอ.สังคม) (ไม่ระบุปีที่พิมพ์ : ๕ – ๑๐) ได้ระบุถึงวิธีการของ AIC ดังนี้

การที่จะส่งเสริมให้คนมีความรักกัน และมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำได้นั้น ได้มีความพยายามค้นคว้าวิธีการ โดยพัฒนาและวิจัยมากกว่า ๕๐ ปี จนกลายเป็นเครื่องมือที่เรียกว่า “AIC” ซึ่งได้ผ่านการวิจัยและทดลองใช้ และมีการพัฒนาอยู่อย่างสม่ำเสมอ AIC เป็นวิธีการและเทคนิคในการเอาคนที่ทำงานร่วมกันทั้งหมด ในระบบใดระบบหนึ่ง เข้ามาประชุมเชิงปฏิบัติการ (workshop)

ซึ่งได้ดำเนินการใน ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่ ๑ “A” (Appreciation) คือ การทำให้ทุกคนให้การยอมรับ และชื่นชม (appreciate) คนอื่น โดยไม่รู้สึกรังหรือแสดงการต่อต้าน หรือวิพากษ์วิจารณ์ ในกระบวนการขั้นนี้ทุกคนจะมีโอกาส แสดงออกอย่างทัดเทียมกัน ด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูด ว่าเขาเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากเห็นความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนได้มีโอกาสใช้ทั้งข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ตามที่เป็นจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออก โดยได้รับการยอมรับจากคนอื่น ๆ จะทำให้ทุกคนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข มีความอบอุ่น และเกิด “พลังร่วม” ขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน ในช่วงของการแสดงออกของแต่ละคนอยากเห็น ความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัย และสถานการณ์ ต่าง ๆ

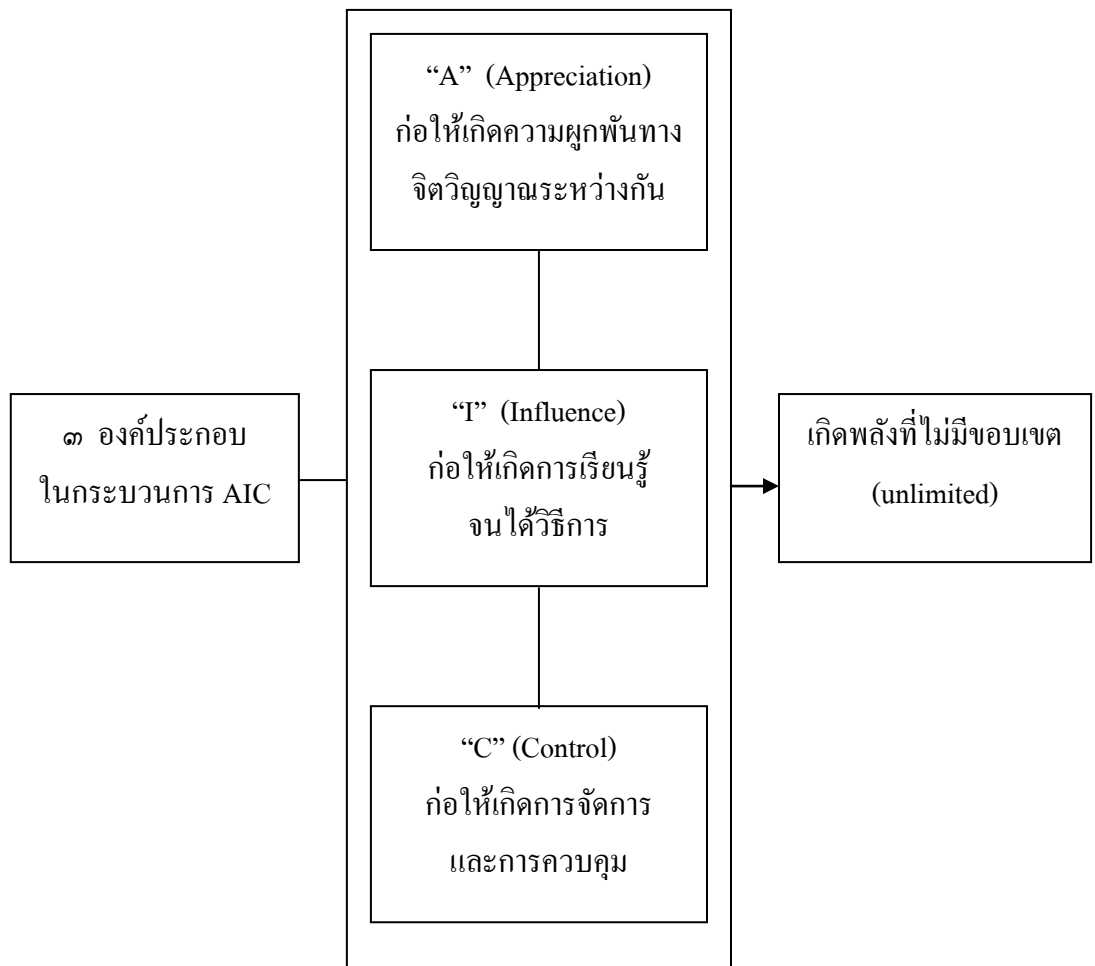
ในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้าง และการคิดสิ่งแปลก ใหม่ได้ดีกว่าการมองจากสภาพปัญหา หรืออุปสรรค ข้อขัดข้องในปัจจุบัน นั่นคือ การใช้ “จินตนาการ” (imagination) ดังกล่าวช่วยให้เกิดวิสัยทัศน์ (vision) ได้ง่ายขึ้น และเมื่อนำวิสัยทัศน์ของแต่ละคนมา รวมกันก็จะยังมี “พลัง” มากขึ้น กลายเป็นวิสัยทัศน์ร่วม (shared vision) หรืออุดมการณ์ร่วม (shared ideal) ซึ่งได้แก่ “สิ่งที่มุ่งมาดปรารถนาอย่างสูงสุดร่วมกัน”

ขั้นที่ ๒ “I” (Influence) คือ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกัน กำหนดวิธีการสำคัญ หรือยุทธศาสตร์ (strategy) ที่จะทำให้อบรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” (shared vision) หรือ “อุดมการณ์ร่วม (shared ideal) ของกลุ่ม (ที่มาประชุม) ได้อย่างดีที่สุด ในขั้นนี้ ทุกคนมีโอกาส ทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า วิธีการสำคัญที่จะทำให้อบรรลุ “วิสัยทัศน์ร่วม” หรือ “อุดมการณ์ร่วม” นั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง เมื่อทุกคนได้แสดงความคิดเห็นแล้ว จะนำวิธีการที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัด หมวดหมู่แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้ “วิธีการสำคัญ” ที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่าจะนำไปสู่ ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการ ในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญดังกล่าว สมาชิกกลุ่มจะมี “ปฏิสัมพันธ์” (influence หรือ interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียงโต้แย้งด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้วิธีการที่ กลุ่มเห็นว่าดีที่สุด อย่างไรก็ตามเนื่องจากการถกเถียงโต้แย้งในระดับ “วิธีการ” โดยที่ยังมีเป้าหมาย หรืออุดมการณ์ร่วมกัน ฉะนั้น กลุ่มจะยังคงมีแนวโน้มที่จะรักษาความรักสามัคคีไว้โดยไม่ยากนัก

ขั้นที่ ๓ “C” (Control) คือ การนำ “วิธีการสำคัญ” มาเป็นแผนปฏิบัติการ (action plan) อย่างละเอียดว่าทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีเป้าหมายอย่างไร ใครรับผิดชอบเป็นหลักการ ใครต้องให้ความร่วมมือจะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการ ดำเนินการดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามี ประมาณว่าเท่าไร และรายละเอียดอื่น ๆ ตามที่เห็นว่าควรระบุไว้ใน ขั้นนี้ สมาชิกกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมควรใจจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใดจะเป็นผู้ให้ความ ร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนดข้อผูกพัน (commitment) ให้

ตนเอง เพื่อควบคุม (control) ให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมาย หรือ
 อุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด นอกจากนี้ การเข้ารับผิดชอบเพื่อให้ความร่วมมือตามแผนปฏิบัติ
 การที่กลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกแต่ละคนยังอาจกำหนด “ข้อผูกพันเฉพาะตัว” (personal
 commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังงานในส่วนของตัวเองแต่ละคนให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์
 มากที่สุด จากรายละเอียดดังกล่าวเกี่ยวกับเทคนิค AIC ได้นำมาแสดงเป็นแผนผังแสดงกระบวนการ
 AIC ดังนี้

ภาพที่ ๒ แสดงกระบวนการและขั้นตอนของกระบวนการ AIC

ผลของกระบวนการ AIC

กระบวนการ AIC จะสร้างพลังสร้างสรรค์ขึ้นเมื่อฝ่ายต่าง ๆ เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกัน
 ด้วยความรักความเมตตา “A” (Appreciation) นั่นคือ ธรรมะอย่างสูง ได้แก่ ความรัก และความเมตตา
 คนอื่น ต้องรับฟัง อดทน และยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ซึ่งตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา

เพราะ “A” (Appreciation) ทำให้เกิดพลังความคิดเข้ามา อาจเรียกว่าเป็น “การพัฒนาทางจิตวิญญาณ” (spiritual development) เมื่อคนที่เข้มาเข้าร่วมกิจกรรมมีความรักความเมตตาต่อกันแล้ว ก็จะเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากการทำงานด้วยกันที่เรียกว่า การคิดและเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ โดยการปฏิบัติจริง (interactive leaning through action) จะทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ เพราะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง ซึ่งมีพลังมาก เพราะฉะนั้นการพัฒนาต้องการการเรียนรู้อย่างมากของทุกฝ่าย นั่นคือ ต้องมี “I” (Influence) ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดพลังงาน ต้องมี “C” (Control) การจัดการ ซึ่งได้แก่ การจัดการและแผนปฏิบัติที่กำหนดว่าใครจะทำอะไร อย่างไร เมื่อไร มีค่าใช้จ่ายเท่าไร จะได้จากไหน ถ้าไม่พอจะทำอย่างไร เป็นต้น

๗. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ.๒๐๐๐ – ค.ศ.๒๐๐๔ (พ.ศ.๒๕๔๓ – ๒๕๔๗) มิได้มุ่งเน้นเกี่ยวกับการศึกษา เนื้อหาของระบบนิเวศน์และธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่งานวิจัยส่วนมากจะได้เน้นชุมชน วัฒนธรรม ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ต่อระบบนิเวศและธรรมชาติ เนื้อหาสาระมีลักษณะของระบบนิเวศวัฒนธรรม หรือระบบนิเวศและความเกี่ยวข้องกับมนุษย์มากกว่าระบบนิเวศทางธรรมชาติ

สุทธิทธิ์ ชูชาติ และคณะ (๒๕๔๔) ได้วิจัยเรื่องรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ในเขตลุ่มแม่น้ำวางมีเป้าหมายเพื่อเสนอรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มแม่น้ำวาง บ้านโป่งสมิง โดยใช้แนวความคิดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ระบบนิเวศวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านโป่งใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านหลากหลายรูปแบบ ทั้งด้านความเชื่อพิธีกรรม เพื่อปกป้องอนุรักษ์ ดิน น้ำ ป่า และทรัพยากร ให้เกิดประโยชน์ แต่เกิดช่องว่างและขาดการยอมรับจากหลักวิชาการที่เกิดจากแนวคิดตะวันตก

ระบบนิเวศป่า ทรัพยากรภูมิปัญญาชาวบ้าน การดำรงชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นผลิตภัณฑ์หรือจุดขายของกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว และชุมชนก็พร้อมในการตอบสนองต่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เพราะชุมชนต้องการรายได้ และกิจกรรมในการสร้างรายได้ก็ไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตและการอนุรักษ์ทรัพยากร

อุปสรรคสำคัญ คือ ขาดงบประมาณในการส่งเสริมการตลาดและขาดกำลังคนในการเสนอผลิตภัณฑ์ให้แก่หน่วยธุรกิจนำเที่ยวอย่างต่อเนื่อง ภายใต้ข้อจำกัดของงบประมาณเวลา และภาระหน้าที่ชาวบ้านและนักวิจัยขาดจุดแข็งในการปฏิบัติงานด้านการตลาด

กนิษฐา อุ่ยถาวร และคณะ (๒๕๔๕) วิจัยเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบริเวณอุทยานแห่งชาติ ห้วยสแลงหลวง สาขาหนองแม่นา จังหวัดเพชรบูรณ์

วัตถุประสงค์ในการวิจัย เพื่อศึกษาศักยภาพและความพร้อมของชุมชนการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตอุทยานแห่งชาติห้วยสแลงหลวง และศึกษารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

- การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนมีส่วนร่วมนั้น ทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกรักหวงแหนและเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ลดปัญหาการเก็บของป่าไปขาย การตัดไม้ทำลายป่าได้

- ควรมีการฝึกอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพื่อให้สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับนักท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม

- การท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นมุ่งเน้นการสร้างงานและกระจายรายได้อย่างเป็นทางการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น อุทยานแห่งชาตินั้น ชาวบ้านควรจะมีการประสานงานเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการทำงานร่วมกันและภาครัฐควรสนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน

- ชุมชนหนองแม่นาใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือในการเชื่อมความสัมพันธ์และความสามัคคีของทั้งสองหมู่บ้าน

จิราเจตน์ อุดมศรี (๒๕๔๗) ศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาตำบลโป่งน้ำร้อน อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี วัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อศึกษาปัญหาหาอุปสรรค วิธีการแก้ไข ในการจัดสร้างรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เหมาะสมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ผลการศึกษาค้นพบสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

๑. บริบททางด้านกายภาพและสังคมของตำบล โป่งน้ำร้อน อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรีเหมาะสมและเอื้อต่อการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีทรัพยากร ธรรมชาติ พืชพรรณในป่าไม้ และสัตว์ป่า ประมาณ ๕๖ ชนิด ชุมชนโป่งน้ำร้อนมีอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม ทำไร่นา ทำสวน มีสวนผลไม้ที่มีชื่อเสียง และมีความหลากหลายพันธุ์ การท่องเที่ยวในพื้นที่โป่งน้ำร้อนมีปัจจัยดึงดูดที่สำคัญ คือ ความสวยงามของลำน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ของสภาพป่าไม้ และกิจกรรมการท่องเที่ยวผจญภัยกึ่งอนุรักษ์ ประเภทล่องแก่งแพยาง ซึ่งแนวโน้มในอนาคตอาจมีนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น

๒. ปัญหาและอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในพื้นที่ตำบลโป่งน้ำร้อน จากอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชาชน ที่ทำรายได้ที่มากกว่าอาชีพการท่องเที่ยวและเป็นอาชีพดั้งเดิม จึงทำให้ประชาชนไม่สนใจที่จะประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ทำให้

ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในชุมชนในการคิด ริเริ่มวางแผนตัดสินใจ ดำเนินการแบ่งปันผลประโยชน์ ติดตามประเมินผลด้านการท่องเที่ยว เนื่องจากประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขาดการส่งเสริมการประชาสัมพันธ์ที่ดี ทำให้นักท่องเที่ยวไม่รู้จักล่องแก่งคลองโป่งน้ำร้อน

ตำบลโป่งน้ำร้อน มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์แต่ไม่มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์ อีกทั้งยังไม่มีหรือนำนโยบายของรัฐด้านการท่องเที่ยวเข้ามาใช้ในพื้นที่ ไม่มีการนำแผนปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดเข้ามาใช้อย่างจริงจัง คนนอกชุมชนเป็นผู้ดำเนินการกิจกรรมท่องเที่ยว แต่คนในชุมชนขาดโอกาสมีส่วนร่วม จึงทำให้ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการดำเนินโครงการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว และผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวเป็นลักษณะที่นายทุนเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรการท่องเที่ยว พบว่า ขาดการประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยว บุคลากรขาดความรู้ความเข้าใจในการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

ตำบลโป่งน้ำร้อน มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์แต่ไม่มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์ อีกทั้งยังไม่มีหรือนำนโยบายของรัฐด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดเข้ามาใช้อย่างจริงจัง คนนอกชุมชนเป็นผู้ดำเนินการท่องเที่ยว แต่คนในชุมชนขาดโอกาสมีส่วนร่วม จึงทำให้ไม่ค่อยเห็นความสำคัญของการดำเนินโครงการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว

เป็นลักษณะที่นายทุนเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรการท่องเที่ยว พบว่า ขาดการประชาสัมพันธ์ด้านการท่องเที่ยว บุคลากรขาดความรู้ความเข้าใจในการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน

๓. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เหมาะสมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ในตำบลโป่งน้ำร้อน ควรมีคุณสมบัติที่เป็นการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวตามแนวทางการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงการสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านในพื้นที่ เป็นการกระจายรายได้สู่ประชาชนในพื้นที่ จัดการได้ด้วยการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมอนุรักษ์ธรรมชาติของแหล่งท่องเที่ยว ในหมู่บ้านควบคู่ไปกับการใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวอย่างชาญฉลาดให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยาวนานที่สุด และก่อให้เกิดผลกระทบของตำบลน้อยที่สุด

วิไลภรณ์ จิรวัดนเศรษฐ์ (๒๕๔๔) ได้ศึกษาเรื่อง สื่อพื้นบ้านในฐานะทุนวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวที่พักทางวัฒนธรรม (โฮมสเตย์) ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านปราสาท จังหวัด นครราชสีมา

ผลการศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวแบบที่พักทางวัฒนธรรมหรือโฮมสเตย์ เป็นตัวเลือกหนึ่งของการท่องเที่ยวในประเทศไทย ทำให้ประเทศไทยมีสินค้าที่จะนำเสนอให้นักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ ทั้งยังส่งผลดีต่อชาวบ้านทำให้ชาวบ้านได้ใช้ความรู้และภูมิปัญญาจัดการท่องเที่ยวภายในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งการท่องเที่ยวแบบที่พักทางวัฒนธรรมเหมาะสมสำหรับนักท่องเที่ยวที่ต้องการจะศึกษาเรียนรู้และแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของท้องถิ่น

การท่องเที่ยวแบบที่พักทางวัฒนธรรมบ้านปราสาทมีจุดขายคือ วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น

และอัยยาศัยไมตรีของชาวบ้าน ซึ่งเป็นที่มาของการนำเอาสื่อพื้นบ้านมาแปรเป็นทุนวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ชาวบ้านได้ประชุมและวางแผนงานออกมาจากความคิดของชาวบ้านเอง โดยมีการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง

การศึกษาการใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวที่พักทางวัฒนธรรม พบว่า ชาวบ้านปราสาทได้ใช้สื่อพื้นบ้านครบทั้ง ๕ ประเภท ตามแนวคิดของสมควร กวียะ (๒๕๓๕) คือ ครอบครอง โสต เช่น เพลงพื้นบ้าน ตำนานเกี่ยวกับหมู่บ้านและถาวรปราสาท, ครอบครองทัศน เช่น แหล่งโบราณคดีบ้าน และพิพิธภัณฑ์บ้านปราสาท ลักษณะบ้านเรือน งานหัตถกรรมพื้นบ้าน , ครอบครองโสตทัศน เช่น อัยยาศัยไมตรีของชาวบ้าน การแสดงการฟ้อนรำของนักเรียน รำวง พิธีบายศรีสู่ขวัญ ครอบครองรสหรือกลิ่น เช่น อาหารพื้นบ้าน ประเภทส้มตำ ผัดหมี่ หรือดอกไม้ที่ปลูกกันตามบ้านต่าง ๆ เพื่อนำมาทำพวงมาลัยมอบให้นักท่องเที่ยวและทำพานบายศรี และครอบครองทักษะ โดยให้นักท่องเที่ยวได้ฝึกหัดทำงานหัตถกรรมต่าง ๆ เช่น ทอเสื่อ ทอผ้า เป็นต้น

โดยชาวบ้านได้มีแนวทางในการนำเอาสื่อพื้นบ้านมาแปรเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม ด้วยวิธีการดังนี้

๑. การแปรสื่อพื้นบ้านให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมด้วยกระบวนการบริการด้านที่พักและการท่องเที่ยว โดยมีลักษณะเด่นคือ ราคาถูกกว่าการพักตามโรงแรมหรือรีสอร์ท นักท่องเที่ยวจะได้รับการดูแลอย่างดีจากเจ้าของบ้าน, นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้ร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมรวมถึง การเรียนรู้วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีชีวิต และรับประทานอาหารท้องถิ่น

๒. การแปรสื่อพื้นบ้านให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมด้วยกิจกรรมระหว่างการท่องเที่ยว ประกอบไปด้วย กิจกรรมการต้อนรับที่เน้นการใช้สื่อพื้นบ้านด้วยการต้อนรับด้วยพวงมาลัยดอกไม้สด พิธีบายศรีสู่ขวัญ วงมโหรี และการแสดงของนักเรียน รวมทั้งกิจกรรมการเที่ยวชมหมู่บ้าน เที่ยวชมแหล่งโบราณคดี กลุ่มอาชีพ และทัศนียภาพของหมู่บ้าน

๓. การแปรสื่อพื้นบ้านให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมด้วยผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ เช่น ผลิตภัณฑ์จากต้นกก ต้นไทร ผลิตภัณฑ์จากต้นตาล ผ้าทอพื้นบ้าน ผลิตภัณฑ์จากกะลามะพร้าว เครื่องดนตรีไทย เครื่องมือล่าสัตว์ เป็นต้น โดยมีทั้งประเภทที่ทำขึ้นเพื่อจำหน่ายเป็นสินค้าที่ระลึกจัดแสดงให้นักท่องเที่ยวได้ชมและ ทดลองทำด้วย

สื่อพื้นบ้านและการจัดการท่องเที่ยวที่พักทางวัฒนธรรมจึงส่งเสริมให้เกิดเศรษฐกิจชุมชนให้กับชาวบ้านปราสาท ซึ่งนอกจากชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของชมรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (ที่พักทางวัฒนธรรม) แล้ว ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของกลุ่มอาชีพอื่น ๆ ในหมู่บ้านมีรายได้จากการท่องเที่ยววัฒนธรรมด้วย โดยผ่านกิจกรรมการเที่ยวชมกลุ่มอาชีพ การได้เห็นการทำงานจริง ๆ ของกลุ่มอาชีพ ต่าง ๆ สร้างความมั่นใจให้กับนักท่องเที่ยวว่าได้ซื้อสิ่งของที่เกิดจากฝีมือของชาวบ้านจริง ๆ

จนเกิดการอุดหนุนสินค้าของกลุ่มอาชีพ ส่งผลให้การต้อนรับนักท่องเที่ยวแต่ละครั้งได้กระจายรายได้ไปสู่ชาวบ้านอย่างถ้วนหน้า

พลทรัพย์ สวนเมืองตุลาพันธ์ และคณะ (๒๕๔๔) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์และร้อยเอ็ด

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีทัศนคติที่ไม่ดีกับการท่องเที่ยวที่ผ่านมา กล่าวคือ ชุมชนเชื่อว่าการท่องเที่ยวที่ผ่านมาทำลายความเข้มแข็งและวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ รัฐยังแย่งการจัดการท่องเที่ยวไปจากประชาชน ชุมชนโดยส่วนใหญ่ไม่รู้จักการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน แต่ก็คาดหวังว่าการท่องเที่ยว ที่จัดโดยชุมชนจะช่วยอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิมเอาไว้ ถ้าชุมชนจะจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง วัตถุประสงค์อันดับแรกที่ชุมชนต้องการคือ การสร้างรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน อันดับที่สองคือ เพื่อการอนุรักษ์ และฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น ส่วนการเผยแพร่ของดีของชุมชน และการศึกษาาร่วมกันของชุมชนเป้าหมายกับนักท่องเที่ยวเป็นวัตถุประสงค์อันดับรองลงมา

ชุมชนเป้าหมาย ๕ แห่ง ได้ทดลองจัดการท่องเที่ยวขึ้น และพบว่า

- รูปแบบการจัดกิจกรรมในชุมชน เช่น การสาธิตการทำอาหาร และขนม การนั่งช้าง การแสดงดนตรี การจัดอาหารพื้นบ้าน การนวด และการอบสมุนไพรนั้นมีลักษณะเป็นทางการ หรือเป็นวิชาการเหมือนการจัดดูงานมากกว่าการจัดการท่องเที่ยว การผสมผสานระหว่างความรู้และความเพลิดเพลินยังต้องมีการพัฒนาเพิ่มขึ้น

- บ้านพักและการจัดอาหารพื้นบ้าน ยังมีมาตรฐานที่แตกต่างกัน

- ชุมชนมีข้อจำกัดในการเป็นมัคคุเทศก์

- การเตรียมตัวของชุมชนค่อนข้างดี มีเพียงสองชุมชนที่การประสานงานระหว่างตัวแทนที่

เข้าร่วมประชุมกับคนในชุมชนยังขาดประสิทธิภาพ แต่การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวยังมีน้อย รายได้ส่วนที่ชาวบ้านได้รับค่อนข้างน้อย แต่นักท่องเที่ยวก็รู้สึกว่าราคาค่าท่องเที่ยวอาจจะแพงเกินไป

- ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวอยู่ในระดับพอใจ แต่ชุมชนมีความพึงพอใจในการที่ได้จัดการท่องเที่ยว เพราะชุมชนพบว่า การท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดความร่วมมือกันในชุมชน เกิดรายได้ ช่วยให้ชุมชนสะอาด สร้างโอกาสให้คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนทักษะกับคนภายนอก และทำให้เกิดความภาคภูมิใจในหมู่บ้านและวัฒนธรรมของตน

- ชุมชนมีความรู้และมีส่วนร่วมน้อยมากในด้านการจัดการตลาดการท่องเที่ยว ท้ายที่สุดการวิจัยได้เสนอแนะให้มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมในประเด็นที่สำคัญคือ

๑. รวบรวมข้อมูลพื้นฐานของชุมชนเพื่อเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว

๒. พัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวและพยายามสร้างกลไกการตลาดให้เกิดขึ้น

๓. สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเป้าหมายและเครือข่ายการท่องเที่ยว

บทที่ ๓ ระเบียบวิธีการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การดำเนินการวิจัย เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นการวิจัยและพัฒนา (Reseach and Development) ลักษณะเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยกำหนดขั้นตอนดำเนินการไว้ ๔ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลิเล็ด โดยการลงพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูลการจัดการท่องเที่ยว

ขั้นที่ ๒ ขั้นตอนการศึกษาสภาพปัญหาการนำการแสดงพื้นบ้าน เฉพาะการแสดงมโนราห์ซึ่งกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ นำมาใช้เป็นกิจกรรมในการสร้างความประทับใจให้กับผู้มาท่องเที่ยว

ขั้นที่ ๓ ขั้นตอนการกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลิเล็ด

ขั้นที่ ๔ ขั้นตอนการพัฒนาตามแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนดโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด

การดำเนินการวิจัยขั้นที่ ๑

เป็นการศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยว โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลิเล็ด ดำเนินการโดยกำหนดแนวทาง ดังนี้

แหล่งข้อมูล

๑. ศึกษาเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับที่มาและรูปแบบของการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชาวตำบลลิเล็ด

๒. การสัมภาษณ์เชิงลึก (Deep Interview) โดยการสัมภาษณ์ข้อมูลต่าง ๆ จากผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ประธานกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ สมาชิกของกลุ่ม ฯ คณะที่ปรึกษาเกี่ยวกับความเป็นมา และรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชาวตำบลลิเล็ด

เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูล เครื่องมือสำหรับการรวบรวมข้อมูลในขั้นตอนนี้ ได้แก่แบบบันทึกข้อมูลและแบบสัมภาษณ์เชิงลึก ที่คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันออกแบบ โดยกำหนดประเด็นที่ต้องการทราบไว้ประกอบด้วยประเด็นต่าง ๆ คือ

- ความเป็นมาของการจัดตั้งกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- แนวทางในการออกแบบและกำหนดกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยว
- การบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มในปัจจุบัน
- กิจกรรมการจัดการท่องเที่ยวให้กับนักท่องเที่ยว

การดำเนินการวิจัยขั้นที่ ๒

การดำเนินการวิจัยขั้นที่ ๒ เป็นขั้นตอนการศึกษาสภาพการจัดการกิจกรรมให้กับนักท่องเที่ยว โดยกำหนดเฉพาะปัญหาการนำการแสดงมโนราห์ นำมาใช้เป็นกิจกรรมในการสร้างความประทับใจให้กับผู้มาท่องเที่ยว

แหล่งข้อมูล ดำเนินการรวบรวมข้อมูลจากการลงพื้นที่จริง และสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ประธานและสมาชิกของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ผู้แทนกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้นำชุมชน ผู้รับผิดชอบการจัดการกิจกรรมการแสดง และนักท่องเที่ยว เพื่อนำข้อมูลมาประมวลผลวิเคราะห์ และจำแนกสภาพปัญหา ตลอดจนสังเกตการณ์จัดการแสดงมโนราห์ให้กับนักท่องเที่ยวชม

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล เครื่องมือสำหรับการรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ ที่คณะผู้วิจัยได้ร่วมกันออกแบบ โดยการกำหนดประเด็นต่าง ๆ คือ

- ที่มาของการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว
- รูปแบบการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว
- สภาพปัญหาในการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว
- ลักษณะที่เกิดขึ้นจริงในการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว

การดำเนินการวิจัยขั้นที่ ๓

การดำเนินการวิจัยในขั้นที่ ๓ เป็นขั้นตอนการกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลีเล็ด ดำเนินการโดยใช้กระบวนการระดมความคิดเห็น (Focus group) จากผู้เกี่ยวข้องในการจัดการท่องเที่ยว ประกอบด้วยผู้เกี่ยวข้องจากองค์กรภาครัฐ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ผู้รับผิดชอบการแสดง และนักแสดง เพื่อกำหนดแนวทางและรูปแบบในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

การดำเนินการวิจัยขั้นที่ ๔

การดำเนินการในขั้นที่ ๔ เป็นขั้นตอนการพัฒนาตามแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนดโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์และระดมความคิดเห็นผู้เกี่ยวข้อง เพื่อนำแนวทางที่ได้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ ตามแนวทางที่ผู้วิจัยสามารถดำเนินการได้ และดำเนินการตามแนวทางที่กำหนดและเมื่อดำเนินการแล้วเสร็จก็ทำการรวบรวมข้อมูลผลที่เกิดขึ้นจากผู้เกี่ยวข้องต่าง ๆ

ประชากรที่ศึกษา/กลุ่มตัวอย่าง

ประชากร/ กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

๑. ผู้นำชุมชน
๒. ประธานกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
๓. สมาชิกกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
๔. นักท่องเที่ยว
๕. ผู้แทนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนลิเล็ด
๖. ผู้แทนองค์กรภาครัฐ
๗. นักแสดงมโนราห์

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ดำเนินการรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ของผู้รับผิดชอบการแสดง นักแสดง ประธานและสมาชิกกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ตลอดจนใช้แบบสังเกตพฤติกรรมจากการดำเนินการพัฒนา โดยกำหนดประเด็นต่าง ๆ คือ

๑. แบบสัมภาษณ์

- ความรู้สึกที่ได้ร่วมดำเนินการกันพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว
- ความคิดเห็นต่อผลที่เกิดขึ้นจากการร่วมกันดำเนินการกันพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว
- ความต้องการให้พัฒนาในอนาคต

๒. แบบสังเกต

- การให้การสนับสนุนของผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของผู้เกี่ยวข้อง
  - ความตั้งใจและความสนใจของนักแสดง และผู้รับผิดชอบการแสดงของที่เข้าร่วมกระบวนการพัฒนา

ภาพที่ ๓ แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

(ขั้นที่ ๑)	การศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม ของชาวตำบลลีเล็ด
(ขั้นที่ ๒)	การศึกษาสภาพปัญหาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว
(ขั้นที่ ๓)	การกำหนดรูปแบบและแนวทางในการพัฒนา การนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว
(ขั้นที่ ๔)	การพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริม การจัดการท่องเที่ยว

แผนปฏิบัติการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดแผนปฏิบัติการวิจัยตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

ตารางแสดงแผนปฏิบัติการวิจัย

ลำดับ	ขั้นตอนดำเนินการ	ระยะเวลาดำเนินการ				
		พ.ค. ๕๑	มิ.ย. ๕๑	ก.ค. ๕๑	ส.ค. ๕๑	ก.ย. ๕๑
๑	ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและ จัดทำเค้าโครงงานวิจัย	_____				
๒	ลงพื้นที่รวบรวมข้อมูลรูปแบบการจัดการ ท่องเที่ยว (ขั้นตอนที่ ๑)		_____			
๓	ลงพื้นที่รวบรวมข้อมูลสภาพปัญหา การนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการ ท่องเที่ยว (ขั้นตอนที่ ๒)			_____		
๔	กำหนดแนวทางการพัฒนาการนำสื่อ มโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว (ขั้นตอนที่ ๓)				_____	
๕	ดำเนินการพัฒนาตามแนวทางที่กำหนด					_____

	(ขั้นตอนที่ ๔)					
๖	สรุปผลการวิจัยจัดทำรายงานผลการวิจัย					_____

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

กระบวนการดำเนินการเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นการหาข้อเท็จจริงจากการลงพื้นที่หาข้อมูลจากผู้เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงตามที่ต้องการและนำข้อมูลมาประมวล วิเคราะห์ และนำเสนอโดยใช้รูปแบบการพรรณนา

บทที่ ๔

ผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

การดำเนินการวิจัย เรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในบทนี้จะนำเสนอผลการวิจัยตามขั้นตอนต่าง ๆ หลังจากคณะวิจัยได้ดำเนินการตามลำดับขั้นตอนการวิจัยที่กำหนด ดังต่อไปนี้

๑. ผลการศึกษารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลิเล็ด
๒. ผลการศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการนำการแสดงมโนราห์มาใช้เป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
๓. ผลการกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลิเล็ด
๔. ผลการพัฒนาตามแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนดโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด
๕. ผลจากการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรม และชุมชนลิเล็ด

ภาพที่ ๔ คณะวิจัยลงพื้นที่สอบถามข้อมูลจากประธานกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

จากการลงพื้นที่เพื่อรวบรวมข้อมูล และร่วมกันดำเนินการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด ตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่กำหนดในบทที่ ๓ ซึ่งมีผลการศึกษาดังต่อไปนี้

ผลการศึกษาที่ได้

ผลการวิจัยขั้นที่ ๑

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลิเล็ด

จากการศึกษาข้อมูลโดยศึกษาจากเอกสารหลักฐานต่าง ๆ และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้เกี่ยวข้องถึงรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ คณะผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องและเป็นที่มาของการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ซึ่งจะนำเสนอตามลำดับตามหัวข้อ ดังต่อไปนี้

๑. ด้านความเป็นมาของการจัดตั้งกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
๒. ด้านกระบวนการดำเนินการ และกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

๓. ด้านผลการดำเนินงานของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

๑. ด้านความเป็นมาในการก่อตั้งกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

จากการศึกษาเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ พบว่ามีกระบวนการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอื่น ๆ หลายด้าน ดังนั้น จึงขอเสนอความเป็นมาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งเป็นกลุ่มที่สามารถดำเนินการจนถึงปัจจุบัน ตามลำดับ ดังนี้

๑.๑ ปัญหาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ตำบลลิเล็ดตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์หลายด้าน เนื่องจากเป็นพื้นที่ราบชายฝั่งมีลำคลอง ลำบาง จำนวนมากไหลผ่านส่งผลให้มีพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะสมกับการเพาะปลูก และจับสัตว์น้ำสำหรับเป็นอาหารและสร้างรายได้ให้กับประชากรในพื้นที่

ภาพที่ ๕ แผนที่แสดงสภาพพื้นที่ของตำบลลิเล็ด

ชาวตำบลลิเล็ดในอดีตเป็นตำบลที่อยู่ห่างไกลความเจริญ แม้จะห่างตลาดบ้านคอน และตลาดอำเภอพุนพินเพียงสิบกว่ากิโลเมตร แต่เนื่องจากไม่มีถนน ชาวบ้านต้องเดินทางทางเรือ ประชากรมีอาชีพทำสวนมะพร้าว ไร่ข้าว ทำไร่นาสวนผสมแบบดั้งเดิม การประมงพื้นบ้าน รับจ้าง ค้าขาย และอาชีพอื่น ๆ

ภาพที่ ๖ การทำไร่ข้าวแบบดั้งเดิมของชาวตำบลลิเล็ด

การเป็นอยู่ของชาวบ้านเป็นแบบพอมีพอกิน แต่ก็ถือว่าเป็นตำบลที่เศรษฐกิจโดยรวมไม่ด้นักหากวัดกัน ด้วยจำนวนรายได้ของประชากร แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้เดือดร้อนเนื่องจากตำบลลิเล็ดมีทรัพยากรต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหาร สัตว์น้ำ และพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านตำบลลิเล็ดใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๘ อาชีพทำนาทุ่งเริ่มเข้ามาสู่ตำบลลิเล็ด โดยเดิมนั้นเป็นการทำนาทุ่งแบบนาธรรมชาติ โดยการทำบ่อทุ่งด้วยวิธีการขุดแต่งให้มีเฉพาะคันดินกั้นน้ำ ส่วนพื้นที่ตรงกลางยังคงมีไม้ป่าชายเลนขึ้นอยู่ และปล่อยให้น้ำจากธรรมชาติไหลเข้าสู่บ่อที่ขุดไว้ ในสมัยนั้นน้ำจากธรรมชาติที่ไหลเข้าบ่อทุ่งจะมีไขกุ้ง และสัตว์น้ำวัยอ่อนเจือปนอยู่เป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่บริเวณทำนาทุ่งใกล้กับป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นที่วางไข่ของสัตว์ทะเล และเจริญเติบโตของสัตว์น้ำวัยอ่อน เมื่อขังน้ำไว้ในพื้นที่บ่อทุ่งประมาณ ๕ - ๖ เดือน กุ้งและสัตว์น้ำที่เข้ามาทับน้ำก็จะเจริญเติบโตสามารถจับขายสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านมากขึ้น ส่งผลให้อาชีพการทำนาทุ่งได้แพร่หลายในพื้นที่ตำบลลิเล็ดอย่างรวดเร็ว มีการขุดบ่อทุ่งในพื้นที่ซึ่งเคยเป็นที่ทำไร่ สวนมะพร้าว นาข้าว และพื้นที่ป่าชายเลนบางส่วน เมื่อมีการทำนาทุ่งมากขึ้นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ก็ค่อยลดลง การทำนาธรรมชาติไม่ได้ผลดีเนื่องจากมีไขกุ้ง และสัตว์น้ำวัยอ่อนที่เจือปนกับน้ำลดลง การเลี้ยงกุ้งโดยใช้ระบบการเลี้ยงแบบสมัยใหม่จึงเข้าไปแทนที่ การเลี้ยงกุ้งแบบสมัยใหม่ในระยะแรกประสบผลสำเร็จดีมาก เนื่องจากตำบลลิเล็ดมีสภาพพื้นที่เหมาะสม น้ำมีความเค็มพอเหมาะ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่อ่าวบ้านคอน และมีลำคลองที่นำน้ำจืดให้ไหลมาผลักดันน้ำเสียที่ปล่อยจากนาทุ่งออกสู่อ่าวบ้านคอน ส่งผลให้

ผู้เลี้ยงมีกำไรเป็นกอบเป็นกำ อาชีพเลี้ยงกุ้งจึงได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้พื้นที่ป่าชายเลนลดลง ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ลดลง และเป็นเหตุให้การเลี้ยงกุ้งเริ่มประสบปัญหาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกุ้ง ราคาตกต่ำ ต้นทุนสูง โรคต่าง ๆ มากขึ้น คุณภาพน้ำไม่ดีทำให้กุ้งไม่เจริญเติบโต ซึ่งเป็นปัญหาทำให้ การเลี้ยงกุ้งไม่ประสบความสำเร็จ การเลี้ยงรายย่อยของชาวบ้านตำบลลิเล็ดจึงลดน้อยลง พร้อมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลาย และหนี้สินของผู้ที่เลี้ยงไม่ประสบความสำเร็จเป็นจำนวนมาก

ปัญหาการเลี้ยงกุ้งขยายตัว และไม่ประสบความสำเร็จจนชาวบ้านต้องเลิกอาชีพการเลี้ยงกุ้ง เป็นผลให้เกิดปัญหาด้านการประกอบอาชีพของชาวบ้านตำบลลิเล็ด เนื่องจากการที่สภาพแวดล้อมถูกทำลาย จากการทำนาุ้ง และการทำการประมงผิดกฎหมาย เป็นผลให้สัตว์น้ำตามธรรมชาติ ซึ่งเคยจับเป็น อาหาร และสร้างรายได้กับชาวบ้านลดน้อยลง สวนมะพร้าว ไร่ข้าวที่มีอยู่เดิมถูกแปรสภาพเป็นนาุ้ง ที่รกร้างด้วยเครื่องยนต์เก่า และร่องรอยแห่งความล้มเหลวในการเลี้ยงกุ้ง ปัญหาในการดำรงชีพของ ชาวบ้านจึงเกิดขึ้นในตำบลลิเล็ด

๑.๒ การรวมตัวกันของประชาชนรอบอ่าวบ้านดอนในการอนุรักษ์อ่าวบ้านดอน จากการ ที่ชาวบ้านในตำบลลิเล็ดเปลี่ยนอาชีพจากเดิมที่ทำอาชีพทำสวน ทำไร่ และจับสัตว์น้ำเปลี่ยนมาเป็นการ ทำนาุ้ง ส่งผลให้ระบบนิเวศน์ของตำบลลิเล็ดเปลี่ยนไป ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่น้อยลง สัตว์น้ำ ซึ่งชาวบ้านใช้ในการจับเป็นอาหาร และสร้างรายได้ลดลง โดยมีสาเหตุจากการที่ป่าชายเลนมีพื้นที่ น้อยลง มีการทำการประมงผิดกฎหมาย จึงมีการรวมตัวของกลุ่มผู้นำชุมชนรอบอ่าวบ้านดอนที่มีแนวคิด ในการอนุรักษ์ธรรมชาติ เพื่อร่วมกันวางแผนแก้ปัญหาเกี่ยวกับระบบนิเวศน์รอบอ่าวบ้านดอน เพื่อปกป้อง ความอุดมสมบูรณ์ของอ่าวบ้านดอนให้กลับมาอีกครั้ง ได้ดำเนินการจัดประชุมร่วมกันโดยการนำของ กำนันประเสริฐ ชาญจร ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ และจัดตั้งเป็นกลุ่มรื้อยดวงใจคนรักอ่าวขึ้น โดยมีข้อตกลง ร่วมกันว่าจะร่วมกันอนุรักษ์พื้นที่รอบอ่าวบ้านดอนให้คงไว้ซึ่งความเป็นธรรมชาติ ด้วยการรณรงค์ไม่ให้ มีการทำการประมงผิดกฎหมาย ร่วมกันปลูกป่าและอนุรักษ์ป่าชายเลน ฯลฯ

ในส่วนของตำบลลิเล็ด กำนันประเสริฐ ชาญจร (กำนันคนปัจจุบัน) ได้ประชุมผู้นำหมู่บ้าน เพื่อกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง และป่าชายเลน และมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการ อนุรักษ์ป่าชายเลน และแม่น้ำลำคลองหลายประการ เช่น ห้ามปล่อยน้ำเสียจากบ่อกุ้งลงสู่แม่น้ำลำคลอง ห้ามดูเล่นจากนาุ้งลงสู่แม่น้ำลำคลอง การกำหนดเขตป่าชายเลนที่ห้ามบุกรุกทำนาุ้งให้ชัดเจน การกำหนด เขตการทำประมง การกำหนดกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน การดำเนินการอนุรักษ์พื้นที่ ป่าชายเลนของชาวบ้านตำบลลิเล็ดจึงเริ่มเป็นรูปธรรมขึ้น และได้รับการยอมรับจากกลุ่มองค์กรอนุรักษ์และ ส่วนราชการต่าง ๆ

๑.๓ การเข้าร่วมดำเนินการของโครงการ CHARM ในจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ โครงการ CHARM (Coastal Habitats and Resources Management) ซึ่งเป็นองค์กรของประเทศ กลุ่มสหภาพยุโรป (EU) มีบทบาทในการดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทั่วโลก ได้กำหนดเป้าหมายที่จะดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชายเลนในประเทศไทย และได้ร่วมกับกรม ประมงในการจัดทำโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยองค์กร CHARM ได้สนับสนุนงบประมาณ จำนวน ๘ ล้านยูโร สมทบกับงบประมาณของกรมประมง กำหนดพื้นที่เป้าหมายในภาคใต้ของ ประเทศไทย จำนวน ๕ จังหวัด ได้แก่จังหวัด กระบี่ พังงา ภูเก็ต สุราษฎร์ธานี และตรัง โดยสนับสนุน ให้ประชาชนที่อยู่อาศัยบริเวณชายฝั่งดำเนินการ โครงการที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยมีโครงการ CHARM เป็นพี่เลี้ยง

โครงการ CHARM ได้เข้ามาดำเนินการในจังหวัดสุราษฎร์ธานี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยความร่วมมือกับกรมประมง เนื่องจากพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีพื้นที่ติดทะเลฝั่งอ่าวไทยเป็น บริเวณกว้างมีลักษณะเป็นอ่าวเรียกว่าอ่าวบ้านดอน และมีป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์เป็นพื้นที่กว้าง โครงการ CHARM ได้เข้ามาดำเนินการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งของพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยการสนับสนุนโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ที่ชาวบ้านได้ร่วมกันคิดขึ้น ด้วยการแนะนำให้ ความรู้ และสนับสนุนงบประมาณให้ชาวบ้านในการปรับเปลี่ยนเครื่องมือประมงใหม่ที่ไม่ทำลายล้าง สัตว์น้ำ การฝึกอบรมอาสาสมัครเครือข่ายเฝ้าระวังทางทะเล MCS (Monitoring control and sevelent) และจัดตั้งอาสาสมัครเครือข่ายเฝ้าระวังทางทะเล ประมาณ ๒๐๐ คน รอบอ่าวบ้านดอน การอบรม ได้ใช้วิทยากรจากกรมประมง นอกจากนั้นยังสนับสนุนวิทยุสื่อสารแก่อาสาสมัครเพื่อใช้ในการสื่อสาร ในการเฝ้าระวังทางทะเล

๑.๔ การดำเนินการของโครงการ CHARM ร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด

โครงการ CHARM ได้เข้ามาในพื้นที่ตำบลลิเล็ดโดยการนำของนายสุรสิทธิ์ ปล่องบรรจง นายกองค้การบริหารส่วนตำบลลิเล็ดเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และให้ความสำคัญกับตำบลลิเล็ดเป็นพิเศษ โดยกำหนดเป้าหมายให้เป็นพื้นที่นำร่องในการดำเนินการ ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งโดยชุมชน ด้วยเหตุผลจากการพิจารณาเห็นว่าตำบลลิเล็ดมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง เนื่องจากผู้นำ ชุมชนให้ความสำคัญเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่มีสูง และมีสภาพพื้นที่ ซึ่งยังมีความอุดมสมบูรณ์สูง มีพื้นที่ป่าชายเลนจำนวนมาก

การดำเนินการของโครงการ CHARM ในการใช้พื้นที่ตำบลลิเล็ดเป็นพื้นที่นำร่อง กระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ได้กำหนดแนวทางในการดำเนินการด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ชายฝั่ง

โดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน ซึ่งต้องความร่วมมือของชาวบ้านในพื้นที่โดยรวม การแสวงหาความร่วมมือของชาวบ้านในพื้นที่จะต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม โดยมีการวางแผนร่วมกัน ดำเนินการร่วมกัน รับผิดชอบร่วมกัน และรับผิดชอบร่วมกัน ประกอบกับการพิจารณาเห็นว่าชุมชนลีเล็ดมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว เนื่องจากมีทุนทางสังคมในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นทุนทางระบบนิเวศน์ คือ ป่าชายเลน แม่น้ำลำคลองที่คดเคี้ยว รมรื่นด้วยพืชน้ำริมฝั่งคลอง ทรัพยากรสัตว์น้ำ สัตว์ป่าต่าง ๆ หิ้งห้อย นอกจากนี้ยังมีทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นศักยภาพสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวด้วยชุมชน ซึ่งประกอบด้วย วิถีชีวิตและอัยาศัยไมตรีของชาวบ้าน ลักษณะบ้านเรือนที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวตำบล ลีเล็ด การประกอบอาชีพ อาหารพื้นบ้าน ประเพณี วัฒนธรรม การแสดงพื้นบ้าน โบราณสถาน คู่มือนักท่องเที่ยว สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นทุนที่สามารถพัฒนาสู่การท่องเที่ยวได้ ทั้งนี้เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน ภายใต้แนวคิดที่ว่าหากประชาชนในพื้นที่มีรายได้เพิ่มขึ้น โดยการท่องเที่ยวซึ่งใช้ทรัพยากรที่มีอยู่แล้วในชุมชน ประชาชนในพื้นที่ก็จะรู้สึกเห็นคุณค่า รัก ห่วงแหน และร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ รวมทั้งวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ฯลฯ

โครงการ CHARM ได้ร่วมมือกับโครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ : REST (Responsible Ecological Social Tours) ซึ่งเป็นโครงการที่ส่งเสริมสนับสนุนการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน CBT (Community base tourism) เพื่อดำเนินโครงการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนในพื้นที่ตำบล ลีเล็ด แต่การดำเนินการจัดการท่องเที่ยวแบบ CBT จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากคนในชุมชนทั้งหมดการดำเนินการต้องเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับ และต้องมีการสร้างความเข้าใจกับคนในชุมชน เพื่อ แสวงหาความร่วมมือในการดำเนินการ จึงได้นำแนวคิดในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนมาใช้ในการดำเนินการ โดยโครงการ CHARM ได้ร่วมกับกำนันประเสริฐ ชาญจุกร ดำเนินการจัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยเชิญกลุ่มผู้นำชุมชน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. ครู และตำรวจ และผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นบุคลากรแกนนำในชุมชน จัดประชุมกัน ณ อำเภอสิชล จังหวัด นครศรีธรรมราช จำนวน ๓ วัน โดยใช้คณะวิทยากรจากโครงการ CHARM ทั้งนี้เพื่อหลอมรวมความคิดของบุคลากรแกนนำในชุมชนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จากการประชุมได้มีการกำหนดกรอบในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยกำหนดกรอบแนวทางการพัฒนาของชุมชนลีเล็ด เป็น ๕ แผนงาน

- ๑) แผนจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- ๒) แผนการส่งเสริมอาชีพคนในชุมชน
- ๓) แผนพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน
- ๔) แผนการกำจัดขยะแบบบูรณาการ
- ๕) แผนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสภาที่ปรึกษา

ภาพที่ ๗ การจัดทำแผนแม่บทชุมชน
ของกลุ่มแกนนำ

๑.๕ การจัดตั้งกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ และวางแผนการจัดการท่องเที่ยว

หลังจากได้ดำเนินการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งได้มีการกำหนดแผนงานด้านการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนแล้ว โครงการ CHARM ได้ดำเนินการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการกลุ่มแกนนำชาวบ้านที่มีความสนใจในด้านการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยมีสภาที่ปรึกษาชุมชน และผู้นำชุมชนเข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อเตรียมความพร้อมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว โดยใช้วิทยากรกระบวนการจากโครงการ REST และมีการตั้งชื่อกลุ่มที่จัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของตำบล ลีเล็ดว่า “กลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์” วัตถุประสงค์ในการตั้งกลุ่มคือ

- ๑) เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมชุมชน
- ๒) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน
- ๓) เพื่อเผยแพร่ชุมชนลีเล็ดให้เป็นที่รู้จักของบุคคลภายนอก
- ๔) เพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับสมาชิกในชุมชน

ภาพที่ ๘ ที่ทำการกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

การเตรียมความพร้อมในการดำเนินการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยว เพื่อการอนุรักษ์ ได้มีกระบวนการดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ โดยสรุป คือ

๑.๕.๑ การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) ซึ่งหมายถึง การนำเสนอความงามให้ผู้มาเยือนเกิดการเรียนรู้ เข้าใจ และประทับใจโดยมีการจัดการที่ดี สร้างภูมิคุ้มกัน เพื่อป้องกันผลกระทบ มีการทำงานอย่างมีส่วนร่วม สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง และมีการจัดการผลประโยชน์ อย่างเป็นธรรม

๑.๕.๒ การค้นหาของดีในชุมชน เพื่อนำเสนอต่อนักท่องเที่ยว โดยที่ประชุมได้ร่วมกัน ค้นหา ด้วยการแบ่งกลุ่ม และสรุปร่วมกันว่าในชุมชนมีของดีที่สามารถนำเสนอต่อนักท่องเที่ยว ประกอบด้วย

- ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตำบลลีเล็ด เช่น ลำคลองและลำบางที่สวยงาม ป่าชายเลนที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่าที่ยังคงมีอยู่ชุกชุมในบริเวณป่าชายเลน สภาพหมู่บ้านที่มีความร่มรื่นสวยงาม

ภาพที่ ๕ สภาพลำบางในตำบลลีเล็ด

- การทำประมงแบบพื้นบ้าน เนื่องจากอาชีพการประมงดั้งเดิม เป็นการประมงที่ไม่ทำลายธรรมชาติ และปัจจุบันมีผู้ทำประมงแบบพื้นบ้านน้อย ผู้คนจากที่อื่นไม่เคยเห็น จึงเป็นที่น่าสนใจของนักท่องเที่ยว เช่น การวางเบ็ดราว วางราไว แร้วปู ขุดปู ทอดแหลูกสา ถีบกระดานหา หอย ฯลฯ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ ยังสามารถจับสัตว์น้ำได้ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของสายน้ำ ในพื้นที่แห่งนี้ยังมีอยู่ การออกจับสัตว์น้ำใช้เรือแจวและเรือพาย

ภาพที่ ๑๐ การทำประมงแบบพื้นบ้านในการจับสัตว์น้ำ

- กลุ่มอาชีพ ในตำบลลีเล็ดมีกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวตำบลลีเล็ด ซึ่งพบเห็นได้น้อยในที่อื่น ๆ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่สามารถนำเสนอต่อกันท่องเที่ยวได้ เช่น กลุ่มใบจาก กลุ่มทำกะปิ กลุ่มสมุนไพร กลุ่มเลี้ยงผึ้ง

- ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิต เนื่องจากชุมชนลีเล็ดมีการตั้งถิ่นฐานของประชาชนมายาวนาน มีโบราณสถานบริเวณใกล้เคียงคือเขาพระอานนท์ และเขาศรีวิชัย มีภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษหลายด้าน ผู้คนมีอัธยาศัยไมตรีเป็นมิตรกับคนแปลกหน้า มีสภาพบ้านเรือนที่สวยงาม มีเอกลักษณ์ มีประเพณีพื้นบ้านที่งดงาม มีการละเล่นพื้นบ้านที่ยังคงอยู่ เช่น มโนราห์ ลิเกป่า กลองยาว ซึ่งสามารถนำเสนอต่อกันท่องเที่ยวได้

๑.๕.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล โดยการนำเอาของดีที่ได้จากการสรุปของที่ประชุมมาวิเคราะห์ ถึงปัจจัยที่สนับสนุนให้ของดีของชุมชนยังคงอยู่ และปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดปัญหาของดีในชุมชน (วิเคราะห์จุดอ่อน และจุดแข็ง) เพื่อให้รู้ถึงสาเหตุ และร่วมกันผลักดันปัจจัยที่สนับสนุนให้ของดีของชุมชนยังคงอยู่

๑.๕.๔ การศึกษาดูงานชุมชนคีรีวงและเชื่อมโยงเครือข่าย เนื่องจากชุมชนคีรีวงซึ่งอยู่ในอำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้จัดการท่องเที่ยวแบบ CBT มาก่อนและประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี โดยสิ่งที่เป็นจุดขายของบ้านคีรีวง คือวิถีชีวิต และเส้นทางธรรมชาติ การดำเนินการของกลุ่มคีรีวงใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้สมาชิกได้เห็นแบบอย่างและเกิดแรงบันดาลใจในการดำเนินงานของกลุ่ม

๑.๕.๕ การกำหนดวิสัยทัศน์ของกลุ่ม โดยผู้เข้าร่วมประชุมได้ร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ของกลุ่มว่า “ป่าชายเลนอุดมสมบูรณ์ เพิ่มพูนสัตว์น้ำ ชุมชนมีส่วนร่วม เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย พัฒนาอย่างรอบด้าน สร้างมาตรฐานการท่องเที่ยวด้วยชุมชนแห่งการเรียนรู้”

๑.๕.๖ การกำหนดแนวทาง CBT ของกลุ่มลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยผู้เข้าร่วมประชุมได้ร่วมกันกำหนดแนวทางซึ่งสรุปแนวทางที่กำหนดร่วมกัน คือ

- การจัดระบบการประสานงานในชุมชน
- การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน
- การจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว และกำหนดเส้นทางท่องเที่ยว
- การเพิ่มขยายจำนวนสมาชิกกลุ่ม
- การเพิ่มทักษะการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน
- การสร้างธุรกิจเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว

๑.๕.๗ การวิเคราะห์ด้านตลาดนักท่องเที่ยว เนื่องจากจะต้องมีการกำหนดเป้าหมายของนักท่องเที่ยว ซึ่งจากการวิเคราะห์ร่วมกันของผู้เข้าร่วมประชุม พบว่า ตลาดนักท่องเที่ยวประกอบด้วย นักท่องเที่ยว ๔ กลุ่มด้วยกัน คือ

- นักท่องเที่ยวทั่วไปที่เดินทางมาจังหวัดสุราษฎร์ธานี
- นักท่องเที่ยวที่มาแบบกรุ๊ปทัวร์ เช่น ทัวร์จากจีน เกาหลี
- นักศึกษา ผู้สนใจเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต และป่าชายเลน

หลังจากได้มีการวางแผนการจัดการท่องเที่ยวแล้ว ก็ได้เปิดรับสมัครเพื่อเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยรับสมัครตามความสมัครใจในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม

๒. ด้านกระบวนการดำเนินการ และกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม

ซึ่งเป็นการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งสุดท้าย เพื่อเตรียมความพร้อมขั้นสุดท้ายก่อนที่จะรับนักท่องเที่ยวเข้าสู่ชุมชน โดยกระบวนการวางแผนเชิงปฏิบัติการเช่นเดียวกับขั้นตอนแรก โดยดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

๒.๑ การแบ่งความรับผิดชอบ โดยการคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อทำหน้าที่บริหารงานของกลุ่ม ลักษณะการบริหารเป็นไปแบบแนวราบ คือทุกคนสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ การตัดสินใจใช้ระบบกลุ่ม คณะกรรมการมีวาระ ๑ ปี จากการดำเนินการสมาชิกได้เลือกกำนัน ประเสริฐ ชาญจุกร เป็นประธานกลุ่ม และมีคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ประกอบด้วย

- ฝ่ายประสานงาน
- ฝ่ายมัคคุเทศน์
- ฝ่ายจัดที่พัก (โฮมสเตย์)
- ฝ่ายเรือรับ – ส่งนักท่องเที่ยว
- ฝ่ายจัดรถรับ – ส่งนักท่องเที่ยว
- ฝ่ายกลุ่มอาชีพ
- ฝ่ายพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว
- ฝ่ายจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว
- ฝ่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
- ฝ่ายการเงินและบัญชี
- ฝ่ายการตลาดและประชาสัมพันธ์
- ฝ่ายตรวจสอบคุณภาพงานบริการ

หลังจากได้มีการแบ่งความรับผิดชอบในรูปแบบของคณะกรรมการแล้ว กลุ่มก็จะดำเนินการรับสมัครสมาชิกเพิ่มเติม เพื่อขยายแนวร่วมในการดำเนินงานของชุมชน โดยคุณสมบัติของสมาชิกจะต้องประกอบด้วย

- ๑) เข้าร่วมกลุ่มด้วยความสมัครใจ และเข้าใจวัตถุประสงค์ของกลุ่ม
- ๒) เข้าร่วมประชุมกับกลุ่มทุกครั้ง หากไม่สามารถเข้าร่วมได้ต้องแจ้งให้

คณะกรรมการทราบล่วงหน้า

๓) ร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่ม ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมแก้ปัญหาและร่วมกันรับผิดชอบ

- ๔) มีจิตใจเปิดกว้าง พร้อมรับฟังความคิดเห็นและคำวิจารณ์
- ๕) เป็นชาวลิเล็ด

๒.๒ การจัดโปรแกรมการท่องเที่ยว หลังจากแบ่งความรับผิดชอบตามหน้าที่แล้ว กลุ่มฯ ได้ร่วมกันจัดทำโปรแกรมการท่องเที่ยว โดยใช้ข้อมูลจากการวิเคราะห์ร่วมกันของกลุ่ม โดยโปรแกรมการท่องเที่ยวที่จัดทำขึ้น มีลักษณะเป็นโปรแกรม คือ ๒ วัน ๑ คืน ซึ่งได้กำหนดโปรแกรม คือ

วันแรก

- เดินทางเข้าสู่บ้านลิเล็ด
- แนะนำตัว ทำความรู้จัก รับทราบกฎ กติกา และกำหนดการท่องเที่ยว
- เยี่ยมชมโบราณสถานเขาศรีวิชัย และเขาพระอานนท์
- รับประทานอาหารกลางวัน โดยกลุ่มรับผิดชอบในการจัดอาหาร
- ล่องเรือชมวิถีชีวิตชาวคลอง ชาวประมง และระบบนิเวศป่าชายเลน
- พบกับครอบครัว โฮมสเตย์ ทำความรู้จัก และเข้าที่พัก
- ร่วมประกอบอาหารพื้นบ้าน และรับประทานอาหารร่วมกับครอบครัว
- ชมลิเกป่า ล่องเรือชมหิ่งห้อย ชมที่นอนของนกเวลากลางคืนนับพันตัว ทำขนมจากขนมพื้นบ้านอื่น ๆ กิจกรรมประเพณีสำคัญ (โปรแกรมทางเลือก)

วันที่สอง

- รับประทานอาหารเข้าร่วมกับครอบครัว
- ร่วมกิจกรรมในวิถีชีวิต หรือเรียนรู้ประเด็นที่นักท่องเที่ยวสนใจ *
- รับประทานอาหารร่วมกันแบบข้าวหม้อแกงหม้อ (ครอบครัวจะจัดปิ่นโตโดยมีอาหารพื้นบ้านมารับประทานร่วมกัน ส่งผลให้มีอาหารหลากหลายชนิด)
- เยี่ยมชมกลุ่มอาชีพต่าง ๆ
- กล่าวอำลาชุมชน

* การร่วมกิจกรรมในวิถีชีวิตขึ้นอยู่กับความต้องการของนักท่องเที่ยว ซึ่งมีทั้งการทำขนมพายเรือตกกุ้ง ลงลอบปู ตกปลา จักสาน เรียนรู้วิถีชีวิตชาวบ้าน ถีบกระดานหาหอย ปลูกป่าชายเลน เรียนรู้วิถีชีวิตชาวประมง หรือกิจกรรมอื่น ๆ ตามความสนใจ

๒.๓ การกำหนดอัตราค่าบริการ กลุ่มได้ร่วมกันกำหนดค่าบริการ โดยไม่เน้นผลกำไร แต่เน้นผู้ให้บริการอยู่ได้ นักท่องเที่ยวพึงพอใจ

- ค่าที่พักคืนละ ๑๕๐ บาท/คน
- ค่าอาหาร มื้อละ ๑๐๐ บาท/คน (อาหารไม่น้อยกว่า ๓ อย่าง มีผลไม้)
- ค่านำเที่ยว ๒๕๐ บาท/วัน : นักท่องเที่ยว ๕ คน
- ค่าล่องเรือชมบาง วิถีชีวิต โบราณสถาน ระบบนิเวศน์ ป่าชายเลน ๘๐๐ – ๑,๐๐๐ บาท/ลำ

(ขึ้นอยู่กับขนาดของเรือ)

- ค่ารถเยี่ยมชมโบราณสถาน และกลุ่มอาชีพ ๕๐๐ บาท/เที่ยว
- ค่ารถรับส่งเข้าเมือง ๕๐๐ บาท/คัน

๒.๔ การกำหนดมาตรฐานการให้บริการ ที่ประชุมกลุ่มได้ร่วมกันกำหนดมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อสร้างความประทับใจ ความปลอดภัย และอบอุ่นใจแก่นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาพัก โดยมีมาตรฐานที่กำหนดร่วมกัน คือ

๒.๔.๑ มาตรฐานบ้านพัก

- เป็นสมาชิกของกลุ่ม
- เจ้าบ้านต้องอหิชาศัณดี สมาชิกในครอบครัวเห็นด้วย เล่าเรื่องราวชุมชนได้เข้าใจวัตถุประสงค์ของกลุ่ม ไม่ดื่มสุราเวลานักท่องเที่ยวมาพัก
- ไม่มีขโมย สัตว์เลี้ยงที่เป็นอันตราย
- บริเวณบ้าน อยู่ริมคลอง สะอาด น่านอน ไม่มีขยะ ไม่มีกลิ่นเหม็น
- มีบริเวณนั่งเล่น สะอาด โปร่ง สบาย
- ห้องนอน เป็นสัดส่วน มีมุ้ง หมอน ปลอกหมอน ผ้าห่ม ต้องซักทุกครั้ง
- มีพัดลม ไฟฟ้า
- ห้องน้ำสะอาด
- ห้องครัวสะอาด มีภาชนะเพียงพอสำหรับนักท่องเที่ยว
- อาหารต้องทำเอง โดยชวนให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วม ในแต่ละมื้อต้องมีอาหารพื้นบ้าน อาหารทะเล และรับประทานพร้อมกันกับครอบครัว
- มีกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวทำยามว่าง เช่น พายเรือ เย็บจาก ตกปู กุ้ง ปลา ฯลฯ

ภาพที่ ๑๑ บ้านพักแบบโฮมสเตย์และป้ายรับรองมาตรฐาน

๒.๔.๒ มาตรฐานรถสำหรับให้บริการนักท่องเที่ยว

- เจ้าของต้องเป็นสมาชิกกลุ่ม
- เจ้าของรถมีธรรมาศัยดี
- สภาพรถมีความสมบูรณ์สามารถขับขี่ได้อย่างปลอดภัย
- บรรทุกนักท่องเที่ยวครั้งละไม่เกิน ๑๐ คน
- มีหลังคา มีความสะอาดมีที่นั่งหรือเสื่อปู
- จัดคิวหมุนเวียนกัน

๔.๔.๓ มาตรฐานเรือ

- เจ้าของต้องเป็นสมาชิกกลุ่ม
- มีธรรมาศัยดี ให้บริการดี
- ขนาดของเรือยาวประมาณ ๗ เมตร บรรทุกผู้โดยสารไม่เกิน ๕ คน ขนาดยาวประมาณ ๕ เมตร นั่งไม่เกิน ๑๐ คน
- เรือต้องมีเสื้อชูชีพครบคน มีหมวกกันแดด

- จัดคิวหมุนเวียนกัน
- ๔.๔.๔ มาตรฐานมัคคุเทศก์
  - ต้องเป็นสมาชิกของกลุ่ม
  - มีความรู้ความสามารถด้านภาษา
  - ผ่านการอบรมและทดสอบจากคณะกรรมการของกลุ่ม
  - มีจิตใจให้บริการ อภัยเสียดี
  - มัคคุเทศก์ ๑ คน ต่อนักท่องเที่ยว ๕ คน

๒.๕ การพัฒนาเส้นทางและสิ่งอำนวยความสะดวก โดยกลุ่มร่วมกันกำหนด

รายละเอียดสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น

- การจัดทำป้ายบอกทาง
- การจัดทำจุดแวะพักรับประทานอาหารในป่าชายเลน
- จุดให้บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว
- ระบบการรักษาความปลอดภัย
- การจัดการขยะ

๒.๖ การพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยกลุ่มได้กำหนดให้มีการประเมินผลการดำเนินการในทุก ๆ ด้าน และทุกวันที่ ๑ ของเดือน จะจัดประชุมสมาชิกของกลุ่ม และแจ้งผลการประเมินให้สมาชิก ตลอดจนแจ้งข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางแก้ปัญหา และพัฒนาการดำเนินการของกลุ่ม

๓. ด้านผลการดำเนินงานของกลุ่มชุมชนลี้เล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

การจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลี้เล็ด นำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นระยะเวลาประมาณ ๓ ปี โดยมีโครงการ CHARM และ REST เป็นพี่เลี้ยงมาจนถึงปัจจุบัน นับได้ว่าเป็นการดำเนินการที่ประสบความสำเร็จในหลายด้าน โดยมีผลการดำเนินการด้านต่าง ๆ ดังนี้

๓.๑ ผลด้านจำนวนนักท่องเที่ยว จากการดำเนินการในระยะที่ผ่านมา มีนักท่องเที่ยว และกลุ่มบุคคลหลายกลุ่มได้เดินทางเข้ามาเที่ยวในชุมชนลี้เล็ด โดยสามารถแบ่งได้เป็นกลุ่มต่าง ๆ คือ

๑) กลุ่มนักท่องเที่ยวต่างชาติ ที่มาท่องเที่ยวในประเทศไทย และสนใจการท่องเที่ยวในลักษณะ ECO Tour โดยกลุ่มได้ทำสัญญาทำกับบริษัทจัดทัวร์ของชาวต่างชาติในกรุงเทพฯ ในการจัดส่งนักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวในตำบลลี้เล็ดในทุกวันศุกร์ และเสาร์ ดังนั้น ตำบลลี้เล็ดจึงมีโอกาสดูแลนักท่องเที่ยวเป็นประจำทุกสัปดาห์

ภาพที่ ๑๒ นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวในตำบลลิเล็ด

๒) กลุ่มนักศึกษาด้านนิเวศวิทยา และสังคมศาสตร์ ซึ่งมีนักศึกษาทั้งต่างชาติ จากกลุ่มสหภาพยุโรป และกลุ่มนักศึกษาในประเทศที่ต้องการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการป่าชายเลน และการจัดการชุมชน ซึ่งจะเดินทางเข้ามาพักครั้งละหลายวัน

๓) กลุ่มผู้ศึกษาดูงาน ประกอบด้วยกลุ่มชุมชนอื่น ๆ ที่ต้องการศึกษารูปแบบ การจัดการท่องเที่ยว และการจัดการชุมชน ของตำบลลิเล็ด

ภาพที่ ๑๓ กลุ่มผู้ศึกษาดูงานจากชุมชนอื่น

ซึ่งหากพิจารณาในแง่ของจำนวนนักท่องเที่ยวแล้ว นับได้ว่ากลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยว เพื่อการอนุรักษ์ ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ทั้งนี้ เนื่องจากการที่นักท่องเที่ยวจากสถานที่ต่าง ๆ ได้มาสัมผัสความเป็นตำบลลิเล็ดในแง่มุมต่าง ๆ แล้วเกิดความประทับใจในหลายด้าน โดยเห็นได้จาก บันทึกที่นักท่องเที่ยวได้เขียนไว้ในสมุดการบันทึกความรู้สึกลงในการเข้าพัก “โฮมสเตย์”

๓.๒ ด้านความร่วมมือของคนในชุมชน จากการสัมภาษณ์กำนันประเสริฐ ชัญจกร ประธานกลุ่มลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ถึงผลการดำเนินการของกลุ่มทราบว่า การบริหารจัดการชุมชน ลิเล็ด เป็นการดำเนินการแบบบูรณาการ โดยการประสานความร่วมมือของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสร้างความ

เข้มแข็งของชุมชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยมีกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่ซึ่งทำงานประสาน สอดคล้องกัน ประกอบด้วย

- ๑) กลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- ๒) สถานีปรีภษา
- ๓) ชมรมผู้สูงอายุ (ทำหน้าที่เป็นที่ปรีภษา)
- ๔) กลุ่ม อสม.
- ๕) กลุ่มเครือข่ายเฝ้าระวังทางทะเล
- ๖) คณะกรรมการดูแลป่าชายเลน

โดยแต่ละกลุ่มต่างทำหน้าที่ของตนเอง และประสานการทำงานให้สอดคล้องกัน ทำให้เกิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

๓.๓ ด้านการให้ความร่วมมือจากองค์กร และหน่วยงานราชการ นอกจากการที่กลุ่ม ชุมชน ลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ จะได้รับการสนับสนุนจากโครงการ CHARM และ REST หน่วยงานราชการต่าง ๆ ในพื้นที่ต่างเห็นถึงความเข้มแข็งและความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาด้านทรัพยากร ชายฝั่งของชาวตำบลลิเล็ด จึงได้ให้การสนับสนุนการดำเนินการหลายหน่วยงาน ซึ่งพอสรุปได้คือ

๑) กรมประมง ได้ให้การสนับสนุนด้านความรู้ งบประมาณในการดำเนินการโครงการ ต่าง ๆ

๒) การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้การสนับสนุนการประชาสัมพันธ์ และการ พัฒนาระบบการจัดการท่องเที่ยวแบบ “โฮมสเตย์” จนกระทั่งกลุ่มลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ได้รับ รองมาตรฐานการจัดการท่องเที่ยวแบบโฮมสเตย์

๓) จังหวัดสุราษฎร์ธานี และอำเภอพุนพิน ได้สนับสนุนงบประมาณสำหรับการจัดทำ ทางเดินชมป่าชายเลน (Walk way)

๔) องค์การบริหารส่วนจังหวัด โดยได้กำหนดแผนในปีงบประมาณ ๒๕๕๑ ในการจัดสร้างศาลาบริเวณทางเดินชมป่าชายเลน สำหรับการบรรยาย และการพักระหว่างทาง

๕.) องค์การบริหารส่วนตำบลลิเล็ด ให้การสนับสนุนด้านการจัดตั้งงบประมาณ สำหรับการดำเนินการด้านการจัดการทรัพยากรชายฝั่งหลายรายการ

๖.) สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี สภาวัฒนธรรมอำเภอพุนพิน ร่วมกับ เทศบาลเมืองท่าข้าม ได้จัดทำโครงการอนุรักษ์ป่าชายเลน โดยนำนักเรียนในเขตเทศบาลเมืองท่าข้าม ร่วมกิจกรรมปลูกป่าชายเลนเป็นประจำทุกปี ทั้งนี้ เพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งวิถีชีวิตของชุมชน และรักษา

ภาพที่ ๑๔ เส้นทางการศึกษาธรรมชาติที่ได้รับงบประมาณสนับสนุน

๓.๔ ด้านการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง การดำเนินการของชุมชนลีเล็ด สามารถแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรชายฝั่งได้เป็นอย่างดี เนื่องจากสามารถสร้างความตระหนักและการมีส่วนร่วมโดยใช้กระบวนการจัดการท่องเที่ยว เพื่อเป็นรายได้เสริมให้คนในชุมชนอีกทางหนึ่ง การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงกลายเป็นส่วนผสมที่ลงตัวของการบูรณาการ และจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งที่ลงตัวเป็นอย่างยิ่ง ผลจากการดำเนินการซึ่งเห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนในช่วงระยะเวลา ๑ ปี ที่ผ่านมา ปรากฏผลอย่างเป็นรูปธรรม คือ

๑) การเพิ่มขึ้นของป่าชายเลน จากเดิมที่ป่าชายเลนบริเวณพื้นที่ตำบลลีเล็ดมีเพียงประมาณห้าพันกว่าไร่ ปัจจุบันป่าชายเลนได้มีการเพิ่มขึ้นอีกประมาณ ๓,๐๐๐ ไร่ รวมพื้นที่ป่าชายเลน ณ ปัจจุบันกว่า ๘,๐๐๐ ไร่ ซึ่งเกิดขึ้นจากการปลูกใหม่ และการเกิดขึ้นตามธรรมชาติ เนื่องจากได้มีการดูแลมิให้มีการทำลาย และการรบกวนพื้นที่ป่าชายเลนที่เกิดขึ้นใหม่จากการประมงผิดกฎหมาย และการกำหนดกติกาการตัดไม้ในพื้นที่ป่าชายเลนอย่างชัดเจน

๒) การเพิ่มขึ้นของทรัพยากรสัตว์น้ำ ทั้งนี้เนื่องจากการได้มีการจัดการมิให้มีการทำประมงที่ผิดกฎหมาย การเพิ่มขึ้นของแหล่งวางไข่และเจริญของตัวอ่อน ส่งผลให้มีสัตว์น้ำประเภทหอยกันปลาชนิดต่าง ๆ เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก การประมงพื้นบ้านสามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น ส่งผลให้มีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด

๓.๕ ด้านการสร้างความรู้ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เนื่องจากการดำเนินการของชุมชนลีเล็ดได้ดำเนินการโดยใช้กระบวนการเรียนรู้ ระหว่างคนในชุมชน และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ส่งผลให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับความรู้ต่าง ๆ ที่มีความแปลกใหม่ ประกอบกับการได้มีการทำกิจกรรมร่วมกันในหลายด้าน ชุมชนได้ร่วมกันฝึกบริหารจัดการชุมชนของตนเอง ส่งผลให้คนในชุมชนมีความกลมเกลียวช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้ยังได้มีการปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเยาวชน

ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยกลุ่มได้ดำเนินการจัดอบรมโครงการเยาวชนรักษ์ป่าชายเลน และโครงการยุวมัคคุเทศก์

ภาพที่ ๑๕ การจัดอบรมเยาวชนในพื้นที่ของกลุ่มลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

๓.๖ การเพิ่มขึ้นของรายได้ ผลจากการที่ชุมชนสามารถร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง และสามารถพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ส่งผลให้ประชาชนในพื้นที่มีรายได้เพิ่มขึ้นจากจับสัตว์น้ำ เนื่องจากสภาพแวดล้อมมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น ส่งผลให้สัตว์น้ำขยายพันธุ์ และเจริญเติบโตดีขึ้น นอกจากนี้เป็นรายได้จากการจัดการท่องเที่ยว ทั้งรายได้จากการจัดที่พัก อาหาร และการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ในชุมชน

๓.๗ การประชาสัมพันธ์ชุมชน จากการดำเนินการด้านการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ส่งผลให้ตำบลลีเล็ดเป็นที่รู้จักของประชาชนทั่วไปทั้งในประเทศ และต่างประเทศ โดยการบอกเล่าจากนักท่องเที่ยว จากสื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ที่เดินทางเข้าไปทำรายการในพื้นที่ หนังสือพิมพ์ที่ได้ทำข่าวหรือทำรายการเกี่ยวกับตำบลลีเล็ด

๓.๘ การเชื่อมโยงเครือข่ายกับชุมชนอื่น ๆ หลังจากชุมชนลีเล็ดได้จัดระบบการบริหารจัดการชุมชน และจัดตั้งกลุ่มลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์แล้ว ได้มีการเดินทางไปศึกษาดูงานการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่บ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช และเกาะยาว จังหวัดพังงา ทำให้ชุมชนเป็นเครือข่ายกัน นอกจากนี้ยังมีชุมชนอื่น ๆ ที่เดินทางเข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่ตำบลลีเล็ด ทั้งบริเวณใกล้เคียงและจากภาคอื่น ๆ ส่งผลให้มีการเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างกลุ่ม

๓.๙ การอนุรักษ์วัฒนธรรม และประเพณีของชาวลีเล็ด ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาเดิมของชาวตำบลลีเล็ด หลายด้าน ล้วนเป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวจากสถานที่ต่าง ๆ ให้ความสนใจ และสามารถนำมาใช้เป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวได้ ชาวตำบลลีเล็ดจึงรู้สึกภาคภูมิใจในภูมิปัญญา ประเพณี วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของตนเอง ส่งผลให้เกิดความรู้สึกรัก ห่วงแหน และพยายามถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป โดยเห็นได้จากการได้จัดทำโครงการค่ายเยาวชนรักษ์ธรรมชาติ โดยการจัดให้มีการเข้าค่ายเยาวชนในพื้นที่เพื่ออบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และให้เยาวชนในพื้นที่ได้

เข้าพักแบบ “โฮมสเตย์” และทำกิจกรรมเช่นเดียวกับนักท่องเที่ยวที่มาพัก เพื่อต้องการให้เยาวชนในพื้นที่ทราบว่า สิ่งที่มีอยู่แล้วในพื้นที่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ สามารถสร้างรายได้ให้กับคนในพื้นที่ได้ นอกจากนั้นยังมีการพยายามที่จะรักษาประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ต่าง ๆ เช่น ประเพณีการสวดคลอญ่ดประเพณีลอยกระทง โดยให้นักท่องเที่ยวเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ กลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ยังพิจารณาเห็นว่าภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นยังเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าสามารถนำมาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยว จึงได้ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพื่อเป็นแหล่งศึกษาคุณงาน และร่วมกิจกรรมของนักท่องเที่ยว เช่น กลุ่มทำกะปิ กลุ่มใบจาก นอกจากนั้น สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของท้องถิ่นที่สามารถสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว และแสดงถึงเอกลักษณ์ของคนในพื้นที่ คือ ศิลปะการแสดงต่าง ๆ เช่น การฟีกลิเกป่า และมโนราห์ ซึ่งกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ได้พยายามนำมาเป็นกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ทั้งการนำการแสดงมาจากพื้นที่ข้างเคียง และการฝึกหัดคนในพื้นที่โดยเฉพาะเยาวชนให้มีความสามารถในการแสดงเพื่อนำเสนอต่อนักท่องเที่ยวในโอกาสต่าง ๆ ทั้งนี้ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี และสภาวัฒนธรรมอำเภอพุนพิน ได้มีส่วนส่งเสริมสนับสนุนประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่ยังคงอนุรักษ์ไว้จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ ๑๖ การแสดง และฝึกหัดมโนราห์และลิเกป่าของเยาวชนตำบลลีเล็ด

ผลการวิจัยขั้นที่ ๒

การศึกษาสภาพปัญหาการนำการแสดงมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว

คณะผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลสภาพปัญหาในการนำการแสดงมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวจากประชาชนและสมาชิกของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ผู้นำชุมชนที่เกี่ยวข้อง ผู้รับผิดชอบการจัดกิจกรรมการแสดง และนักท่องเที่ยว และนำข้อมูลมาประมวลผลวิเคราะห์ และจำแนกสภาพปัญหา จากการรวบรวมข้อมูลในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยขอเสนอให้ทราบถึงสภาพปัจจุบัน และสภาพปัญหาของการนำมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว ดังนี้

๑. สภาพการจัดแสดงปัจจุบัน จากการรวบรวมข้อมูลจากผู้เกี่ยวข้องพบว่า การจัดแสดงมโนราห์เพื่อส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว มีสภาพดังนี้

๑.๑ คณะผู้แสดง เป็นเยาวชนในพื้นที่ตำบลลิเล็ด จำนวน ๑๐ คน อายุประมาณ ๖ - ๑๕ ปี ซึ่งเป็นเยาวชนที่ผ่านการฝึกหัดมโนราห์จากการจัดอบรมของกลุ่ม และฝึกหัดกันเอง

๑.๒ ลักษณะการแสดง เป็นการแสดงรำท่ามาตรฐานของมโนราห์ จำนวน ๑๒ ท่า ประกอบเพลงมโนราห์ที่เป็นจากแผ่นซีดี ใช้เวลาการแสดงประมาณ ๑๐ นาที

๑.๔ โอกาสในการแสดง แสดงให้นักท่องเที่ยวชมในคืนแรกของการมาพักโฮมสเตย์ในตำบลลิเล็ด โดยไปรำแสดงให้กับนักท่องเที่ยวชมในสถานที่ที่กลุ่มจัดกิจกรรมให้กับนักท่องเที่ยว โดยมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอการแสดงศิลปะพื้นบ้านให้กับนักท่องเที่ยวได้ชม

๑.๕ เครื่องแต่งกายที่ใช้ใส่แสดง คณะผู้แสดงไม่ได้มีการแต่งกายแบบมโนราห์แต่ใช้ชุดที่ผู้แสดงใส่อยู่กับบ้าน แต่สามารถใส่รำมโนราห์ได้สะดวก ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะใส่กางเกงพละ (กางเกงวอม)

๑.๖ การฝึกหัด และการซ้อม คณะนักแสดงจะฝึกหัดกันเองโดยมีเยาวชนที่เป็นนักแสดงศึกษาอยู่ชั้น ม.๒ โรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย ซึ่งเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในตำบลเขาศรีวิชัย อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ห่างจากตำบลลิเล็ดประมาณ ๕ กิโลเมตร เยาวชนทั้งสองคนนี้เป็นผู้ที่มีความรักและชื่นชอบการแสดงมโนราห์ โรงเรียนวัดเขาศรีวิชัยจึงได้ให้นักเรียนทั้งสองคนหัดรำมโนราห์ร่วมกับนักเรียนคนอื่น ๆ เพื่อแสดงในโอกาสต่าง ๆ โดยเชิญวิทยากรจากภายนอก คือ นางสาวสิริรัมย์ ระวังศิลป์ ซึ่งเป็นบุตรของมโนราห์หนูเรียง มโนราห์คณะดังในอดีตของจังหวัดสุราษฎร์ธานี มาสอนให้กับคณะนักแสดงของโรงเรียน ส่งผลให้นักเรียนทั้งสองคนนี้มีความสามารถในการรำมโนราห์ จึงได้นำสิ่งที่ตนได้เรียนมาถ่ายทอดให้กับน้อง ๆ ที่บ้านฝึกหัดรำกันพอที่จะแสดงได้ ซึ่งการสอนกันเองของเยาวชนยังขาดการถ่ายทอดด้านความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับมโนราห์ การชี้แจงท่ารำต่าง ๆ การฝึกซ้อมของเยาวชนจะมีการซ้อมกันทุกวันศุกร์โดยใช้สถานที่บ้านของ นางกัญญา สวนพลอย บ้านเลขที่ ๑๔/๓ หมู่ที่ ๑ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

๑.๗ รายได้จากการแสดง นักแสดงจะได้รายได้จากการแสดงจากกลุ่มครั้งละประมาณ ๕๐๐ - ๑,๐๐๐ บาท (ขึ้นอยู่กับจำนวนคณะนักท่องเที่ยว) นอกจากนั้นยังได้รายได้จากนักท่องเที่ยวที่ให้เพื่อเป็นกำลังใจให้กับผู้แสดง ซึ่งมีจำนวนไม่แน่นอน

ภาพที่ ๑๗ การสอบถามปัญหาจากคณะนักแสดง

๒. สภาพปัญหาของการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว จากการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหาการนำสื่อมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว ของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ พบว่ามีปัญหาหลายประการที่ไม่สามารถให้การแสดงมโนราห์ของเยาวชนที่แสดงมีความโดดเด่นทัดเทียมคณะมโนราห์คณะอื่น ๆ ปัญหาเหล่านี้ประกอบด้วย

๒.๑ ปัญหาการขาดผู้มีความรู้ความชำนาญด้านการแสดงมโนราห์ฝึกหัดให้กับเยาวชน จากการวิเคราะห์ร่วมกันกับชาวตำบลลีเล็ด ถึงสาเหตุของการไม่มีคณะมโนราห์ตั้งแต่เดิมของตำบลลีเล็ด พบว่ามีสาเหตุจากพื้นที่ตำบลลีเล็ดเดิมเป็นพื้นที่ห่างไกลความเจริญ ไม่มีถนน การคมนาคมต้องเดินทางโดยเรือ ส่งผลให้การรวมกลุ่มของคนเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปไม่ค่อยสะดวก ประกอบกับลักษณะอาชีพของคนในพื้นที่ตำบลลีเล็ดเป็นลักษณะของคนทำสวน หาปลา มีเวลาว่างสำหรับการจัดกิจกรรมการเล่นน้อย พื้นที่ตำบลลีเล็ดจึงมีศิลปินแขนงต่าง ๆ น้อย โดยเฉพาะมโนราห์ซึ่งส่วนใหญ่จะมีมากในสังคมชานา ดังนั้นจึงไม่มีผู้ที่มีความรู้ความชำนาญด้านการแสดงมโนราห์ในพื้นที่ที่สามารถถ่ายทอดให้กับเยาวชนได้ ทั้งด้านการรำ การเล่นดนตรีประกอบ และการว่ากลอนมโนราห์ สภาพการฝึกหัดการแสดงมโนราห์จึงเป็นไปในลักษณะตามที่ได้เสนอไว้ในข้อ ๑.๖

๒.๒ ปัญหาด้านความเชื่อของผู้ปกครอง ญาติพี่น้อง และคณะผู้แสดงเอง ซึ่งเป็นปัญหาที่สืบเนื่องจากไม่มีผู้ที่มีความรู้ ความเข้าใจที่สามารถเป็นครูมโนราห์ให้กับเยาวชนและสามารถสร้างความเข้าใจให้กับผู้เกี่ยวข้องตามที่ได้เสนอไว้ในข้อ ๒.๑ ส่งผลให้คนในพื้นที่มีความเชื่อเช่นเดียวกับความเชื่อเกี่ยวกับการแสดงมโนราห์ของของชาวใต้โดยทั่วไป ซึ่งเชื่อว่าการแสดงมโนราห์เป็นการแสดงที่มีครู ผู้ใดจะแสดงต้องมีการครอบครู ซึ่งหมายถึงการทำพิธีโดยมีครูมโนราห์รับเป็นศิษย์ ต้องมีพิธีกรรมไหว้ครูตามแบบที่ครูมโนราห์กำหนด ซึ่งหากผู้ใดไม่มีการครอบครูแล้วอาจถูกครุหมอโนราห์จับ^๑ และนอกจากนั้นจะต้องมีการรับครุมาไว้ที่บ้าน ซึ่งต้องมีการไหว้ครูเป็นประจำทุกปี ปัญหาในประเด็นนี้ส่งผลให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว กล่าวคือ

- ชาวบ้านไม่กล้าที่จะให้บุตรหลานหัดมโนราห์ เนื่องจากกลัวลูกหลานกระทำผิดแล้วถูกครุหมอโนราห์จับ ส่งผลให้มีเยาวชนฝึกหัดการรำมโนราห์จำนวนน้อย
- ผู้ปกครอง ญาติพี่น้องของนักแสดง ไม่กล้าให้นักแสดงใส่ชุดมโนราห์ เนื่องจากความเชื่อเกี่ยวกับครุหมอโนราห์ดังกล่าว ส่งผลให้มีความรู้สึกลัวชุดมโนราห์เป็นชุดที่มีครุหมออยู่

ครุหมอโนราห์จับ^๑ คือคนที่ทำตัวไม่เหมาะสมกับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมโนราห์จะถูกครุหมอโนราห์เข้าถึง มีอาการคล้ายคนถูกผีสิง ขาดสติ แสดงอาการเหมือนคนแสดงมโนราห์

การหยิบจับมาใส่เล่นโดยมิได้กระทำพิธีรับครุ เป็นการไม่เหมาะสม ส่งผลให้นักแสดงมโนราห์ต้องรำมโนราห์โดยใส่ชุดที่แตกต่างกัน ตามความสะดวกของนักแสดงที่ต้องการใส่มาแสดง

๒.๓ ปัญหาด้านการให้การสนับสนุนของผู้เกี่ยวข้อง ปัญหานี้เป็นปัญหาสืบเนื่องจากทั้งข้อ ๒.๑ และข้อ ๒.๒ โดยผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือ ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนพ่อแม่ผู้ปกครองเมื่อเห็นสภาพปัจจุบันของการแสดงมโนราห์โดยส่วนใหญ่ ความเห็นที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ไม่มีการสนับสนุนอย่างจริงจัง คือ

- การแสดงมโนราห์ของกลุ่มเยาวชนในปัจจุบัน เป็นกิจกรรมหนึ่งที่น่ามาเสริมการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งไม่สามารถพัฒนาเป็นคณะมโนราห์ที่สามารถไปแสดงที่อื่น ๆ ได้อย่างจริงจัง เนื่องจากไม่มีผู้สอน ไม่มีชุดใส่ที่มีความสวยงาม

- การรำมโนราห์ของเยาวชนกลุ่มนี้ จะมีอยู่ชั่วขณะหนึ่ง เนื่องจากเยาวชนที่แสดงอีกไม่นานก็จะเจริญเติบโตขึ้น และไปเรียนที่อื่น แล้วเลิกแสดงไปในที่สุด

- การฝึกหัดมโนราห์จะต้องมีความต่อเนื่อง การฝึกหัดเพียงช่วงเวลาสั้น ๆ ไม่สามารถพัฒนาสู่ความเป็นเลิศ ทัดเทียมกับคณะมโนราห์คณะอื่น ๆ ได้

ปัจจัยเหล่านี้ เป็นสิ่งสำคัญที่ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่มิได้ให้การสนับสนุนการแสดงของคณะเยาวชนที่แสดงมโนราห์ของตำบลลิเล่อย่างจริงจัง การผลักดันจึงเป็นไปเฉพาะผู้ที่ให้ความสำคัญเพียงไม่กี่คน

๒.๔ ปัญหาด้านทุนทรัพย์ในการจัดหาเครื่องแต่งกายสำหรับใส่แสดง เนื่องจากเครื่องแต่งกายมโนราห์แต่ละชุดมีราคาสูง คือประมาณ ๑๒,๐๐๐ บาท เนื่องจากชุดมโนราห์มีองค์ประกอบหลายชิ้นส่วน ซึ่งต้องทำด้วยวัสดุที่มีราคาสูง เช่น เสื้อต้องร้อยด้วยลูกบิดหลากสี ซึ่งถึงแม้ว่านักแสดงหรือพ่อแม่ผู้ปกครองยินดีให้บุตรหลานที่เป็นนักแสดงใส่ชุดมโนราห์สำหรับรับแสดง ก็ยังคงประสบปัญหาด้านการจัดหางบประมาณสำหรับจัดให้กับคณะผู้แสดง

ภาพที่ ๑๘ การแสดงของคณะนักแสดงก่อนการพัฒนา

ผลการวิจัยขั้นที่ ๓

ผลการกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวตำบลลีเล็ด

คณะวิจัยได้ร่วมกับผู้เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว ของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ประกอบด้วย ผู้แทนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ผู้แทนสำนักงานการท่องเที่ยวและนันทนาการจังหวัดสุราษฎร์ธานี ประธานที่ปรึกษากลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ประธานกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ผู้แทนสมาชิกกลุ่มฯ นักแสดงมโนราห์ กรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมจังหวัด และกรรมการบริหารสภาวัฒนธรรมอำเภอพุนพิน โดยใช้กระบวนการระดมความคิดเห็นแบบกลุ่มย่อย (Focus group) เพื่อกำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ โดยนำปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันในการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยว เป็นประเด็นในการกำหนดแนวทางในระยะแรก และกำหนดแนวทางการพัฒนาในอนาคต

ภาพที่ ๑๕ คณะวิจัยร่วมหารือกับผู้เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนา

ผลการระดมความคิดเห็นปรากฏว่าผู้เกี่ยวข้องได้กำหนดแนวทางในการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว เป็น ๓ ระยะ ประกอบด้วย

ระยะแรก สร้างความรู้และเพิ่มทักษะการแสดง

เป็นระยะทำความเข้าใจและเตรียมความพร้อมในการแสดงมโนราห์ การกำหนดแนวทางในระยะนี้ ต้องการที่จะแก้ปัญหาก็เกี่ยวข้องกับความรู้อย่างเข้าใจเกี่ยวกับการแสดงมโนราห์ โดยเฉพาะความเข้าใจเกี่ยวกับครุหมอโนราห์ โดยคณะที่ได้ร่วมกันระดมความคิดเห็นได้ร่วมกันกำหนดแนวทางดำเนินการ ดังนี้

๑. การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมโนราห์ ดำเนินการโดยนำผู้มีความรู้และประสบการณ์ในการแสดงมโนราห์มาให้ความรู้เกี่ยวกับการแสดงมโนราห์กับพ่อแม่ผู้ปกครอง และคณะนักแสดง ตลอดจนทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อในการแสดงมโนราห์ให้กับพ่อแม่ ผู้ปกครอง ญาติพี่น้องของคณะผู้แสดง และกับตัวผู้แสดงเอง เพื่อปรับเปลี่ยนความเชื่อเกี่ยวกับครุหมอมโนราห์ ทั้งนี้เพื่อลดความกังวลใจเกี่ยวกับความกลัวครุหมอมโนราห์จับ ให้กับผู้ปกครอง ญาติพี่น้อง และตัวผู้แสดงเอง

๒. จัดให้มีการถ่ายทอดการรำมโนราห์ท่ามาตรฐาน ๑๒ ท่า ให้กับคณะผู้แสดงเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับท่าต่าง ๆ และสามารถรำได้อย่างถูกต้อง สวยงาม ทั้งนี้ คณะผู้วิจัยซึ่งประกอบด้วยกรมการบริหารสภาพัฒนธรรมอำเภอ กรมการบริหารสภาพัฒนธรรมจังหวัด และนักวิชาการวัฒนธรรม โดยเชิญผู้ที่มีความรู้มีความสามารถในการรำมโนราห์มาสอนให้กับคณะผู้แสดง ซึ่งขั้นตอนนี้สามารถดำเนินการไปพร้อมกับการดำเนินการในข้อ ๑ ได้

๓. จัดหาชุดซ้อมมโนราห์ที่สามารถสวมใส่ในการฝึกซ้อมมโนราห์ได้อย่างสะดวก ใส่ให้เหมือนกันทั้งคณะ และมีความสวยงามในระดับหนึ่งสามารถสวมใส่เพื่อแสดงการรำมโนราห์ให้กับนักท่องเที่ยวชม หรือออกงานต่าง ๆ ที่เป็นกิจกรรมในชุมชนได้

๔. สร้างโอกาสให้นักแสดงได้มีโอกาสดำเนินการรำมโนราห์ให้กับนักท่องเที่ยวได้ชม โดยกำหนดให้คณะนักท่องเที่ยวที่มาพักโฮมสเตย์ในตำบลลิเล็ด ได้ชมการรำมโนราห์ของคณะมโนราห์ของตำบลลิเล็ดทุกคณะ ตลอดจนให้โอกาสนักแสดงได้รำมโนราห์ในงานต่าง ๆ ของชุมชน เช่นงานทอดกฐินของวัดในชุมชน ตลอดจนงานอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างทักษะและประสบการณ์การแสดงมโนราห์ให้กับคณะนักแสดง โดยการแสดงแต่ละครั้งให้ผู้แสดงมีรายได้จากการรำมโนราห์ เพื่อสร้างแรงจูงใจในการฝึกซ้อมต่อไป

สำหรับการดำเนินการในระยะนี้ ผู้รับผิดชอบในการดำเนินการคือ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในฐานะหน่วยงานให้การสนับสนุนด้านศิลปวัฒนธรรมในพื้นที่ ร่วมกับสภาพัฒนธรรมอำเภอพุนพิน และสภาพัฒนธรรมจังหวัด ดำเนินการด้านการจัดหาผู้มีความรู้ความชำนาญมาถ่ายทอดความรู้และทักษะให้กับเยาวชน โดยกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในพื้นที่รับผิดชอบด้านการสร้างโอกาสให้เยาวชนได้มีโอกาสดำเนินการ

ระยะที่สอง จัดหาชุดมโนราห์ด้วยภูมิปัญญาและความพยายาม

จากการระดมความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้องซึ่งมีความเห็นร่วมกันว่าการแสดงมโนราห์ จำเป็นต้องมีการสวมใส่ชุดมโนราห์ เพื่อให้มีความสวยงาม และเป็นการนำเสนอเอกลักษณ์ของชุดมโนราห์ให้กับผู้ชม ตลอดจนเป็นการสืบสานเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมให้อยู่คู่ชุมชน การดำเนินการในระยะนี้จึงเป็นระยะการจัดหาชุดแต่งกายมโนราห์แบบสมบูรณ์ ซึ่งดำเนินการหลังจากผู้แสดงมโนราห์มีความรู้

และทักษะเกี่ยวกับการร่ำโนราห์ทำพื้นฐานดีแล้ว มีความรักความตั้งใจที่จะสืบทอดการร่ำโนราห์ต่อไป และผู้เกี่ยวข้องกับการแสดงมโนราห์ทุกคนมีความเข้าใจเกี่ยวกับครุหมอมโนราห์ดีแล้ว และหมดความกังวลในเรื่องดังกล่าว ผู้เกี่ยวข้องควรร่วมกันจัดหาชุดมโนราห์ให้กับคณะนักแสดงได้สวมใส่แสดง แต่เนื่องจากชุดมโนราห์แต่ละชุดมีราคาสูงมาก คือชุดละประมาณ หนึ่งหมื่นสองพันบาท ซึ่งหากต้องหาเงินซื้อ ก็ต้องใช้เงินจำนวนมากเพื่อให้นักแสดงทุกคนมีชุดมโนราห์ใส่แสดง เมื่อพิจารณาแนวทางการได้มาของชุดมโนราห์ผู้เกี่ยวข้องมีความเห็นว่า หากต้องการที่จะอนุรักษ์การแสดงมโนราห์ไว้กับชาติแล้ว ก็ควรที่จะให้มีความรู้และความสามารถในการผลิตชุดมโนราห์ใช้เองด้วย ทั้งนี้เนื่องจากชุดมโนราห์นั้นส่วนของเสื้อจะทำด้วยลูกปัดร้อยติดกันเป็นแผงสลัปลาให้เกิดความสวยงาม ซึ่งการผลิตชุดมโนราห์นี้ในพื้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีการสอนให้นักเรียนได้ทำใช้เองอยู่ คือโรงเรียนบ้านนาวิทยาคม อำเภอบ้านนาเดิม จังหวัดสุราษฎร์ธานี หากนำผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการผลิตชุดมโนราห์ มาฝึกสอนให้กับเยาวชนและผู้สนใจในพื้นที่ตำบลลิเล็ดทั้งที่เป็นนักแสดงหรือไม่ได้แสดง ก็จะทำให้ผู้ที่ผ่านการเรียนรู้ สามารถผลิตชุดมโนราห์ได้ ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมโนราห์ให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นกิจกรรมที่สำคัญที่สามารถพัฒนาเป็นอาชีพเสริมให้กับคนในชุมชนได้ และเป็นกิจกรรมอันหนึ่งที่สามารถนำมาใช้ในการส่งเสริมการท่องเที่ยวได้

การกำหนดแนวทางการดำเนินการในระยะจัดหาชุดนักแสดงมโนราห์ จึงได้กำหนดแนวทางในการจัดอบรมการถ่ายทอดการทำชุดมโนราห์ให้กับเยาวชนและผู้สนใจในพื้นที่ โดยตั้งเป้าหมายที่เยาวชนในสถานศึกษาในพื้นที่ และใกล้เคียง คือ โรงเรียนวัดบางปลา โรงเรียนบ้านคลองกอ โรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย โดยให้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี รับผิดชอบในการจัดอบรม องค์การบริหารส่วนตำบลลิเล็ดรับผิดชอบด้านวัสดุฝึกและผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ รับผิดชอบด้านการให้การสนับสนุนให้เกิดความต่อเนื่อง

ระยะที่สาม การพัฒนาให้เป็นคณะมโนราห์เต็มรูปแบบ

หลังจากได้ดำเนินการตามแนวทางที่กำหนดในสองระยะแรกแล้ว หากคณะมโนราห์และผู้เกี่ยวข้องให้ความสำคัญกับกิจกรรมการแสดงมโนราห์ ควรพัฒนาคณะมโนราห์ของตำบลลิเล็ดให้เป็นคณะมโนราห์เต็มรูปแบบ โดยสนับสนุนให้มีลูกคู่มโนราห์ ซึ่งหมายถึงผู้เล่นดนตรีมโนราห์ ทั้งนี้เนื่องจากปัจจุบันมีเยาวชนที่สามารถเป่าปี่มโนราห์ ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีประกอบมโนราห์ที่เล่นยากที่สุดอยู่แล้ว สำหรับเครื่องดนตรีประกอบอื่น ๆ คือ กลอง ทับ ฉิ่ง โหม่ง ปี่ แกระ ดังนั้นจึงควรจัดให้มีการฝึกหัดให้เยาวชนที่มีความสนใจเกี่ยวกับดนตรีมโนราห์ โดยเฉพาะเยาวชนที่เป็นผู้ชายให้ฝึกหัดเล่นดนตรี โดยในระยะแรกให้ฝึกหัดเฉพาะเพลงที่ใช้ร่ำทำมาตรฐานตามที่นักแสดงมโนราห์ใช้ฝึกซ้อมจากการเปิดแผ่นซีดีให้มีความชำนาญสามารถเล่นสดเพื่อให้คณะแสดงการร่ำโนราห์สามารถร่ำแสดงในงานต่าง ๆ ได้ สำหรับนักแสดงนั้นเมื่อมีความสามารถในการร่ำทำมโนราห์ได้อย่างคล่องแคล่วแล้ว ควรเพิ่มเติมให้มีการร่ำมโนราห์บทง่าย ๆ โดยให้ผู้มีความสามารถด้านการแต่งกลอนมโนราห์แต่งให้ เน้นเนื้อหา

เกี่ยวกับการแสดงความยินดีที่มีผู้มาเยี่ยมชมตำบลลิเล็ด แนะนำตำบลลิเล็ด ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อสร้างสีสันในการแสดงมโนราห์ให้มีความน่าตื่นตาตื่นใจขึ้น ตลอดจนเป็นการอนุรักษ์และถ่ายทอดการแสดงมโนราห์ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้ให้ยั่งยืนต่อไป และหากเป็นไปได้ควรจัดให้มีการเรียนการสอนมโนราห์เป็นหลักสูตรท้องถิ่น ในโรงเรียนประจำตำบลลิเล็ด คือโรงเรียนวัดบางพลา โดยจัดหาครูผู้สอนมาทำการสอนให้กับนักเรียนในโรงเรียน เพื่อให้มีเยาวชนที่สามารถทดแทนคณะนักแสดงในปัจจุบันที่ต้องเจริญเติบโตและอาจจะต้องเลิกการแสดงเนื่องจากต้องไปศึกษาต่อที่อื่น ๆ

ผลการวิจัยขั้นที่ ๔

การพัฒนาตามแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนดโดยกระบวนการมีส่วนร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด หลังจากได้กำหนดแนวทางการพัฒนาการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์แล้ว คณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าการดำเนินการพัฒนาที่คณะผู้วิจัยสามารถร่วมดำเนินการได้ทันที คือการดำเนินการพัฒนาตามแนวทางที่กำหนดในระยะแรก คือการสร้างความรู้และเพิ่มทักษะการแสดง คณะผู้วิจัยซึ่งเป็นบุคลากรของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการให้การสนับสนุนกิจกรรมด้านศิลปะและวัฒนธรรม จึงได้ดำเนินการร่วมกับชาวตำบลลิเล็ด ดังนี้

๑. การจัดหาชุดสำหรับซ้อมมโนราห์ และใส่สำหรับการแสดงให้กับนักท่องเที่ยวได้ชม โดยลักษณะชุดประกอบด้วย

- ผ้าโจงกระเบนสำเร็จรูป
- เสื้อยืดสีขาว
- ถุงเท้าสีขาว (ชนิดยาว)

ภาพที่ ๒๐ เครื่องแต่งกายที่สำนักงาน
วัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี
ให้การสนับสนุน

๒. จัดการอบรมถ่ายทอดการรำนโนราห์ โดยทำการจัดอบรมให้กับเยาวชนที่มีความสนใจการรำนโนราห์ ทั้งที่มีความสามารถในการรำให้กับนักท่องเที่ยวชมอยู่แล้ว และเยาวชนที่มีความสนใจเพิ่มเติม ซึ่งมีเยาวชนเข้ารับการถ่ายทอด จำนวน ๑๐ คน โดยเชิญนางสาวสิริย์ม ระวังศิลป์ วิทยากรพิเศษซึ่งสอนอยู่ที่โรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย ซึ่งเป็นผู้สอนให้กับนักแสดงที่เป็นผู้นำของคณะนักแสดงมโนราห์มาสอนเพิ่มเติม จำนวน ๒ วัน ทั้งนี้ เนื่องจากนักแสดงซึ่งเป็นผู้นำมีความคุ้นเคยกับครูอยู่แล้ว ไม่ต้องมีการปรับตัวมาก และการสอนไม่แตกต่าง ไปจากการรำที่คณะนักแสดงเคยรำอยู่เดิม เพียงแต่ปรับท่าการรำให้มีความสมบูรณ์แบบมากขึ้น และถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการรำนโนราห์ให้กับผู้เข้าอบรมทั้งหมด โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดรับผิดชอบค่าตอบแทนวิทยากร ค่าอาหาร และค่าอาหารว่างในการจัดอบรม

ขั้นตอนการดำเนินการ

๑. ด้านเนื้อหาและขั้นตอนในการจัดอบรม จากการสังเกตการณ์ของคณะผู้วิจัยปรากฏว่า วิทยากรได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

๑.๑ การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อเกี่ยวกับครุหมอมโนราห์ โดยวิทยากรได้ชี้แจงให้คณะนักแสดง และผู้ปกครองมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า การรำนโนราห์โดยจะแต่งชุดมโนราห์หรือไม่ก็ตาม ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการแสดงมโนราห์ ซึ่งไม่จำเป็นต้องทำพิธีครอบครุหรือต้องรับครุมาไว้ การรำนโนราห์เป็นการแสดงศิลปะด้านนาฏศิลป์ที่ใครก็ได้สามารถที่จะฝึกหัดรำเพื่อแสดงให้กับผู้อื่นชม การที่มโนราห์ต้องรับครุนั้นเป็นอยู่เฉพาะในกลุ่มคณะมโนราห์ที่มีการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่ถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งต้องมีพิธีไหว้ครุทุกปี แต่หากเพียงแต่การนำชุดมโนราห์มาใส่เพื่อรำนโนราห์นั้น มีการแสดงในลักษณะนี้อยู่โดยทั่วไปโดยเฉพาะในสถานศึกษาต่าง ๆ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับครุหมอมโนราห์แต่อย่างใด ดังนั้น หากคณะนักแสดงจะจัดหาชุดมโนราห์มาใส่แสดง ก็ไม่ได้กระทำให้ผิดประเพณีเกี่ยวกับการแสดงมโนราห์

ภาพที่ ๒๑ ผู้ปกครองและผู้เกี่ยวข้องที่ร่วมการจัดกิจกรรม

๑.๒ การชี้แจงทำรำมนโนราห์มาตรฐาน และดนตรีประกอบ วิทยากรได้ให้ความรู้เกี่ยวกับทำรำมนโนราห์ทำมาตรฐาน ซึ่งมีทั้งสิ้น ๑๒ ท่า ประกอบด้วย ท่าแม่ลาย หรือท่าแม่ลายกนก ท่าราหูจับจันทร์ หรือท่าเขาควย ท่ากนิษฐ หรือท่าซึ้งนอน ท่าจับระบำ ท่าลงฉาก ท่าฉากน้อย ท่าพาลา (ผาหลา) ท่าบัวตูม ท่าบัวบาน ท่าบัวคลี่ ท่าบัวแย้ม และท่าแมงมุมชักใย พร้อมกับแสดงท่ารำให้นักแสดงดู และชี้แจงเกี่ยวกับเครื่องดนตรีประกอบการแสดงมโนราห์ ซึ่งประกอบด้วยเครื่องดนตรีจำนวน ๖ ชิ้น ประกอบด้วย กลอง ทับ ฉิ่ง โหม่ง ปี่ แกระ ซึ่งเครื่องดนตรีที่ผู้แสดงการรำต้องจับเสียงให้ได้คือเสียงทับ เนื่องจากเป็นเครื่องดนตรีที่ควบคุมจังหวะของดนตรีประกอบ การรำต้องลงกับจังหวะทับ หลังจากนั้นได้เปิดเพลงจากแผ่นซีดีและชี้แนะให้นักแสดงฟังเสียงทับให้ออก

ภาพที่ ๒๒ วิทยากรที่เชิญมาให้ความรู้

๑.๓ การหัดรำมนโนราห์ทำมาตรฐาน โดยวิทยากรได้ให้คณะนักแสดงที่แสดงเป็นอยู่แล้ว แสดงการรำให้วิทยากรดูหลังจากนั้น วิทยากรได้เริ่มให้ผู้เข้ารับการอบรมหัดรำแต่ละท่ามาตรฐานทีละท่าให้มีความถูกต้อง สวยงาม ตามแบบฉบับของการแสดงมโนราห์ที่ถ่ายทอดมาตั้งแต่โบราณ เมื่อผู้เข้ารับการอบรมเริ่มรำได้อย่างสวยงาม และพร้อมเพรียงขึ้น วิทยากรได้ให้นักแสดงเปลี่ยนเป็นชุดที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดได้จัดเตรียมให้ และแต่งหน้าให้สวยงาม และให้รำเหมือนกับการแสดงจริง นักแสดงแต่ละคนมีความตั้งใจในการรำมาก และสามารถรำได้อย่างสวยงามและพร้อมเพรียงกัน ซึ่งวิทยากรได้ชี้แจงให้ทุกคนทราบว่า การแต่งชุดเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากการที่ผู้แสดงได้แต่งชุด จะมีความรู้สึกร่วมกับชุดที่ใส่ เสมือนสวมวิญญาณของชุดที่ใส่ไว้ ซึ่งจะทำให้มีความตั้งใจในการแสดงมากขึ้น

ภาพที่ ๒๓ การฝึกกรรมโนราห์ก่อนเสร็จสิ้นการอบรม

๒. ด้านข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นจากการอบรม คณะผู้วิจัยได้ใช้แบบสังเกตรวบรวมข้อมูล ผลการจัดอบรมปรากฏผลดังนี้

๒.๑ ด้านการให้ความสนใจและให้การสนับสนุนของผู้เกี่ยวข้อง ปรากฏว่าการดำเนินการ ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดี โดยมีประธานที่ปรึกษากลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ประธานกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ผู้แทนสภาวัฒนธรรมจังหวัด ผู้นำชุมชน เยาวชน บริเวณข้างเคียง และผู้ปกครองของเยาวชน ได้เข้าไปร่วมให้กำลังใจ ตลอดจนรับฟังและสังเกตการณ์ จัดอบรมอย่างต่อเนื่อง และมีผู้ปกครองบางคนที่เมื่อได้รับทราบคำชี้แจงเกี่ยวกับครุหมอนโนราห์และมีความเข้าใจชัดเจนแล้ว ก็อนุญาตให้บุตรหลานมาเข้ารับการอบรมการแสดงกรรมโนราห์เพิ่มเติม

๒.๒ ด้านความตั้งใจของคณะนักแสดง และเยาวชนที่เข้ารับการอบรม ปรากฏว่า คณะนักแสดงมีความตั้งใจฝึกหัดอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งสองวัน นักแสดงบางคนติดเรียนพิเศษในวันดังกล่าว แต่ยอมที่ไม่ไปเรียนพิเศษเพื่อที่จะอยู่ฝึกกรรมโนราห์

๓. ผลการรวบรวมข้อมูลด้านความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้อง

๓.๑ ประเด็นเกี่ยวกับความรู้สึของผู้เกี่ยวข้องที่ได้ร่วมดำเนินการกันพัฒนาการนำลือมโนราห์มาส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว จากการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องสรุปความคิดเห็นได้ ดังนี้

๑) ความคิดเห็นของประธานกลุ่ม และผู้นำชุมชนลีเล็ด มีความรู้สึกยินดีเป็นอย่างยิ่งที่สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรมอำเภอ ให้ความสำคัญกับการแสดงมโนราห์ของเยาวชนในตำบลลีเล็ด เนื่องจากมีความเห็นใจ และต้องการสนับสนุนให้เยาวชนที่มีความรักในการแสดงกรรมโนราห์ชุดนี้อยู่เสมอมา แต่ติดขัดด้านความเชื่อของผู้เกี่ยวข้อง และไม่ทราบแนวทางว่าจะสนับสนุนส่งเสริมให้สามารถแสดงได้อย่างจริงจังได้อย่างไร และรู้สึกพึงพอใจที่นักแสดงมีชุดแต่งกายที่เหมาะสมสำหรับการแสดงให้กับผู้ที่มาเยี่ยมชมตำบลลีเล็ด และอยากให้สำนักงาน

วัฒนธรรมจังหวัดให้การสนับสนุนการพัฒนาการแสดงผลงานโนราห์ของตำบลลิเล็ดตามแนวทางที่กำหนดไว้ให้ต่อเนื่องต่อไป

๒) ความคิดเห็นของผู้ปกครอง ผู้ปกครองทุกคนรู้สึกหวั่นไหวเกี่ยวกับความกลัวเรื่องครุหมอนโนรา และต้องการสนับสนุนให้บุตรหลานได้ร่ำมนโนราห์เพื่อเป็นกิจกรรมที่สามารถใช้ในการต้อนรับผู้มาเยือน และเป็นการปลูกฝังให้บุตรหลานมีความรักในศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และกล้าแสดงออก ซึ่งจากการที่ได้เห็นลูกหลานได้ฝึกหัดการรำอย่างเป็นระบบและเห็นพัฒนาการอย่างชัดเจนก็รู้สึกดีใจ และอยากให้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องต่อไป

๓) ความคิดเห็นของนักแสดงที่เข้ารับการอบรม ทุกคนมีความรู้สึกดีใจที่ได้เรียนกับครูที่มีความรู้และความสามารถในการร่ำมนโนราห์ และชื่นชมวิทยากรเป็นอย่างยิ่งที่รำได้สวยเป็นแบบอย่างที่ดี และมีความตั้งใจที่มีชุดการแสดงที่มีความสวยงาม สามารถใช้ใส่แสดงให้กับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมตำบลลิเล็ด และมีความตั้งใจที่จะฝึกซ้อมอย่างต่อเนื่อง จากคำถามเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาการแสดงผลงานโนราห์ โดยจัดให้มีการอบรมการทำเครื่องแต่งกายมโนราห์เยาวชนทุกคนมีความต้องการที่จะเข้ารับการอบรม และจะชักชวนเพื่อนที่มีความสนใจเข้ารับการอบรมด้วย

ผลจากการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรม และชุมชนลิเล็ด

จากผลการวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าคณะวิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งสภาวัฒนธรรม และชุมชนทุกฝ่ายในทุกขั้นตอน ดังนี้

๑. กระบวนการร่วมวางแผน โดยได้อาศัยกระบวนการคิดและวางแผนร่วมกันของทุกฝ่าย ทั้งตัวแทนของสภาวัฒนธรรมจังหวัด และสภาวัฒนธรรมอำเภอ องค์กรภาครัฐ กลุ่มผู้นำชุมชน สมาชิกกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ตลอดจนกลุ่มนักแสดง เพื่อร่วมกันวางแผนในการที่จะนำการแสดงผลงานโนราห์มาใช้ในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของกลุ่มชุมชนลิเล็ดเพื่อการอนุรักษ์ ส่งผลให้เกิดการยอมรับในกระบวนการ และร่วมกันดำเนินการตามแผนที่กำหนด

๒. กระบวนการร่วมกันดำเนินการ โดยทุกฝ่ายได้ร่วมกันให้การสนับสนุนการดำเนินการตามแผนที่กำหนด ส่งผลให้การจัดกิจกรรมตามแผนเป็นไปโดยได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่าย ถึงแม้ว่าการดำเนินการในระยะที่ผ่านมาจะดำเนินการได้เพียงส่วนหนึ่งของแผนที่กำหนด แต่ก่อให้เกิดความตระหนักร่วมกันที่จะร่วมกันผลักดันให้การดำเนินการพัฒนาการแสดงผลงานโนราห์ของกลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ เป็นไปตามแผนที่กำหนด

๓. กระบวนการร่วมกันรับผิดชอบ จากการที่ทุกฝ่ายได้ร่วมกันวางแผนและร่วมกันดำเนินการตามแผนที่กำหนด ส่งผลให้คณะมนโนราห์ที่ทุกฝ่ายได้ร่วมกันพัฒนามีความพร้อมในการแสดงมากขึ้น มีความสามารถในการแสดงมากขึ้น ซึ่งหลังจากได้ดำเนินการพัฒนาตามแผนในกระบวนการวิจัยขั้นที่ ๓ ปรากฏว่านักแสดงสามารถแสดงผลงานโนราห์ได้ด้วยคามมั่นใจมากขึ้น มีชุดแต่งกายที่มีความ

สวยงามมากขึ้น นอกจากนั้นแล้วสิ่งสำคัญที่สุดคือความตระหนักที่จะต้องร่วมกันผลักดันให้ลูกหลานชาวตำบลลิเล็ดได้สืบทอดศิลปะการแสดงซึ่งเป็นมรดกที่สำคัญของบรรพชน ให้สืบทอดต่อไป

ข้อสรุป

การวิจัย เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ตำบลลิเล็ดเพื่อสำรวจข้อมูล สัมภาษณ์ สังเกต และใช้กระบวนการกลุ่มในการดำเนินการวิจัย ซึ่งพบว่าชุมชนได้มีการกำหนดรูปแบบการจัดการท่องเที่ยว โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งในขณะนั้นโครงการ CHARM ได้เข้ามามีบทบาทในการใช้พื้นที่ตำบลลิเล็ดเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ผู้นำชุมชนได้มองเห็นความสำคัญ เนื่องจากชุมชนลิเล็ดมีทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมอยู่แล้ว จึงเอื้อต่อการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ประกอบกับชุมชนมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทำให้เกิดรายได้ให้กับชุมชน มีการวางแผน ดำเนินการร่วมกัน รับผลประโยชน์ร่วมกันและรับผิดชอบร่วม ทั้งนี้มีการบริหารงานอยู่ภายใต้คณะกรรมการ

กลุ่มชุมชนลิเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์ ได้นำกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมมาใช้ในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน โดยการแสดงการรำมโนราห์ต้อนรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชุมชน คณะนักแสดงดังกล่าวเป็นเด็กและเยาวชนที่ชื่นชอบ รัก และสนใจ ในการแสดง ซึ่งส่งผลให้เกิดรายได้แก่พวกเขาเหล่านั้น ส่งผลต่อเศรษฐกิจของในชุมชน ซึ่งจากการที่คณะวิจัยได้ดำเนินการในเรื่องนี้ พบว่า เป็นโอกาสสำคัญที่จะสามารถเข้าไปส่งเสริม สนับสนุนการนำสื่อมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน โดยจัดฝึกอบรมให้ความรู้เรื่องมโนราห์ที่ถูกต้อง และมีศักยภาพมากยิ่งขึ้น อันนำมาสู่รายได้ของชุมชน สามารถพัฒนาและเป็นแบบอย่างที่ดีของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน โดยให้นำเอาศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้คงอยู่คู่กับชุมชนได้อย่างยั่งยืนตลอดไป

ผลจากการทำงานวิจัยในพื้นที่ของคณะวิจัย เรื่อง “ การศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาการแสดงมโนราห์ในกลุ่มโฮมสเตย์ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี คณะผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้เกี่ยวข้องในการเข้ามาดำเนินการวิจัย ซึ่งการทำงานต้องอาศัยเครือข่ายทางวัฒนธรรมเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานในพื้นที่ เนื่องจากเครือข่ายวัฒนธรรมมาจากบุคคลที่มีภูมิรู้ มีความสามารถ และเป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชน ย่อมมีข้อมูลและรับทราบในความต้องการของคนในพื้นที่ได้ดีกว่า การทำงานวิจัยในครั้งนี้จึงได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหลายภาคส่วนของชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน เพื่อให้งานเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ โดยชุมชนร่วมกันทำ ร่วมกันระดมความคิด ซึ่งชุมชนเองมีความต้องการให้มีการท่องเที่ยวของชุมชนเป็นไปอย่างยั่งยืน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และเครือข่าย

ทางวัฒนธรรม นับเป็นยุทธวิธีที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการทำงาน ซึ่งต้องให้ความสำคัญแก่บทบาทของประชาชน โดยคำนึงถึงควมมีคุณค่าของคนในชุมชน สร้างระบบให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล การดำเนินงานวิจัยในทุกขั้นตอน คณะผู้วิจัยได้เปิดโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่ เครือข่าย เข้ามาร่วมเป็นทีมงานวิจัย ตั้งโจทย์งานวิจัย ออกแบบงานวิจัย สร้างเครื่องมือวิจัย เลือกกลุ่มตัวอย่าง เก็บข้อมูล ให้ข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน ทั้งนี้เป้าหมายเพื่อประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับและให้งานเสร็จสิ้นสมบูรณ์มากที่สุด

ข้อเสนอแนะ

๑. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ และพัฒนา ศิลปวัฒนธรรมการแสดงมโนราห์ของท้องถิ่นให้มากขึ้น และเข้าไปส่งเสริม สนับสนุน ประชาสัมพันธ์ และให้ความช่วยเหลือชุมชนตามความต้องการ โดยเฉพาะการเข้าไปสนับสนุน ส่งเสริม การอนุรักษ์ไว้ ซึ่งการแสดงพื้นบ้านมโนราห์

๒. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล ควรให้การช่วยเหลือ สนับสนุน ในการให้ความรู้ด้านต่าง ๆ เพื่อพัฒนาศักยภาพของผู้แสดงมโนราห์ ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น อันเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า อันส่งผลถึงเศรษฐกิจของชุมชนได้เป็นอย่างดี

๓. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรม เพื่ออนุรักษ์ รักษา สืบทอด ประเพณี วัฒนธรรม อันดีงามของท้องถิ่นให้คงอยู่ชุมชนอย่างยั่งยืนตลอดไป

๔. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ในฐานะหน่วยงานภาครัฐที่เป็นหน่วยงานหลักในการ ก่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้อง มีความจำเป็นที่จะต้องเป็นองค์กรที่ทำหน้าที่ผลักดันให้ เกิดการดำเนินการตามแผนที่ได้กำหนดคร่าวๆกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต่อไป

๕. ในการวิจัยในครั้งต่อไป ควรดำเนินการศึกษาและพัฒนาเพื่อให้การแสดงมโนราห์ของ คณะดังกล่าวมีความสมบูรณ์มากขึ้น เช่น การส่งเสริมให้มีเครื่องแต่งกาย และเครื่องดนตรี โดยใช้ กระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย

บรรณานุกรม

กนิษฐา อุ่ยถาวร และคณะ. โครงการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
บริเวณอุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง สาขาหนองแม่นา จังหวัดเพชรบูรณ์. เชียงใหม่ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. ๒๕๔๕.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กรอบและทิศทางแผนวัฒนธรรมแห่งชาติ
(พ.ศ.๒๕๓๕ – ๒๕๓๘). กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. ๒๕๓๘.

_____. ความหมายและขอบข่ายงานวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
๒๕๓๔.

_____. คู่มือแนวทางปฏิบัติการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว. ๒๕๔๖.

_____. แผนวัฒนธรรมแห่งชาติในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘
(พ.ศ.๒๕๔๐ – ๒๕๔๔). (ม.ป.ท.). ๒๕๓๘.

จิราเจตน์ อุดมศรี. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาตำบลโป่งน้ำร้อน
อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต เชียงใหม่ :
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๔๗.

ชัญญ วงศ์วิภาค. นิเวศวิทยาวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.

ชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลนชุมชนลีเล็ด.
โรงพิมพ์แก้วมีศรี : ๒๕๔๕

ฐิติทธิ ชูชาติ และคณะ. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตลุ่มน้ำแม่วาง. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย. ๒๕๔๔.

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๘.

ทวีวงศ์ ศรีบุรี. ถึงแควล้นม เศรษฐกิจ และการศึกษา. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ๒๕๓๘.

นิยพรรณ วรรณศิริ. มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
๒๕๔๐.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. กลวิธี แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน.
กรุงเทพฯ ฯ : ศักดิ์โสภารการพิมพ์. ๒๕๒๗.

ประเวศ วะสี. วิสัยทัศน์ผู้ทรงคุณวุฒิทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา. ๒๕๔๑.

ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. ภาควิชาสังคม
และมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๓๓.

ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์. ๒๕๒๑.

พระธรรมปิฎก. (ประยุทธ์ ปยุตโต). วัฒนธรรมไทยสู่ยุคเป็นผู้นำและผู้ให้. (พิมพ์ครั้งที่ ๔) กรุงเทพฯ ฯ
: โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๘

พูลทรัพย์ สวนเมืองตุลาพันธ์ และคณะ. โครงการรูปแบบการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนในพื้นที่จังหวัด
สุรินทร์ และร้อยเอ็ด. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. ๒๕๔๔.

มารีสา สุจริตจิตร. คริสเตียนกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาคริสเตียน
ในคริสตจักรที่สังกัดสภาคริสตจักรในประเทศไทย เขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์
ปริญญาสังคมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
๒๕๓๕.

ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๓๗.

รัชฎา คชแสงสันต์. การศึกษาแนวการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวประเภทเกาะ
กรณีศึกษาเกาะลิเปะ จังหวัดสตูล. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขา
เทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อมเพื่อพัฒนาชนบท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.
๒๕๔๓.

วิไลภรณ์ จิรวัดนเศรษฐ์. สื่อพื้นบ้านในฐานะทุนทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวที่พักทาง
วัฒนธรรม (โฮมสเตย์) ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านประสาท จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ธุรกิจ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ธุรกิจบัณฑิต. ๒๕๔๔.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. การท่องเที่ยวเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมในเอกสารประกอบการสัมมนา
เรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ
: ม.ป.ท. ๒๕๓๔.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. ระบบการบริหารและจัดการวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์ประชาชน.
๒๕๓๕.

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี. เอกสารการอบรมสัมมนาเชิง
ปฏิบัติการการพัฒนาศักยภาพการละเล่นพื้นบ้านภาคใต้ กรณีมโนราห์และดิเก้รัฐดู .
สุราษฎร์ธานี : ๒๕๔๕

ลีปพนธ์ เกตุทัต. ข้อเสนอเชิงนโยบายวัฒนธรรมของกรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. เอกสาร
ประชุมคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ครั้งที่ ๒/๒๕๔๒ วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์
๒๕๔๒.

สุภาวดี จันทวานิช. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพฯ ฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๖.

อานันท์ กาญจนพันธุ์ และมิ่งสรรพ ขาวสะอาด. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า :
กรณีศึกษาภาคเหนือตอนบน. กรุงเทพฯ ฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
๒๕๓๘.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ๑

ภาพถ่ายการลงพื้นที่

ภาพกิจกรรมการลงพื้นที่ของคณะทำงานวิจัย

ภาพกิจกรรมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม

ภาพกิจกรรม
การจัดอบรมให้ความรู้เรื่องการรำโนราห์

ภาพกิจกรรมการระดมความคิดเห็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชน

ภาคผนวก ๒

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

(แบบสัมภาษณ์/แบบสังเกต)

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

- ประธานกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- สมาชิกกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- ผู้แทนองค์กรภาครัฐ
- ผู้นำชุมชน
- ผู้แทนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนลีเล็ด
- นักแสดงมโนราห์
- นักท่องเที่ยว

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนลีเล็ด

๑. ความเป็นมาของการจัดตั้งกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์

.....

.....

.....

.....

.....

๒. แนวทางในการออกแบบและกำหนดกิจกรรมการจัดการท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

.....

๓. การบริหารจัดการท่องเที่ยวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มในปัจจุบัน

.....

.....

.....

.....

.....

แบบสัมภาษณ์สภาพปัญหา

- ประธานกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- สมาชิกกลุ่มชุมชนลีเล็ดนำเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์
- ผู้แทนองค์กรภาครัฐ
- ผู้นำชุมชน
- ผู้แทนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนลีเล็ด
- นักแสดงมโนราห์
- นักท่องเที่ยว

สภาพปัญหาการนำมโนราห์มาใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยว

๑. ที่มาของการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

๒. รูปแบบการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

๓. สภาพปัญหาในการนำการแสดงมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

๔. สิ่งที่เกิดขึ้นจริงในการนำมโนราห์มาเป็นกิจกรรมในการส่งเสริมการท่องเที่ยว

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ๓

สำเนาหนังสือที่ออกจากหน่วยงาน

ภาคผนวก ๔
ตารางแสดงการมีส่วนร่วมของการวิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล นายไพโรจน์ แก้วจันทานิติ
วัน เดือน ปีเกิด ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๕
อายุ ๕๖ ปี
วุฒิการศึกษา ปริญญาโท ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.)
ตำแหน่ง วัฒนธรรมจังหวัดนครศรีธรรมราช
หน่วยงานที่สังกัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครศรีธรรมราช กระทรวงวัฒนธรรม
สถานที่ติดต่อ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอเมือง ฯ จังหวัดนครศรีธรรมราช
โทรศัพท์ ๐๘-๕๕๗๓-๕๘๓๔

ชื่อ – สกุล นายปิยพงศ์ วรรณนุช
วัน เดือน ปีเกิด ๕ เมษายน ๒๕๐๕
อายุ ๔๒ ปี
วุฒิการศึกษา ปริญญาตรี เทคโนโลยีการเกษตรบัณฑิต (ทษ.บ.)
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการกลุ่มส่งเสริมศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม
หน่วยงานที่สังกัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี กระทรวงวัฒนธรรม
สถานที่ติดต่อ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอเมือง ฯ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
โทรศัพท์ ๐๘-๐๕๒๓-๕๕๕๗

ชื่อ – สกุล นายวันสาด ศรีสุวรรณ
วัน เดือน ปีเกิด ๒๕ กันยายน ๒๕๐๒
อายุ ๔๕ ปี
วุฒิการศึกษา ปริญญาโท การศึกษามหาบัณฑิต (กษ.ม.)
ตำแหน่ง นักวิชาการวัฒนธรรม ๗ ว
หน่วยงานที่สังกัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี กระทรวงวัฒนธรรม
สถานที่ติดต่อ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอเมือง ฯ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
โทรศัพท์ ๐๘-๕๗๒๔-๒๓๒๘

ชื่อ – สกุล นางวิไล พรหมณี
วัน เดือน ปีเกิด ๒๘ มิถุนายน ๒๕๐๗
อายุ ๔๔ ปี
วุฒิการศึกษา ปริญญาตรี ครุศาสตร์บัณฑิต (คบ.)
ตำแหน่ง นักวิชาการวัฒนธรรม ๗ ว
หน่วยงานที่สังกัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี กระทรวงวัฒนธรรม
สถานที่ติดต่อ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอเมือง ฯ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
โทรศัพท์ ๐๘-๐๕๒๗-๗๔๕๐

ชื่อ – สกุล นางเริงจิรา ศยามล
วัน เดือน ปีเกิด ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗
อายุ ๔๔ ปี
วุฒิการศึกษา ปริญญาโท ศีรษะศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.)
ตำแหน่ง นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ ว กลุ่มส่งเสริมศาสนา ศิลปและวัฒนธรรม
หน่วยงานที่สังกัด สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี กระทรวงวัฒนธรรม
สถานที่ติดต่อ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอเมือง ฯ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
โทรศัพท์ ๐๘-๕๒๕๑-๕๑๖๑

